

RADMILA KAJMAKOVIĆ

SEMBERIJA

ETNOLOŠKA MONOGRAFIJA

Posebni otisak iz »Glasnika Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine
u Sarajevu, Etnologija, Nova serija sveska XXIX, 1974«
Sarajevo, 1974.

SADRŽAJ

Semberija — Etnološka monografija

Oblast i ime	6
Oblast u prošlosti	9
Današnje stanovništvo	16
Naselja	29
Kuća i okućnica	33
Privreda	47
Nošnja	57
Ishrana	69
Narodni običaji	72
Društveni život	104
Lokalna predanja	111
Zaključak	118
Rečnik manje poznatih reči	121

БИЛДИНГ 102139
СИГН: 908 (487-15) #

-3397

22=185

RADMILA KAJMAKOVIĆ

SEMBERIJA

ETNOLOŠKA MONOGRAFIJA

Semberija je jedna od brojnih oblasti u Bosni i Hercegovini koja je s etnološkog stanovišta neispitana i neobrađena u etnološkoj literaturi. Da bi se popunila ta praznina, Etnološko odjeljenje Zemaljskog muzeja, uz finansijsku pomoć Republičkog fonda za naučni rad, preuzele je etnološka istraživanja u Semberiji.¹ U periodu od 1967. do 1970. godine obavila sam terensko-istraživački rad u Semberiji. U stvari, etnološka proučavanja u Semberiji obavljala sam u nekoliko navrata i ranije. Godine 1961. otkupljujući predmete za zbirku narodnih običaja Etnološkog odjeljenja prikupljala sam i građu o narodnim običajima. U periodu od 1965. do 1970. u više navrata vršila sam etnološka istraživanja za Etnološki atlas Jugoslavije.

Osnovni cilj preduzetih istraživanja bio je da se ustanove glavne etničke karakteristike stanovništva Semberije, što je bilo moguće ostvariti samo prikupljanjem što većeg broja etnoloških podataka o ovom stanovništvu. U okviru predviđenih ispitivanja obavljeno je proučavanje života i narodne kulture stanovništva, koje je obuhvatilo proučavanje porekla stanovništva, naselja i arhitekture, narodne privrede, ishrane, nošnje, te društvenog života, običaja, verovanja i lokalnih predanja.

Ispitivanja sam vršila u svim semberskim selima, uključujući anketiranje, kada je u pitanju prošlost o kojoj nema materijalnih ostataka. Kako sam u semberskim selima boravila u svim godišnjim dobima i u raznim prilikama, to sam i lično prisustvovala i posmatrala, ponekad i učestvovala, u raznim događajima u životu semberskog sela. Na taj način upoznala sam mnoge divne ljude i vrsne kazivače i ja im se ovim putem svima zahvaljujem na saradnji i pomoći. Posebnu zahvalnost dugujem Dari Kajmaković, rođenoj Jeftić, ne samo na brojnim informacijama o narodnom životu, na otkrivanju dobrih kazivača širom Semberije, nego i na svestranoj pomoći i saradnji tokom čitavog mog terenskog rada.

U stručnoj literaturi Semberija je poznata samo po radovima prof. Milenka Filipovića. On je 1960. godine objavio rezultate jedne ankete vođene u severoistočnoj Bosni 1911. godine u kojoj ima nešto podataka i o narodnom životu u Semberiji.² Godine 1966. isti autor objavio je studiju o imenu Sem-

¹ Dužna sam da izrazim zahvalnost Fondu za naučni rad SR Bosne i Hercegovine, koji je finansirao terensko-istraživački rad na ovom projektu.

² Filipović S. M., Narodni život Srba u severoistočnoj Bosni prema jednoj anketi 1911, Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne, IV, Tuzla, 1960, 199—331, u daljem tekstu: Filipović, Anketa.

berija.³ To bi, uz poneki pojedinačni podatak, bilo sve što je objavljeno o Semberiji do početka naših ispitivanja. Godine 1969. objavljena je od istog autora fragmentarna građa o osnovnim karakteristikama narodnog života u severoistočnoj Bosni, čiji se jedan deo odnosi i na Semberiju.⁴ U toku rada na etnološkoj monografiji Semberije objavila sam tri kraća priloga iz ove teme.⁵ Rad »Etnološka ispitivanja u Semberiji« je izveštaj o terenskoistraživačkom radu u semberskim selima. U referatu o razvoju kuće i zgrada u Semberiji prikazan je razvoj semberske kuće od dinarske brvnare do savremene kuće. Poglavlje o kući i zgradama u ovoj monografiji u svom jednom delu obuhvata i rezultate izložene u ovoj monografiji. U referatu »Promene u narodnoj kulturi Semberije« prikazane su savremene etnološke promene. Neki rezultati ovog referata ponovljeni su u kraćem obliku i u ovoj monografiji.

Veliku smetnju pri određivanju materijala iz Semberije čini i nedovoljna ispitanost susednih oblasti (Posavine, Podrinja, Mačve, susednih sremskih oblasti, i dela majevičkog pobrađa). Osim etnološke monografije Majevice koja je objavljena u toku mojih ispitivanja i nekoliko kraćih priloga o pojedinim temama, ni o ovim oblastima nema objavljenih radova u etnološkoj literaturi, tako da nisam bila u mogućnosti da, vršeći šira poređenja, omedim izvesne pojave i karakteristike u narodnom životu Semberije.

U novije vreme dr Adem Handžić objavio je dva dragocena rada iz perioda rane turske vlasti u Semberiji, kojima se reljefno ocrtava stanje u ovoj oblasti u XVI veku. Ova dela mi ćemo u narednim poglavljima češće navoditi.⁶

OBLAST I IME

Semberija je plodna ravnica u severoistočnoj Bosni u uglu koji sklapaju Sava i Drina (slika 1). O tačnom rasprostranjenju ove oblasti na zapadu i jugu mišljenja su podvojena kako u stručnoj literaturi, tako i među stanovnicima oblasti. Semberija u užem smislu, ili kako se još čuje »prava Semberija« obuhvata sela čija je zapadna i južna granica linija Crnjelovo—Amajlije. To su sela: Amajlije, Balatun, Batković, Brodac, Dazzarevo, Dvorovi, Kovanluk, Međaši, Obarska, Patkovača, Popovi, Rača, Ostojićevo (Svinjarevac), Trnjaci, Crnjelovo i Velino Selo. Pošto se semberska ravnica proteže i južnije od navedene linije, sve do rečice Janje, a pošto nema etničkih razlika između stanovništva severno i južno od te granice, to se naziv Semberija, u širem

³ Filipović S. M., Postanak i značenje imena Semberija, Akademija nauka i umjetnosti BiH, Radovi XXX, Sarajevo, 1966, 187—191, u daljem tekstu: Filipović, Postanak.

⁴ Filipović S. M., Prilozi etnološkom poznavanju severoistočne Bosne, Akademija nauka i umjetnosti BiH, Građa, XVI, Sarajevo, 1969, 7—18, u daljem tekstu: Filipović, Prilozi.

⁵ Kajmaković R., Etnološka ispitivanja u Semberiji, Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne VIII, Tuzla, 1970, 71—77. Ista, Razvoj kuće i gospodarskih zgrada u Semberiji, Etnološki pregled 12, Ljubljana, 1974, 65—76. (Referat podnet na XIII savetovanju Etnološkog društva Jugoslavije u Otočcu oktobra 1973.) Ista, Promene u narodnoj kulturi Semberije, Simpozijum Etnološko proučavanje savremenih promena u narodnoj kulturi, 28—30. januara 1974. Beograd, 1974, 103—112.

⁶ Handžić A., Postanak i razvitak Bijeljine u XVI vijeku, Prilozi za orijentalnu filologiju, XII—XIII, 1962—63, Sarajevo, 1965, 45—74, u daljem tekstu: Handžić, Postanak; Ista, O islamizaciji u sjeveroistočnoj Bosni, Prilozi za orijentalnu filologiju, XVI—XVII, 1966—67, Sarajevo, 1970, 5—48, u daljem tekstu: Handžić, Islamizacija.

Slika 1. Karta Semberije

smislu uzeto, proširio i na teritoriju do rečice i varošice Janje na jugu. Južnu granicu Semberije do Janje usvaja i Jovan Cvijić, dok M. S. Filipović i R. Jeremić označavaju jugozapadnu granicu Semberije linijom Amajlje—Crnje-lovo.⁷ Prema V. Čoroviću i V. Skariću, Semberija se na jugu prostire do Priboja, Maleševaca, Tobuta i Bogutova Sela.⁸ Kako je gotovo čitava Semberija administrativno u sastavu bijeljinske opštine, to se u narodu u novije vreme vrlo često usvaja i administrativna podela.

U našim ispitivanjima držali smo se granice koja se prostire na jugu do varošice Janje u koju pored već navedenih sela ulaze i Čipirovine, Glogovac, Golo Brdo, Kojčinovac, Modran, Patkovača i Pučile, uvažavajući pri tome stanovište da prava Semberija obuhvata samo teritoriju do linije Crnje-lovo—Amajlje. Međutim, kako ova uža oblast nije izdiferencirana ni geografski, ni istorijski, niti etnički (što smo tek u toku ispitivanja mogli da utvrdimo), smatrali smo da ispitivanjem treba obuhvatiti čitavu ravničarsku oblast sve do Janje na jugu. Južno i zapadno prostiru se ogranci Majevice, brdovit predeo, koji diktira drugačiju privrednu nego u semberskoj ravnici a razlike u privredi povlače sa sobom i razlike u načinu života, tako da se danas stanovništvo Semberije po nekim svojim etničkim karakteristikama razlikuje od stanovništva Majevice, iako je po etničkom poreklu srođno.

Nepreciznost u određivanju predeonih celina, naročito ako se one ne poklapaju sa granicama administrativnih oblasti (kao što je to i sa Semberijom), poznata je pojava u etnologiji. Tako, na primer, Bosanska krajina u užem smislu zahvata samo okolinu Bihaća i predeo u zavodu Une. Od austro-ugarske okupacije Bosne, međutim, naziv Bosanska krajina proširio se sve do Vrbasa.⁹

Semberija je čisto narodni naziv za ovu oblast. Ni u srednjem veku, niti u turskoj administraciji, a ni docnije, ova oblast zvanično nije nazvana tim imenom ni u celini niti delimično. Zbog toga se termin Semberija ne pominje u pisanim izvorima, pa se ne može tačno ustanoviti kada je on nastao.¹⁰

Značenje imena Semberija nejasno je i privlači pažnju naučnika od Vuka Karadžića do naših dana. Dugo vremena u nauci je bilo usvojeno Skarićevo mišljenje da je naziv Semberija postao u vezi sa turskom reči zenberedži (kako su se nazivali janičari naoružani samostrelom).¹¹ Po M. Budimiru naziv Semberija potiče od arbanaške reči sember (saveznik, drug).¹² Po mišljenju M. Filipovića ime Semberija »moglo je nastati najranije u XVI veku, kada su se u tom kraju naselili mnogi Vlasi, i ono je uspomena na njihovo društveno ekonomsko stanje uopšte ili užu grupu sebara — sembera među njima«, odnosno ime Semberija je nastalo od reči sember, kako su se u XVI veku nazivali Vlasi težaci.¹³ Ime Semberija je najverovatnije madžarskog porekla i vezano je za ona vremena (XII—XVI vek) kada je ove krajeve povremeno držala ugarska kraljevina, a Srem i Slavonija redovno ulazile u okvire ove države. »Szembe« (čita se sembe) na madžarskom jeziku znači preko puta,

⁷ Cvijić J., Balkansko poluostrvo, Beograd, 1922, 70; Filipović, Postanak, 187; Jeremić R., O poreklu stanovništva tuzlanske oblasti, Glasnik geografskog društva, VII—VIII, Beograd, 1922, 144.

⁸ Čorović V., Knez od Semberije, Portreti i dela, Beograd, 1921, 59—60; Skarić V., Semberija, Razvitak, I, Banja Luka, 1910, 58—60.

⁹ Stanojević S., Narodna enciklopedija, s. v. Bosanska krajina.

¹⁰ Filipović, Postanak, 187.

¹¹ Skarić, nav. delo 58—60.

¹² Budimir M., O starijim pomenima srpskog imena, Glas SAN, CCXXXVI, odeljenje literature i jezika, n. s. 4, Beograd, 1959, 42—43. Isti, Srpska rapsodija Filipa Višnjića, Akademija nauka i umjetnosti BiH, Radovi XIII, Sarajevo, 1972, 21—22.

¹³ Filipović, Postanak, 188—191.

naspramno, preko.^{13a} Treba se setiti da se »Prečanima« još uvek nazivaju stanovnici oblasti uz Savu, gledano iz Bosne (odnosno iz Srbije). Slovenizovana madžarska reč »sembe« dobila je nastavak »ija« kao i Šumadija (zemlja šuma), naprimer, a na madžarskom ona jednostavno znači zemlja preko Save. Semberija je stvarno pandan Sremu, ne samo geografski već i karakterom zemljišta, te je, bez sumnje, mogla svoje ime da izvede iz ovog madžarskog predloga.

Stanovništvo Semberije okolno stanovništvo naziva »Semberci« ili »Ravanjci«, a Semberci njih »Brđani«.

Centar Semberije je varošica Bijeljina, čije se ime prvi put spominje 1437. godine.¹⁴ Od 1533. godine Bijeljina, koja se tada zvala Četvrtkoviše,¹⁵ jest središte istoimene nahije, na osnovu čega H. Šabanović prepostavlja da je u srednjem veku ova oblast bila posebna župa (turska administracija se obično držala srednjovekovnih administrativnih granica).¹⁶ Bijeljina je, otkad postoji, administrativni i privredni centar oblasti u kome stanovnici ravničarskih i brdskih predela izmenjuju svoje proizvode.¹⁷ U Bijeljini su se ukrštali putevi iz Podrinja (Srebrenica—Zvornik—Bijeljina) i doline reke Bosne (preko Tuzle) za Mitrovicu, odnosno Brčko. Druga varošica, Janja, prvi put se, kao kasaba, spominje 1767. godine, ali ona nikada nije imala širi značaj za oblast.¹⁸

OBLAST U PROŠLOSTI

Iako je Semberija jedna od najmanje ispitanih oblasti u Bosni i Hercegovini (bilo da je u pitanju arheologija, etnologija, istorija ili sociologija), i po dosadašnjim rezultatima ispitivanja, kao i po slučajnim nalazima, može se utvrditi da je ova oblast bila naseljena još u preistoriji od eneolita do kraja mlađeg željeznog doba.¹⁹ Za vreme rimske uprave oblast je administrativno

^{13a} Palich Emil, Magyar-szerbhorvát kéziszótár, Budapest 1968, s. v. szembe.

¹⁴ Handžić, Postanak, 46. Drugi put Bijeljina se spominje godine 1446. kada je u njoj opljačkan jedan Dubrovčanin. Dinić M., Za istoriju rudarstva u srednjovekovnoj Srbiji i Bosni, SAN, Posebna izdanja CCXL, Beograd, 1955, 37.

¹⁵ Handžić, Postanak, 47. Po mišljenju D. Kovačević-Kojić Četvrtkoviše je bilo centar bijeljinske nahije i po nazivu se podudaralo sa starim trgom, koji su Turci u ovom kraju zatekli. Kovačević-Kojić D., O srednjovjekovnom trgu na mjestu današnjeg Sarajeva, Zbornik filozofskog fakulteta, XI-1, Beograd, 1970, 255.

¹⁶ Šabanović H., Bosanski pašaluk, Sarajevo, 1959, 173.

¹⁷ Kraći antropogeografski prikaz Bijeljine napisala je D. Urošević: Prilozi za poznavanje gradova u našoj zemlji, Posebna izdanja Geografskog društva, 11, Beograd, 1931, 49—57. O gradskom naselju Bijeljini pisao je i M. Grapčanović: Monografija grada Bijeljine, Sarajevo, Urbanistički zavod SR BiH, Sarajevo, 1956. Mihajlović V., Epidemije kuge u Bosni i Hercegovini, Slavoniji i Hrvatskoj 1813—1818, Acta historiae pharmaciae veterinae, Anno I, Beograd, MCMLXI, 85—88.

¹⁸ Handžić, Postanak, 71.

¹⁹ Marić Z., Praistorijski lokaliteti kod Triješnice i Dvorova kod Bijeljine, Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne V, Tuzla, 1961; Čremošnik I., Najstarija slovenska naselja i nekropole u Bosni i Hercegovini, Simpozijum Predslovenski etnički elementi na Balkanu u etnogenezi Južnih Slovaca održan 24—26. oktobra 1968. u Mostaru. Posebna izdanja, knj. XII, Centar za balkanološka ispitivanja, knj. 4, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1969, 131—132; Gabričević M., Olovna pločica sa predstavom dunavskih konjanika iz Velike Obarske, Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne, IX, Tuzla, 1972, 53—56; Kosorić M., Praistorijska nekropola u selu Dvorovima kod Bijeljine, Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne, VI, Tuzla, 1965, 83—90; Ista, Grobni arheološki radovi na lokalitetu »Brdo« u Dvorovima, Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne, VI, Tuzla, 1965, 91—94; Ista, Neolitsko naselje u selu Batković kod Bijeljine, Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne, VII, Tuzla, 1967, 21—27; Ista, Praistorijska nekropola kod Bijeljine, Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne, VII, Tuzla, 1967, 29—33; Čremošnik I., Arheološka istraživanja u Brocu, Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne, I, Tuzla, 127.

pripadala provinciji Panoniji.²⁰ Materijalni ostaci svedoče o naseljavanju ove oblasti i u kasnijim periodima (rimski, ranošlovenski i dalje kroz srednji vek). Po istorijskim izvorima utvrđeno je postojanje katoličke crkve »Santa Maria in Campo« u okolini Bijeljine u srednjem veku, ali ona još nije ubicirana i pretpostavlja se da se ona nalazila južnije od oblasti naših ispitivanja,²¹ u selu Glavičice koje je u srednjem veku bilo dubrovačka naseobina. Takođe je utvrđeno postojanje nekoliko srednjovekovnih stećaka (Batković, Dvorovi, Kojčinovac).²² U selu Batkoviću pronađen je fragment stećka ili stele iz XV—XVI veka sa natpisom: (as)e leži ra(b) boži Milosal.^{22a}

U vreme Porfirogenita i kasnije do polovine XII veka, po Čoroviću, Semberija je u zajednici sa Srbijom, da bi tada pripala Madžarima.²³ Od 1284. do 1314. godine ovim krajevima vladao je Stefan Dragutin, da bi posle 1314. godine opet pripala Madžarima. U sastav bosanske države ovaj kraj ulazi 1322. godine.²⁴ Pod ugarskom vlašću je ponovo od 1412. do turskog osvajanja.²⁵ U XVII i XVIII veku Semberija je bila granična oblast Turskog Carstva prema Austro-Ugarskoj, jedno vreme i u sastavu austrougarske države. Stvaranjem srpske države u XIX veku Semberija je na tromedi Turske, Austro-Ugarske i Srbije. Austro-Ugarskom okupacijom 1878. godine i dalje je granična oblast prema Srbiji. Granični položaj Semberije kroz vekove znatno je uticao na prilike u Semberiji. Česti ratovi i pomeranja granica, kao i ustanci i bune u susednim državama uvek su imali velikog odjeka u Semberiji izazivajući pustošenja oblasti i migracije stanovništva. S druge strane granični položaj prema Sremu i Mačvi omogućavali su u mirnim periodima primanje kulturnih uticaja iz ovih, od Semberije, naprednijih sredina.

O srednjovekovnom stanovništvu Semberije podaci su oskudni. Na osnovu spomenutog natpisa može se reći da je ono bilo slovensko jer je govorilo slovenskim jezikom i služilo se cirilicom. Narodna tradicija današnjeg stanovništva staro stanovništvo neopravdano naziva Madžarima. Tragovi starog stanovništva nalaze se u imenima mnogih lokaliteta (»Madžar brod«, »madžarska varoš«, »dvori Filipa Madžarina«, i sl.), dok na etničke Madžare podseća ime sela Balatun.

Do sada nije utvrđeno kada je ovaj kraj definitivno pao pod tursku vlast. S obzirom da oblast nije obuhvaćena popisima od 1515. i 1516. godine, Handžić zaključuje da je Posavina (obuhvatajući i Semberiju) najverovatnije osvojena 1521. godine.²⁶

Prvi popisi stanovništva posle turskog osvajanja, iz 1533. godine, ukoliko su oni potpuni, potvrđuju pretpostavku o, makar i privremenom, nestanku

²⁰ Kiepert H., *Formae orbis antiqui*, Berlin, 1901, karta XVII.

²¹ Draganović K., Katolička crkva u Bosni i Hercegovini nekad i danas, Zagreb, 1934, 35; Grapčanović M., Tragovi srednjovjekovnog samostana Santa Maria in Campo, Dobri pastir XVII—XVIII, Sarajevo, 1968, 223—225; Handžić, Postanak, 46—51; Dinić M., Za istoriju rudarstva u srednjevekovnoj Srbiji i Bosni, I, Beograd 1955, 36.

²² Bešlagić Š., Stećci, kataloško-topografski pregled, Sarajevo, 1971, 191.

^{22a} Bešlagić, nav. delo; Datacija i ponovno čitanje teksta dr Z. Kajmaković.

²³ Čorović V., Teritorijalni razvoj bosanske države u srednjem veku, Glas SAN CLVII, II raz. 85, Beograd, 1935, 10.

²⁴ Ibidem, 36.

²⁵ Dinić M., Srednjovekovni Srem, Glasnik istorijskog društva u Novom Sadu, 8, knj. IV, sv. 1, Sremski Karlovci, 1931, 4.

²⁶ Handžić, Postanak, 47.

srednjovekovnog stanovništva u vreme turske invazije.²⁷ Naime, po ovom popisu spominju se (dvanaest godina nakon osvojenja) samo četiri naselja sa ukupno 55 kuća obuhvaćenih porezom. Samo petnaest godina kasnije, po popisu iz 1548. godine, i broj naselja i broj kuća znatno je povećan (17 naselja sa 752 domaćinstva), iz čega se može zaključiti da je u tom periodu nastupila stabilizacija prilika.²⁸ Stanovništvo se doseljava, a među doseljenicima moglo je, delom, biti i onih koji su u toku osvajanja pobegli ili se sklonili.

U popisu od 1548. godine spominje se u selu Čukojevići (čije su mahale Podlužje i Modran) hrišćanski čifluk, timar kneza Kojčina od 500 akči.²⁹ Iako knez kao spahija nije evidentiran, Handžić opravdano pretpostavlja da je on živeo na tom čifluku. Verovatno je ime današnjeg sela Kojčinovca u vezi sa knezom Kojčinom, a možda bi se i usamljeni stećak (na kome, na žalost, nema nikakvih podataka) u istom selu mogao dovesti u vezu sa njim.

U narednom popisu, iz 1600—1604. godine, spominju se istih 17 sela, ali je broj domaćinstava povećan na 839, što opet predstavlja znatno povećanje.³⁰ Nagli porast stanovništva u čitavom ovom periodu rezultat je kako povratka starog stanovništva, tako i doseljavanja Vlaha iz južnih dinarskih oblasti. Ovo stočarsko stanovništvo privučeno je davanjem velikih poreskih olakšica.³¹

Naseljavanje iz južnih planinskih oblasti, koje je otpočelo turskim osvajanjem, produžiće se kroz čitav period turske vlasti, a u isto vreme tražeće i povremena iseljavanja stanovništva, i to posebno u toku ratova. Naročito su velika iseljavanja iz ove oblasti vezana za austrougarske ratove u XVII i XVIII veku, u toku kojih se stanovništvo, po povlačenju austrougarske vojske, iseljavalo preko Save, u Srem i Slavoniju.

Proces islamizacije stanovništva verovatno je otpočeo ubrzo posle osvajanja.³² U prvom popisu (iz 1533. godine) od četiri upisana sela Muslimana je bilo samo u Četvrtkovištu, koje je tada središte nahije.³³ U sledećem popisu (iz 1548. godine) u 14 od ubeleženih 17 sela ima muslimanskog stanovništva (504 hrišćanskih prema 218 muslimanskih domova).³⁴ U sledećem popisu (iz 1600—1604. godine) muslimanskog stanovništva ima u 12 sela (u Batkoviću i Popovima ovog puta nije ubeleženo muslimansko stanovništvo).³⁵ Godine 1629. pominje se Bijeljinac Mehmed-paša Papas-oglu (Popović), po čijem se prezimenu može zaključiti da je sin sveštenika (popa) iz Bijeljine.³⁶

²⁷ Ibidem, 47. U popisu se spominju sela: Mirkovac, Čukojevići, Grm Selište i Četvrtkovište.

²⁸ Handžić, 47. U popisu iz 1548. godine spominju se sledeća sela: Četvrtkovište, Batković ili Mirkovac, Tvrdkovac, Čukojevići, Grm Selište, Gornja i Donja Ruhotina, Popovi ili Zvonaš Selište, Kuzovrat, Tomaševac, Dunjevac, Obarska, Triješnica, Mareštica, Krčevac ili Gojsal Selište, Brodac, Obrova ili Obrovac i Crnjelovo, str. 57.

²⁹ Ibid. 51.

³⁰ Ibid. 58.

³¹ Vasić M., Knežine i knezovi timarlije u zvorničkom sandžaku, Glasnik istorijskog društva BiH, X, Sarajevo, 1959, 251—254.

³² Handžić, Islamizacija.

³³ Isti, Poreklo, 52.

³⁴ Ibidem, 57.

³⁵ Ibid. 58.

³⁶ Filipović S. M., Počeci i prošlost zvorničke eparhije, Bogoslovije, god. VIII (XXIII), sv. 1 i 2, Beograd, 1964, 53.

Četvorica bosanskih spahija iz Semberije (Ali Čukojević, Mahmud Lužac, Mahmud Batković i Durak Tomaševac iz Biljine) bili su u turskoj vojsci 1711. godine na reci Prutu.³⁷

Iako nesigurno, ubicirana župa »Balattino« se kod nekih autora poistovjećuje sa selom Balatunom i na osnovu toga zaključuje da je u prvoj polovini XVII veka u Semberiji bilo katoličkog stanovništva, koga je, po istim autima, posle povlačenja austrougarske vojske 1739. godine, nestalo.³⁸ Dosada poznati istorijski izvori ne potvrđuju ovaj zaključak; nema podataka o iseljavanju katolika iz Semberije. Samo se spominje, 1690. godine, iseljavanje u oblasti preko Save 400 Hrvata i 1.500 Srba iz okoline grada Soli.³⁹

U toku 1688. i 1689. godine preseljen je znatan broj stanovništva iz Bosne i Srbije u Srem i Slavoniju u domove koje su Turci napustili.⁴⁰ Možemo pretpostaviti da je i među njima moglo biti stanovništva iz Semberije.

O iseljavanju iz Semberije krajem XVII veka govori i Pavičić: »Poslije turske katastrofe navedene su na ovo morovičko područje dvije srpske struje, jedna iz Srbije, a druga iz Bosne, uglavnom iz Semberije i od Majevice. One su zahvatile sela s lijeve strane Bosuta, a na desnoj samo Batrovce u sjevernom dijelu, u južnom pak područje staroga grada Rače. To južnije zemljište naselili su uglavnom bosanski preseljenici, koji su donijeli i jekavski govor. Oni su osnovali selo Bosut, a unišli su i u Raču, i u starosedelačko selo Jaminu. U svemu ih je na to posavsko zemljište Međubosuća preselilo šezdesetak familija.«⁴¹ ... »Potpuni su jekavci Hrvati u selu Račinovići u Županjskoj Posavini, koji su oko 1692. kao jekavci doselili iz Semberije u Bosnu.«⁴² ... »U velikoj seobi je unišla druga struja na to (oko Drinovaca) zemljište i druga struja novih doseljenika, a to su bili hrvatski starosjedinci sa područja Semberije.«⁴³

Napušteno selo Marinovac (na Dravi) 1697. godine naselili su Đuka Milešac, Gavrilo Živković i Jeremija Beljinac.⁴⁴

Pišući o naseljavanju Vinkovaca početkom XVIII veka, Pavičić spominje Petroviće, koji su se (po kraju iz koga su doselili) zvali i Semberci, Semberčevići.⁴⁵

Za Bosance u Golincu i Radikovici Pavičić kaže da su nosili tipična prezimena semberskih starosedelaca, među kojima pominje i Balatinac (prema selu Balatunu).⁴⁶

³⁷ Skarić V., Popis bosanskih spahija iz 1123 (1711) godine, Glasnik Zemaljskog muzeja, 1930, sv. 2, 19—90.

³⁸ Draganić, nav. delo 40; Benković A., Katoličke župe u Bosni i Hercegovini, Đakovo, 1966, 37; Pavičić S., Podrijetlo hrvatskih i srpskih naselja i govora u Slavoniji, Zagreb, 1953, 87. Prema izveštaju biskupa Ogramića iz 1675. godine u Bijeljini nije bilo ni katolika niti katoličke župe. Sadašnja župa osnovana je 1885. godine. Šoljić M., Bijeljinska Gospa Fatimska kraljica Orienta, Bijeljina, 1974, 96.

³⁹ Ivić A., Seoba Srba u Hrvatsku i Slavoniju, Sremski Karlovci, 1909, 289. Isti, Migracije Srba u Slavoniju tokom XVI, XVII i XVIII stoljeća, Subotica, 1926, 127.

⁴⁰ Ivić A., Istorija Srba u Vojvodini, Novi Sad, 1929, 289.

⁴¹ Pavičić, nav. delo, 75.

⁴² Ibid. 87.

⁴³ Ibid. 280—281.

⁴⁴ Popović D., Srbi u Sremu, SAN, Posebna izdanja CLVIII, Beograd, 1950, 81. Godine 1736. pominje se u Martincima u Sremu Bijeljinac Subota. Preci Petra Runjanina, pisca istorije sela Kuzmina, živeli su u Bijeljini za vreme austrougarske okupacije 1718—1739. godine, kada su izbegli iz Bosne i naselili se kod Osijeka. Avtobiografija Petra Runjanina, Sremski Karlovci 1914.

⁴⁵ Pavičić S., Razvitak Vinkovaca i hrvatskog ratarskog stanovništva na tom tlu, Zbornik Slavonskih muzeja, I, Osijek, 1969, 39, 278.

⁴⁶ Pavičić, Podrijetlo, 150.

Selo Kuzmin naselili su sredinom XVIII veka, između ostalih, Komendati i Stankovići iz semberskog sela Broca. Iz istog sela Broca su i dvojica slugu manastira Šišatovca⁴⁷ — Miško Teodorović i Pavle Vojnović.

Požarevačkim mirom Austro-Ugarska je dobila pojas zemljišta uz Savu sa 20 naselja (koji je držala do 1739. godine) i u koji naseljava 100 domaćina »graničara Šizmatika« iz Rače.⁴⁸

U popisu beogradske mitropolije iz 1735. godine spominju se naselja Brodac sa 72 doma, Bijeljina sa 70 domova, Dvorovi sa 21 i Batković sa 13 domova.⁴⁹

Ratovi i iseljavanja traju kroz čitav XVIII vek, ali podaci o iseljavanjima su i dalje krajnje oskudni. Sa austrougarskom vojskom verovatno se povukao deo stanovništva jer 1783. godine Bijeljina ima samo 15 hrišćanskih kuća, Brodac 10, Janja i Amajlije po 12, a Popovi 10 kuća.⁵⁰

Početkom 1778. godine između Rače i Bosuta prešlo je 202 lica (sa preko 1.000 goveda i vodenicom), a uskoro zatim još 28 porodica sa 178 lica. Očekivalo se još 60 porodica, ali o njihovom dolasku nema podataka. Tokom aprila i maja 1778. godine u Brodsku regimentu prešlo je 11 bosanskih porodica koje su upućene u Petrovaradinsku regimentu, u koju je nešto kasnije stiglo još 15 porodica (85 osoba) sa stokom, a zatim je kod Jamene prešlo još 150 »Bosanaca«.⁵¹ S obzirom da su ovi doseljenici došli preko Semberije, može se pretpostaviti da je među njima bilo i Semberaca.

U toku 1783. godine pop Jovan Grbić i knez Marić iz Bijeljine pregovarali su sa austrijskim pograničnim vlastima o prevodenju u Srem oko 100 porodica, ali se tada nisu dogovorili. Iste godine u Srem kod Rače prešla je 51 porodica iz istočne Bosne.⁵²

Godine 1788. pominje se neki Jevto Beljinac kao »voda vlašičkih dobrovoljaca«.⁵³

Masovna iseljavanja u Slavoniju i Srem završiće se 1790. godine, kada se neki od iseljenika vraćaju u Bosnu.⁵⁴

Po M. Filipoviću »katolici Vidakovići u Strošincima kod Jamene imaju predanje da su starinom iz Semberije i da su im preci bili pravoslavnii«.⁵⁵

U XIX veku biće još najmanje tri talasa iseljavanja iz Semberije. U vreme prvog srpskog ustanka između 1807. i 1809. godine iselilo se iz Semberije (i drugih krajeva u Podrinju) nekoliko hiljada stanovnika u Mačvu i srbijsko Podrinje.⁵⁶ U vreme »posavske bune«, koja je imala velikog odjeka

⁴⁷ Radojčić N., Predgovor za Istoriju sela Kuzmina od Petra Runjanina, Glasnik Srpske pravoslavne patrijaršije, XVII, Sremski Karlovci, 1936, 264.

⁴⁸ Bodenstejn G., Povjest naselja u Posavini godine 1718—1739. Glasnik Zemaljskog muzeja XIX, Sarajevo, 1907, 379—381.

⁴⁹ Ruvarac D., Mitropolija beogradska oko 1735 godine, Spomenik SAN XLII, II raz. 37, Beograd, 1905, 203.

⁵⁰ Gavrilović S., Prilog istoriji trgovine i migracije balkanskih zemalja i Podunavlja XVIII i XIX stoljeća, SAN, Posebna izdanja CDXXXIII, odeljenje društvenih nauka 67, Beograd, 1969, 129. Godine 1771. u manastiru Grabovcu je monah Petronije Jovanović, star 25 godina, rodom iz Bijeljine. Grujić R., Prilošci, 45.

⁵¹ Gavrilović, Prilog istoriji trgovine..., str. 129.

⁵² Ibid. 129.

⁵³ Pantelić D., Pokret u severozapadnoj Srbiji i bački episkop Jovan Jovanović 1787. i 1790. Glas SAN CXXXVIII, Beograd, 1930, 160.

⁵⁴ Gavrilović S., nav. delo 181.

⁵⁵ Filipović, Prilozi, 9.

⁵⁶ Ćubrilović V., Bosansko Podrinje i prvi srpski ustank, Zbornik u slavu Filipa Višnjića i narodne pesme, Beograd, 1936, 124. Isti, Prvi srpski ustank i bosanski Srbi, Beograd, 1939, 112, 113.

u Semberiji, stanovništvo se takođe sklanjalo u Srbiju.⁵⁷ Tako je bilo i za vreme ustanka 1875—1876. godine i srpsko-turskog rata, kada su, posle sukoba ustanika sa Turcima i posle turske odmazde, mase ljudi iz Semberije prešle u Srbiju.⁵⁸

Mnoge od ovih izbeglica vratiće se posle stišavanja prilika u Semberiju, ali ih je dosta ostalo u Srbiji.

Muslimansko stanovništvo, koje smo prema turskim popisima konstatovali u semberskim selima još u XVI veku, pojačano je u XIX veku doseljavanjem iz Srbije.⁵⁹ Doseljavanje muslimanskog stanovništva izazvalo je pomeranje srpskog stanovništva. Tako su, da bi se naselili Muslimani, Srbi iz Kozluka (južno od Semberije) naseljeni u Modran i Međaše.⁶⁰ U ovim selima postoje mahale Kozlučani, nazvane po doseljenicima iz Kozluka.

Posle austrougarske okupacije do prvog svetskog rata traje proces iseljavanja Muslimana. Neki od njih tada odlaze u Tursku, dok se drugi povlače u Bijeljinu i Janju.⁶¹ Međutim, veća kretanja stanovništva prestala su austrougarskom okupacijom 1878. godine.

Početkom XIX veka doseljeno je u sela Batković i Modran po nekoliko porodica Karavlaša, koji i danas žive u tim selima.⁶² Zbog specifičnosti njihove kulture, a pre svega zbog njihovog malog broja, oni nisu obuhvaćeni ovim ispitivanjima. Ispitivanja ovog stanovništva u okviru čitave te etničke grupe u Bosni obavili su Filipesku-Dragičević i Pavković.⁶³

Osamdesetih godina XIX veka kolonizovan je izvestan broj madžarskih porodica u Ljeljenču, a za koloniste nemačke narodnosti osnovano je Novo Selo kod Bijeljine. Godine 1942. obe ove grupe iselile su se iz Semberije u Madžarsku, odnosno Nemačku.⁶⁴ U njihove domove u Novom Selu došlo je iste godine 75 porodica Hrvata, koje su 1945.⁶⁵ godine takođe napustile Novo Selo. Sada u selu žive porodice radnika zaposlenih na poljoprivrednom dobru

U prvom svetskom ratu mnogi Semberci, služeći u austrougarskoj vojsci, učestvuju kao ratnici na frontovima prema Italiji, Rusiji i Srbiji. Mnogi od njih prebegli su na stranu protivnika. Oni koji su se dvadesetih godina vratili iz Sovjetskog Saveza doneće u Semberiju jasnije predodžbe o novom socijalističkom društvu i oktobarskoj revoluciji koja mu je prethodila.

Zbog čvršćih veza sa Srbijom nisu izostale i odmazde austrougarske vlasti prema stanovništvu Semberije, koje je ona smatrala neprijateljskim. Tako je u ratnim danima čitavo stanovništvo Modrana bilo internirano nekoliko dana u »begovim konacima« (modranskom letnjikovcu bega Vidajića),

⁵⁷ Ivić A., Ustanak popa Jovice Ilića 1834, Zagreb, 1919, 1, nap. 1.

⁵⁸ Čubrilović V., Bosanski ustanak 1875—1876. Posebna izdanja SAN knj. LXXXIII, Beograd, 1930, 88, 207, 266—267.

⁵⁹ Hodžić Š., Migracije muslimanskog stanovništva iz Srbije u sjeveroistočnu Bosnu 1788—1862. godine, Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne II, Tuzla, 1958, 65—144. Jeremić, nav. delo, 148.

⁶⁰ Jeremić, nav. delo, 150.

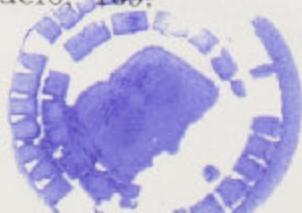
⁶¹ Po mojim istraživanjima. Ispitujući narodne pesme, A. Nametak je našao u Anadoliji u Turskoj u selu Jeni Bosna (Nova Bosna) nekoliko kuća iseljenika iz Bijeljine. A. Nametak, Interpretacija epskih narodnih pjesama kod bosansko-hercegovačkih iseljenika u Turskoj, Rad XV kongresa Saveza udruženja folklorista Jugoslavije, Sarajevo, 1971, 144.

⁶² Pavković N., Karavlaši i njihovo tradicionalno zanimanje, Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne I, Tuzla, 1957, 103—126. Filipesku T.—Dragičević T., Karavlaška naselja u Bosni, Glasnik Zemaljskog muzeja XIX, Sarajevo, 1907, 77—102.

⁶³ Isto kao broj 62.

⁶⁴ Šoljić M., Nav. delo, 109.

⁶⁵ Ibid. 110—111.

samo zato što je jedan Modranac (Gojić) rekao austrougarskim doušnicima, preobučenim u uniforme srpskih vojnika, da su svi Modranci za Srbiju. Vlasti su prevarenog Modranca obesile na ulazu u selo, a zatim pristupile represalijama nad selom u celini.

Nakon stvaranja Kraljevine Jugoslavije, u periodu između dva rata, slično kao i u ostalim oblastima Bosne, za Semberiju se po dalekosežnim posledicama izdvaja akt o agrarnoj reformi 1919. godine, kojim se konačno otklanjaju i poslednji ostaci feudalnog sistema na selu. Proces otkupljivanja zemlje od veleposednika traje relativno dugo — do kraja dvadesetih godina. Siromašni seljaci imali su veoma male koristi od reforme. Oni nisu imali novaca da otkupe zemlju koju su obrađivali, te ona dolazi u ruke bogatijih seljaka. Tako se raslojavanje sela, započeto već u austrougarskoj eposi, sada još izrazitije produbljava. Poreske obaveze, sada podmirivane isključivo u novcu, postaju preteške za domaćinstva koje robno-novčani odnosi zatiču nesprenne. Jevtina radna snaga, pljenjenje imanja i kreditna zaduženja nova su zla koje semberski zemljoradnik mora da prevlada. Kao krajnji rezultat ovih dinamičnih procesa bila je konačna podela stanovništva na tri jasno uočljiva sloja: sloj imućnih zemljoradnika, »gazda«, koji su ponekad posedovali i preko dve hiljade dunuma (1 dunum je 10×100 metara) zemlje, sloj srednje imućnih, koji su s teškim naporom uspevali da očuvaju svoju ekonomsku nezavisnost, i širok krug seoske sirotinje (»nadničari«), koji je prodavao sopstvenu radnu snagu, a ono što je ekstenzivno proizvodio na sitnim parcelama, »jeo je već u klasu« (zadužio bi se toliko da mu od novog žita nije ostalo ništa). Upravo u tom periodu karakteristično je da se najimućniji zemljoradnici uzgredno bave i trgovinom na malo i na veliko, te se u svakom semberskom selu javlja jedan ili više »dućana«, pretežno trgovina mešovitom robom.⁶⁶

Tokom drugog svetskog rata narodnooslobodilačka borba i socijalistička revolucija imale su u narodu Semberije jako uporište i dragocenog saveznika. Majevica, Semberija i Srem, nadomeštavajući srećno svoje sveukupne potencijale, povezuju se u toj borbi u jedinstven front celokupnog naroda protiv okupatora, ustaša i četnika. Zahvaljujući radu istaknutih semberskih komunista između dva rata, za partizanski pokret opredeljuju se sve uglednije i imućnije semberske porodice, vezane međusobno i rodbinskim vezama, što je uticalo i na opredeljenje ostalog stanovništva. Ipak, bratoubilačka borba nije mogla biti izbegнута. Godine 1941. gotovo svi odrasli muškarci koji su se zatekli u vojsci tretirani su kao ratni zarobljenici i ostaju u Nemačkoj do kraja rata. Ustaške vlasti tokom 1941. i 1942. godine vrše sistematsko istrebljivanje Srba, koji su odvodenici u Jasenovački logor i тамо ubijani. No, zahvaljujući uspehu NOB-a, već od leta 1942. godine Semberija je delimično oslobođena, da bi tokom 1943. godine došlo do povremenog oslobođavanja čitave regije. Upravo tada, kada je većina odraslih muškaraca bila u zarobljeništvu ili u partizanskim jedinicama, dolazi do snažnog izraza emancipacija žena, koje, zajedno sa omladinom, preuzimaju znatan deo tereta ne samo u kući već i na njivama i u javnom životu.⁶⁷

⁶⁶ O prilikama u Semberiji između dva rata: S. Mićanović, O procesu političkog opredjeljivanja u Semberiji posljednjih godina pred rat i u toku rata, Semberija u NOB-u i socijalističkoj revoluciji, Savjetovanje održano 19.XI 1971, Sarajevo, 1972, 17—44; Todorović S., Zašto su seljaci u Semberiji masovno učestvovali u NOB-u i socijalističkoj revoluciji, na istom mestu, str. 109—136.

⁶⁷ O ulozi Semberije u NOB-u i socijalističkoj revoluciji pored napred navedenog zbornika radova videti još: Čolaković R., Zapis iz oslobođilačkog rata, I, II, III, Sarajevo—Beograd, 194; Isti autor, Kazivanje o jednom pokoljenju, I, II, III, Sarajevo—Beograd, 1967—1968—1972. Istočna Bosna u NOB-u, I, II, Beograd, 1971.

DANAŠNJE STANOVNIŠTVO

Prema popisu stanovništva od 31. III 1971. godine u selima obuhvaćenim proučavanjima živelo je 30.173 stanovnika u 7.639 domova.⁶⁸ Gustina stanovništva prema popisu od 1961. godine iznosila je 107,4 stanovnika na 1 km². Sva sela obuhvaćena ispitivanjima danas su naseljena srpskim stanovništvom, izuzev Batkovića i Modrana u kojima, pored Srba, ima i stanovnika koji su po etničkoj pripadnosti Karavlaši.

BROJ STANOVNIKA I DOMAĆINSTAVA U SEMBERSKIM SELIMA 1971. GOD.

Naselje	Stanovnici	Domaćinstva
Amajlije	1.126	271
Balatun (Meterizi)	1.444	373
Batković (Gojsovac)	3.841	957
Brodac Donji	215	52
Brodac Gornji	937	270
Crnjelovo Donje	1.157	327
Crnjelovo Gornje	3.156	779
Čipirovine	271	69
Dazdarevo	549	135
Dvorovi (Kriva Bara)	1.648	435
Glogovac (Ljeskovac)	295	78
Golo Brdo	549	132
Kočinovac (Glavičor)	519	121
Kovanluk	176	42
Međaši	800	185
Modran	422	108
Obarska Velika	138	31
Ostojićevo	1.098	300
Patkovača	749	335
Popovi	566	152
Pučile	1.125	299
Triješnica	780	184
Trnjaci	317	70
Velino Selo	692	185
U k u p n o:	678	202
	30.173	7.639

Najteži deo posla prilikom terenskoistraživačkog rada u Semberiji predstavljalo je ispitivanje porekla stanovništva. Slabljene i gubljenje tradicije problem je kod svih savremenih etnoloških proučavanja. Kod ispitivanja porekla stanovništva ovaj problem je naročito izražen zato što svaka porodica ima svoju specifičnu tradiciju, pa ako je ona ne zna, teško da će je iko drugi znati. U Semberiji to je otežano i nedostatkom pisanih izvora pomoću kojih bi se mogla proveriti ili dopuniti narodna tradicija. U ovom slučaju nismo se mogli koristiti čak ni objavljenim etnološkim monografijama oblasti iz kojih

⁶⁸ Popis stanovništva i stanova 1971. Stanovništvo, Beograd, 1973. Za gustinu naseljenosti: Statistički godišnjak BiH, Sarajevo, 1969.

su se pojedine porodice doselile, jer su se prezimena menjala nakon doseljavanja.

Stanovništvo Semberije u prošlosti se često seljakalo zbog buna i ratova, pa se u tradiciji najčešće zadržala poslednja etapa boravka. Bilo je, a i danas ima, unutrašnjeg seljakanja u oblasti, pri čemu se opet pamti samo poslednja etapa. Zbog navedenih razloga tradicija je često nepouzdana, a svakako i nedovoljna.

Promene prezimena takođe predstavljaju veliku smetnju. Većina doseljenog stanovništva prilikom doseljavanja promenila je prezime, često i namerno, da sakrije trag, pa se potomci najčešće prezivaju po imenu doseljenog pretka, dok je staro rodovsko prezime iz matice zaboravljen. Zatim, osamdesetih godina prošlog veka prvi put su zvanično zapisana porodična prezimena, i to, po ondašnjem narodnom običaju, upisanik je dobio prezime po imenu oca, tako da se to prezime razlikovalo od prezimena po pretku doseljeniku. Do pre ovog rata svaka je porodica u selu bila poznata pod oba prezimena (ako je u pitanju prezime domazeta ili druge »urodice«, postojalo je obično i treće prezime). Sadašnje generacije uglavnom nemaju ni smisla, ni interesovanja a ni vremena da pamte tradiciju, tako da se u većini slučajeva sada pamti samo prezime uzeto prilikom upisivanja. Tako ogranci nekih porodica sada imaju i po dvanaest prezimena (na primer, Petrovići i Arsenovići u Donjem Crnjelovu), a obično još samo poneki stariji čovek zna koja sve prezimena vode poreklo od jednog zajedničkog.

U procesu gubljenja tradicije dolazi do uopštavanja. Tako, kada se povede razgovor o poreklu stanovništva, uvek se čuje: »sve je ovdje doseljeno iz Hercegovine«. Detaljnija ispitivanja, međutim, pokazuju da, iako je najviše doseljenika iz dinarskih predela uopšte, ima ih i iz drugih krajeva, a i priličan broj onih koji ne znaju ništa o svom poreklu ili se smatraju starincima.

Opšte je, takođe, predanje da je Semberija bila »pusta« i pokrivena velikim šumama. Doseljenici bi krčili šume i na taj način zauzimali zemlje koliko im je potrebno. Za većinu sela predanje kaže da su nastala naseljavanjem nekoliko ljudi (braće ili rođaka) pre pet do šest generacija. Danas sva semberška sela imaju preko stotinu kuća, neka i po nekoliko stotina. Pored visokog priraštaja stanovništva mora se uzeti u obzir i činjenica da je u prošlosti »kuća« bila porodična zajednica sastavljena od više porodica, a danas su porodice inokosne (najveće sa četiri i pet članova).

U prethodnom poglavljtu pokazali smo, koliko je to bilo moguće na osnovu dostupnih izvora, da je kroz čitav period turske vlasti trajao proces migriranja stanovništva; naročito u vreme ratova stanovništvo se iseljavalo, da bi, kada se prilike srede, nastao period doseljavanja, koje je bilo naročito intenzivno u drugoj polovini XVIII i prvoj polovini XIX veka. U međuvremenu trajao je, a i danas traje, proces sukcesivnog migriranja u oba smera.⁶⁹

⁶⁹ Tako su dva roda od »Bijeline« u XVIII veku naselila Takovo. Filipović M., Takovci, SEZ LXXXIV, Beograd, 1972, 138. U Rađevini i Jadru ima više porodica doseljenih iz Semberije u raznim periodima. Milojević B., Rađevina i Jadra, SEZb XX, Beograd, 1913, 681, 684, 685, 752, 753, 763, 765, 807, 812. Na Majevici takođe ima dosta rođava doseljenih iz Semberije, Filipović M., Majevica, Akademija nauka i umj. BiH, Djela XXXIV, Sarajevo, 1969, 39. Aleksić Lj., Mačva, Glasnik srpskog učenog društva 72, Beograd 1891, 12; Drobnjaković B., Kosmaj, Srpski etnografski zbornik XLVI, Beograd 1930, 23; Pavlović Lj., Antropogeografija Valjevske Tamnave, SEZb VIII, Beograd 1912, 517, 525, 528, 540, 543, 551, 578, 592, 598, 599; Petrović Ž. P., Šumadijska Kolubara, SEZb LIX, Beograd 1949, 51.

Migraciona kretanja u XIX veku, koji nam je vremenski blizak, pa je i tradicija relativno sveža, a postoje i nešto objavljenih podataka, može nam dosta realno pokazati sliku tih kretanja i u čitavom turskom periodu.

Naime, Semberija se u XIX veku nalazi na tromeđi Turske, Srbije i Austro-Ugarske. Svi pokreti i ustanci s jedne i druge strane granice pokreću stanovništvo Semberije ne samo na učestvovanje nego i na masovna iseljavanja, na u tom trenutku bezbednije tlo, u susedne oblasti, dok se preostalo stanovništvo, plašeći se represalija, krije duboko u šumama. Kada se prilike srede, mnogi se vraćaju i, s obzirom da zemlja i nije njihovo vlasništvo, često ne dolaze na svoja selišta i kućista, nego u druga sela, ili u šumama na krčevinama osnivaju nova domaćinstva. Kao što se to često događa, u kasnijoj tradiciji ostaće sećanje na doseljavanje u opusteli kraj i osnivanje »sela« (a selo je u našem narodu i jedna kuća) na krčevinama.

Kretanja, doseljavanja i iseljavanja stanovništva uvek je bilo, naročito u pograničnim oblastima, čak i u relativno mirnim prilikama, kada se pojedinci pomeraju iz ličnih razloga i potreba da se uklone makar i u susedno selo i na zemljište drugog sopstvenika. Ipak se ne može prihvati tradicija o totalnim iseljavanjima i naseljavanju doseljenika na potpuno pusto tlo. Protiv ovakvih postavki govori i kontinuitet u imenima naselja još od srednjeg veka.

Pored buna i ratova, i epidemije (koje sve narod smatra kugom) često su harale u prošlosti. Po tradiciji »astaluci« (bolesti) su zatirale čitava sela. Sve što ne bi umrlo, sklanjalo se i bežalo. Za Batković se kaže: »Vladali astaluci neki i zatirali čitava sela. Batković zatro astaluk za jednu noć i ostala samo žena Mara sa djecom. Od nje je Marić-Selo« (Marić-mahala u Batkoviću). Iako su podaci o kugi u Semberiji oskudni, pošto se zna da je u Bosni od srednjeg veka do austrougarske okupacije bilo 70 epidemija, može se pretpostaviti da je i ovaj kraj bivao zahvaćen njima.⁷⁰

Za neke porodice smatra se da su starinci u Semberiji. Verovatno da jedan broj porodica, koje danas ne znaju ništa o svom poreklu, pripada starincima. Međutim, nemoguće je danas utvrditi da li su te porodice starinci samo prema poslednjem talasu doseljenika (u drugoj polovini XVIII veka) ili su još starije. Jedan broj starinačkih porodica svakako je i među onima koji sebe smatraju doseljenicima iz susednih oblasti (inversne seobe).

Kao uzrok doseljavanju najčešće se pominje »ubistvo bega«, bežanje zbog osvete i uopšte zbog nekog »junaštva«, što je verovatno došlo pod uticajem junačke tradicije dinaraca.

Ekonomске razloge нико ne navodi, iako su oni morali biti češći. Zna se da su iz gatačkih sela dolazili stočari »na prehranu«, pa su se neki tako stvorenim vezama doselili.⁷¹ Zatim, ovaj kraj je bio retko naseljen, a velike šume omogućavale su doseljenicima da krčenjem dođu do neograničenih količina obradivog zemljišta što je moralo biti privlačno za stanovnike pasivnih planinskih krajeva. I posle oslobođenja 1945. godine kolonizirano je desetak porodica iz okoline Bratunca, Kladnja i Papraće, a pojedinačna doseljavanja iz »Brda« traju i sada.

Vrlo često i feudalci su naseljavali svoje kmetove. Tako je Meterizi i Danguba (zaselak Broca) naselio »paša« oko 1845. godine, iz okoline Gračanice. Hercegovački begovi Sijerčići i Čengići dovodili su iz Hercegovine svoje kmetove na svoje zemlje u okolini Bijeljine.

⁷⁰ Jeremić R., *Zdravstvene prilike u jugoslovenskim zemljama do kraja XIX veka*, Zagreb, 1935, 17.

⁷¹ Filipović, *Prilozi*, 20; Isti, *Etnološke beleške iz istočne Hercegovine*, SEZb 80, Beograd 19, 238; Slijepčević M., Samobor, ANiU BiH, Grada XV, Sarajevo, 1969, 26—28.

Najzad, i kuga je ponekad bila uzrok doseljavanju. Tako su Grujičići bežeći iz Stupara od kuge doselili u okolinu Bijeljine.

Doseljavalo se najčešće u manjim grupama, po troje-četvoro ljudi, braće, rođaka ili suseda, sa porodicama. Doseljavanje u grupama, makar i manjim, bilo je povoljnije radi uzajamne pomoći i zaštite u doba opšte nesigurnosti. Navedeni razlozi, kao i tradicija učinili su da su doseljenici stvarali velike porodične zajednice. Pojedinačno su doseljavali najčešće domazeti, usvojenici i sluge.

Grupnih doseljavanja većih razmara nije bilo, pa ipak se smatra da je period od 1740. do 1878. godine vreme intenzivnog doseljavanja, jer je ono u tom periodu bilo vrlo često, dugotrajno i značajno za današnju etničku sliku kraja. Otuda i mišljenje da je sva Semberija naseljena iz Hercegovine. Pod Hercegovinom se ovde podrazumeva široka planinska oblast južno od Semberije, čije granice ponekad idu i do Borogova kod Papraće. Da u ovom, danas uopštenom zaključku, ima osnova, potvrduju rezultati istraživanja porekla stanovništva koje je obavio R. Jeremić pre nekoliko desetina godina, u vreme kada je tradicija bila daleko svežija. On kaže: »Crnogorci i Hercegovci, Nikšićani, Piperi, Drobnjaci i Birčani naseljavaju srez bijeljinski.«⁷²

Naša ispitivanja, koja se iz objektivnih razloga ne mogu smatrati potpunim, uglavnom potvrđuju ovaj Jeremićev zaključak.

Ukupno je ispitano 495 rodova. Od toga 177 rodova (35,8%) doseljeno je iz dinarskih oblasti Hercegovine i Crne Gore, te iz »Brda«, etapnih oblasti istočne Bosne. Ovi dinarski rodovi su i najbrojniji (na primer, Crnogorčevića u Amajlijama ima preko 50 kuća sa desetak prezimena), ili bar najbolje pamte svoje poreklo i srodnice odnose i veze. Danas 162 roda (32,7%) ne zna ništa o svom poreklu, dok 61 rod (12,3%) pamti samo poslednju etapu preseljavanja unutar Semberije. To su uglavnom pojedinačne porodice, koje verovatno pripadaju nekom većem rodu, ali se tradicija o tome izgubila. Zatim dolaze doseljenici iz Posavine, 33 roda (6,7%), te doseljenici iz Srbije — 26 rodova (5,3%). Među doseljenicima iz Srbije verovatno je jedan broj inversnih migracija (porodica koje su u toku ratova bežale u Srbiju), pa bi i to bila samo poslednja etapa koja se pamti. Vrlo je mali broj rodova koji sebe smatraju starincima, 18 rodova (3,6%). Samo 10 rodova (2%) doseljeno je iz oblasti preko Save, a 8 rodova je iz Krajine i Like.

Međutim, svi ovi podaci imaju samo relativnu vrednost, jer je tradicija o poreklu porodica, odnosno rodova nedovoljno očuvana, o čemu najbolje svedoči vrlo visok procenat rodova koji ništa ne znaju o svom poreklu. Nepotpuna je i tradicija o poreklu kod onih rodova koji pamte samo poslednju etapu doseljavanja (»unutrašnje seljakanje«). Što se tiče rodova koji se smatraju »starincima«, u odnosu na one koji su sigurno doseljeni, starinački rodovi su svakako oni po kojima se nazivaju zaseoci u kojima sada žive drugi rodovi. Verovatno je da i jedan broj rodova koji danas ništa ne zna o svom poreklu pripada starincima. Međutim, danas je nemoguće utvrditi da li su ti rodovi starinci samo prema poslednjem talasu doseljenika u drugoj polovini XVIII i u XIX veku, ili su još stariji. Tako isto nemoguće je ustanoviti koliko je starinačkih rodova učestvovalo u inversnim seobama, pa se sada smatraju doseljenicima iz susednih oblasti.

Kao što je proces doseljavanja prestao austrougarskom okupacijom, tako se i proces većih iseljavanja iz Semberije završio negde u to vreme, tačnije posle ustanka 1875. godine. Pojedinačna migriranja, kako doseljavanja, tako i iseljavanja, iz oblasti su stalna, ali u tako malom obimu da to ne može uticati na opštu sliku stanovništva u Semberiji.

⁷² Jeremić R., O poreklu, 151.

AMAJLIJE. — Po popisu stanovništva od 1971. godine selo ima 271 kuću. Selo je podeljeno na delove, »mahale«: Bair, Buk, Bukreš, Dubajića, Sarija i Vitaja. Po narodnom predanju, »sve je ovo bila šuma i sve je naseljeno od trebinjskog uduta«. Pre oko 100 godina bilo je sedam kuća u Amajlijama. Po predanju, najstariji su u Amajlijama Crnogorčevići. Milan Crnogorčević, zvani Glavonja, doselio se oko 1750. godine. On je imao četiri sina: Ćirka, Mirka, Marka i Đurka. Od njih sada ima 53 kuće Crnogorčevića u Amajlijama. Po drugom predanju, Crnogorčevići su od tri brata: Dike, Milivoja i Jefte, a od druga tri brata su Stanojlovići, Gavrilovići i Savići. Svi Crnogorčevići slave Jovanđan, a danas se prezivaju: **Jeftić, Dikić, Milivojević, Stanojlović, Savić, Gavrilović, Bajić i Stevanović.** I ostali koji su doseljavali dolazili su u manjim grupama, po dva-tri brata, rođaka ili suseda. Samo je Vujević došao sam. **Vujević** (porodična slava je Nikoljdan) došao je iz Trebinja. Tamo je ubio »Turčina« i, bežeći od osvete, sa ženom i sinovima Dokom i Jovom u sepetu došao u Amajlige i tu se nastanio. Zovu ih Ere. Vujević se je mogao doseliti u drugoj polovini XIX veka, jer je njegov sin Doko služio vojsku za vreme austrougarske okupacije. **Savići** (Jovanđan) iz Bosne su, sa granice Hercegovine. **Blagojevići** i **Sarići** (Joakim i Ana) »od trebinjskog uduta« su. **Jovići** (Jovanđan) i **Stevanovići** (Nikoljdan) iz Borogova su. **Milinkovići**, zvani Budalići, jesu iz okoline Trebinja. **Mihajlovići**, zvani Prokići (Jovanđan) »od Goražda« su. **Tadić** (Durđevdan) 1950. godine se doselio iz Rađevine. Unutrašnja seljakanja u oblasti: **Gordići**, zvani Tomići, iz Čiperovine, **Lukići** (Ilindan) iz Krive Bare, **Kulići** (Arandelovdan) iz Dragaljevca, **Jekići** iz Lokanja, **Jović** (došao Savićima u kuću kao domazet) iz Međaša. Nekada su u selu živeli **Vladići**, ali su izumrli.

Seoska slava »molitva« je treći dan Trojica. U selu postoji jedno aktivno groblje.

BALATUN ima 373 kuće. Delovi sela su: Balatun, Panjik, Salaš i Trnjage. **Mišići** (Jovanđan), **Dilasi** (Stjepandan) i **Letići** (Đurđic) iz Crne Gore su. Od Letića su: **Marinkovići**, **Arsenovići** i **Radovanovići**. **Bojičići** (Đurđevdan) iz Koceljeva su u Srbiji, **Miščevići** (Jovanđan) iz Divoša u Sremu. **Škorići** (Jovanđan) iz Pive su doselili u Salaš, a odatle u Balatun. Jedan od njih ostao je u Modranu. Zvali su se Vojinovići, a prozvali se Škorići po jednom koji je bio »škorav« u obrazima. Od njih su **Komarci** (Komarčevići) i **Mijačevići**. **Trifkovići** i **Ećimovići** su doselili iz »Brda«. **Mladenovići** (Nikoljdan), ranije su se zvali Tanackovići, iz Salaša su u Srbiji, **Dimitrići** su po domazetu Dmitriću koji je došao u kuću Manojlovića. Manojlović je kao domazet (poreklom iz Hrvatske) došao u kuću Glišića, a njegova posvojkinja je dovela domazeta Dmitrića. Unutrašnje seljakanje: **Gligići** (Nikoljdan) iz Velinog Sela, **Kneževići** (Jovanđan), kao domazet iz Dvorova, **Jovanović** (Lazarevdan) došao ujaku u kuću, **Rankelići**, zvali se Nedići, iz Dazdareva, **Bešurić** (Jovanđan) iz Crnjelova, **Purić** (Durđic) iz Crnjelova. Nepoznatog porekla su: **Đordići** (Nikoljdan), **Radići** (Savine Verige), **Glišići** (Đurđic), **Mojić** (Nikoljdan), **Pejić, Rudanjević** (Nikoljdan), **Radovanović** (Lučindan), **Vržići** (Đurđevdan), **Tomaševići** (Đurđevdan) i **Brodići** (Nikoljdan).

»Molitva« je Spasovdan. U selu postoji jedno aktivno groblje.

BATKOVIĆ ima 957 kuća. Delovi sela su: Gajići, Gojsovac, Karavlaši, Klis, Lipovica, Marići i Mala Obarska. Po narodnom predanju, u Batkoviću je pre oko 100 godina bilo šest koliba, a zemlja je pripadala šestorici begova. Smatra se da su sve porodice doseljene iz Hercegovine. Po predanju, u zaselak Marići prvi je doselio Bojica iz okoline Šapca. On je imao sinove Vladislava, Stani-

mira i Matiju. Od Stanimira su **Perići**, a od Matije su **Matići**. U Gajić-mahali najstariji su **Gajići** (Nikoljdan), potomci Nikole Gajića. On je imao tri sina: Gajicu (Gajići), Rajka i Sovrenija (od njega su **Nikolići**). **Erići** (Stjepanjdan) doselili su iz Hercegovine. Od njih su **Kneževići**, **Radići**, **Ilići**, **Ikići** i **Konstantinovići**. Od Konstantinovića su: **Mićeći**, **Gligorići**, **Vujići**, **Jovići** i **Petrovići**. **Gligići** su iz Hercegovine, **Arsenovići** (Srđevdan) iz Hercegovine su, **Trifunovići** (Savindan) iz Lopara su, **Dokići** (Srđevdan) iz Hercegovine su — doselila su dva brata, **Birčakovići** (Đurđevdan) iz Birča su, **Bobići** (Lučindan) iz Bačke su. Po predanju, oni su prešli preko leda Savom na Blagovesti kada su doseglijavali. **Lazići** (Đurđevdan) iz Tobuta, **Uroševići** (Đurđevdan) iz Srbije žena se preudala u Laziće i dovela sina iz prvog braka iz Srbije. **Odžaklići** (Arandelovdan) iz Odžaka su, **Baščovanovići** (Arandelovdan) iz Tobuta su, **Markovići** (Nikoljdan) iz Koraja, **Zekići** (Arandelovdan) iz Tobuta su, **Prelovcı** (Lazarevdan) iz Bosne su (pod pojmom »Brda« ili »Bosna« misli se na planinske predele istočne Bosne), **Rončevići** (Đurđevdan) iz Brda, **Kostadinovići** su iz Bosanske Kostajnice. Unutrašnja seljakanja: **Kajmaković** (Stjepanjdan) došao kao domazet iz Modrana, **Lazići**, zvali se Vasilići, došao predak iz Krive Bare, tamo je ubio »Turčina«, došao u Batković i promenio prezime, **Maksimovići** (Stjepanjdan) — došao domazet iz Dvorova, **Milići** (Lučindan), dovela ga majka iz Dazdareva, preudala se, **Šović** (Đurđevdan) iz Obarske je, **Lazići** (Jovanjdan) iz Obarske su, **Tukići** (Arandelovdan) iz Novog Sela su, **Ivanići** (Nikoljdan) iz Broca su. Nepoznatog porekla su: **Despotovići** (Markovdan), **Dmitrići** (Lazarevdan), **Manojlovići** (Jovanjdan), **Đukići** (Jovanjdan), **Rakići** (Lazarevdan), **Stanišići** (Đurđevdan), **Božići** (Jovanjdan), **Aleksići** (Jovanjdan), **Vasiljevići** (Nikoljdan), **Pastorkovići** (Nikoljdan), **Glišići** (Đurđevdan), **Marići** (Jovanjdan), **Stanarevići** (Arandelovdan), **Marići** (Jovanjdan), **Simikići** (Jovanjdan) i **Krstići** (Đurđevdan).

Seoska slava Batkovića je Mala Gospojina. Samo mahala Gojsovac ima seosku slavu, treći dan Trojica, i groblje sa Triješnicom zajedničko. Mala Obarska ima zajedničko groblje sa Crnjelovom u Burumu. Ostale mahale Batkovića imaju jedno zajedničko aktivno groblje.

BRODAC DONJI ima 270 kuća. Delovi sela su: Božića, Jakovljevića, Makarića, Šarića, Tajića i Vasilića mahala. Po narodnom predanju pre 100 godina u selu je bilo samo 9 kuća.

Od tri doseljena brata Ljubinka, Nestora i Lakete, koji su doselili iz Nevesinja, jesu porodice **Ljubinkovići** (Jovanjdan), **Nestorovići** (Jovanjdan) i **Laketići**, zvani i Vasilići i Tanasići (Jovanjdan). **Božići** (Jovanjdan) takođe su iz Nevesinja, **Cvijetinovići** su takođe od Božića — zbog svade u trgovini jedan od dvojice braće promenio je prezime, **Stanimirovići** (Mratindan) iz Šida su, **Šarići** (Jovanjdan) iz Hercegovine su, **Rakići** su iz Srbije, **Marinkovići** su iz Srbije, **Lokanjčevići** (Đurđevdan) iz Lokanja su. Unutrašnje seljakanje: **Marjanovići** (Stjepanjdan), domazet iz Meteriza, Ćurčić (Arandelovdan), došao kao domazet iz Velingog Sela, **Trifković**, iz Balatuna, **Ošapović** (Đurđevdan) iz Trnjaka su, **Perići** (Đurđevdan), iz Gornjeg Broca, **Šubarići** (Jovanjdan), iz Velike Obarske, **Rikanovići** (Đurđevdan), iz Donjeg Crnjelova. Nepoznatog porekla su: **Jelisići** (Alimpjevdan), **Pantići**, **Pravdići** (Šćepanjdan), **Ljubojevići** (Jovanjdan), **Adamovići** (Alimpjevdan), **Jakovljevići** (Vrači), **Tojići** (Đurđevdan), **Antonići** (Mitrovdan), **Makarići** (Đurđevdan), **Ribići** (Alimpjevdan), **Prodancovići** (Stjepanjdan) i **Maričići**.

Seoska slava je »Mali vaskrs«. U selu postoji jedno zajedničko aktivno groblje.

BRODAC GORNJI ima 327 kuća. Selo se deli na Gornju ili Brđansku, Donju ili Panića i Srednju mahalu ili Gradačane. Postoji takođe i druga podela sela: Danguba, Dmitrića, Kićanovića, Matića, Panića, Perića mahala i Jelaz.

Po narodnom predanju, najstarije porodice u selu su **Kićanovići** (Jovanjdan), **Sofreniči**, **Markovići** i **Perići** (Nikoljdan). **Božići** (Jovanjdan) iz Nevesinja su. Dosedila tri brata — jedan u Brodac, drugi u Svinjarevac (Ostojićevo), a treći u Hase. Od tri brata, Matije, Maksima i Ive, doseljenih iz Brda, potiču **Matići**, **Maksimovići** i **Ivići** (Nikoljdan). **Nikolići** (Đurđevdan), **Spasojevići** (Nikoljdan) i **Pejići** (Nikoljdan) iz Gradačca su, **Stokanovići**, zvani Pocerčići (Jovanjdan) iz Srbije su, **Stokanovići**, zvani i Vukovići i Đukići (Arandelovdan) iz Brda su, **Pantelići** (Nikoljdan) iz Grka u Sremu, **Milanovići** (Jovanjdan) iz Brda, **Dimitrići** (Jovanjdan) iz Brda, **Vujić** (Jovanjdan) iz Brda, **Krstići** (Nikoljdan) iz Srbije, **Pejići** (Ignjatijevdan) iz Brda, **Ercegovac** (Nikoljdan) iz Hercegovine, **Panići** (Nikoljdan) iz Kopanice kod Orašja, **Žunjići** (Đurđevdan) iz Srema. Unutrašnje seljakanje: **Jeftići** (Jovanjdan), domazet u Stokanovića, iz Crnjelova, **Radić** (Đurđevdan), od Lajakovića iz Hasa, **Katić**, iz Donjeg Broca. Nepoznatog porekla su: **Antići** (Simunjdan), **Antići** (Đurđevdan), **Uroševići** (Nikoljdan), **Marinkovići** (Nikoljdan), **Milenkovići** (Nikoljdan), **Srebrići** (Stjepanjdan), **Durđevići** (Đurđevdan), **Trifkovići** (Jovanjdan), **Vasilići** (Jovanjdan) i **Krsmanovići** (Mratindan).

Seoska slava je drugi dan Uskrsa. U selu postoji jedno zajedničko aktivno groblje.

CRNJELOVO DONJE ima 779 kuća. Delovi sela su: Arsenić, Đukić, Kojić mahala, Grabik i Vrulja. Po narodnom predanju ovde je nekada bilo pusto, »bilo je naroda samo po brdima, a ovdje su bježali da se sklone«.

Petrovići (Đurđevdan) iz Crmnice su oko Oboda u Crnoj Gori, poslednji put su se nalazili oko Nevesinja. Dosedili su pre 200 godina kao Šopali. Od njih su sledeće porodice: **Živanovići**, **Savići**, **Jovići**, **Mihajlovići**, **Lazići**, **Marjanovići**, **Vujići**, **Narandžići**, **Lazarevići**, **Krbanjevići**, **Banovići**. **Arsenovići** (Jovanjdan) došli su iz Hercegovine. Tamo su se prezivali Arsić. Od njih su: **Arsenovići**, **Jovanovići**, **Ivići**, **Novakovići**, **Mirići**, **Stevanovići**, **Midanovići**, **Manojlovići**, **Maksimovići**, **Gligići** i **Rikanovići**. Letunski (Nikoljdan) došli su iz Hercegovine pre Petrovića. Od njih su: **Glišići**, **Radići**, **Đukići**, **Đokići**, **Markovići** i **Mirići**. **Kojići** (Nikoljdan) od Foče su, **Bančići** (Klementije) došli su preko Tavne pre oko 100 godina, **Marići** (Durđevdan) iz »preka« (Srema) došao dečak kao sluga kod Šopala, bio je katolik. Tu se oženio i ostao. **Mitrovići** (Arandelovdan) iz Kuzmina su, **Purići** (Durđić), iz Srbije pre oko 100 godina. **Milinkovići** (Alimpijevdan) iz Obarske su pre 80—90 godina. Nepoznatog porekla su: **Stanići** (Jovanjdan), **Jočkovići** (Nikoljdan) i **Vasilići** (Tomindan).

Sela Donje i Gornje Crnjelovo imaju istu seosku slavu — nedelja pred Trojice i jedno zajedničko aktivno groblje.

GORNJE CRNJELOVO ima 493 kuće. Selo se deli na delove: Burum, Grede, Lopandići i Polje. Po narodnom predanju »bilo je pusto. Ako je ko imao konjića, obleti s njim, pobije među i kaže: »Ovo je moje«.

Najstarije porodice su **Jeftići** (Nikoljdan), **Kokanovići** i **Vojakovići** (Nikoljdan), svi doseljeni iz Grahova. Od Kokanovića su **Grgići**, **Mihajlovići**, **Spasići** i **Plakalovići**. Vojakovići su od nekog vojnika koji je bežao od Turaka. Od njih su **Rušići** (Nikoljdan), koji se prezivaju po nekoj babi Ružici, koja je rano ostala udovica. **Kordići** (Ilino) iz Grahova su. U groblju je bio najstariji spomenik nekog Todora Kordića koji je živeo u XIX veku. **Kojići**, zvani i **Jeremići** i **Mirkovići** (Nikoljdan) od Foče su, **Lopandići**, zvani i **Radići**

i Bojići (Tripunjdan), došli su iz Nevesinja u Pučile, odatle u Dvorove, pa u Balatun i najzad u Crnjelovo, Pantići (Nikoljdan) iz Posavine su, Arsenovići (Jovanjdan) iz Hercegovine su, Banjčići (Klimunjdan) iz Banjice na Majevici i Bročankići, zvani Maksimovići (Jovanjdan), iz Broca. Nepoznatog porekla su: Bošnjakovići (Jovanjdan), Pavlovići (Đurđevdan), Gajići, zvani Tičjakovići po nekom Gaji Tici, koji je imao kuću sa jako strmim krovom (Jovanjdan), Krsmanovići (Ignjatijevdan), Josipovići (Aranđelovdan), Stevanovići, zvani Đordići, Vasilići, Njegovanovići, Milovanovići (Tomindan), Stojanovići (Jovanjdan), Tojići (Đurđevdan), Savići (Jovanjdan), Đokići (Nikoljdan), Jokići (Đurđevdan), Jezdići (Đurđevdan), Nikolići zvani Klasanovići i Obradovići (Nikoljdan), Dakovići zvani Viktorovići i Miloševići (Mratindan) i Bešlići (Lazarevdan).

Mahala Burum najkasnije je naseljena. Sve porodice je doveo beg iz Gradačca. To su: Čuskići (Nikoljdan), Jevremovići (Ignjatijevdan), Jaramazovići (Lazarevdan), Gazdetići (Đurđevdan), Gajići (Stjepanjdan), Petrovići (Lučindan) i Mitrovići (Krstovdan).

Mahala Burum ima svoje posebno groblje, a ostali se sahranjuju u groblju Donjeg Crnjelova. Seoska slava je takođe zajednička sa Donjim Crnjelovom.

ČIPEROVINE imaju 69 kuća. Selo je osnovao neki Ćipo, koji je doselio sa tromeđe Bosne, Crne Gore i Srbije. On je imao tri sina (Stojka, Gordu i trećem se ne zna ime). Od njih su Stojići (Đurđevdan) i Gordići (Đurđevdan). Od Gordića su Jovići (Đurđevdan) i Tešanovići (Đurđevdan). Novakovići (Jovanjdan) od Novakove Pećine su, Tavna. Bradarići (Nikoljdan) iz Kojčinovca su. Nepoznatog porekla su: Radići (Jovanjdan), Simići (Aranđelovdan), Lukići (Đurđevdan), Perići (Đurđevdan) i Đurići (Ignjatijevdan).

»Molitva« je prvi dan Trojica. Selo ima jedno aktivno groblje.

DAZDAREVO ima 135 kuća. Selo se deli na: Lipovica, Guvnjište i Karin Put.

Jeftići (Nikoljdan) pre kuge živeli su na mestu gde su sada Malići, osiromašili su i odselili u Krivu Baru, Rankići, zvani Jovičići (Avramijevdan) od starine su u Dazdarevu, Malići (Jovanjdan) iz Crnogorskog Grahova su, tamo su se zvali Neškovići, poklali se s Turcima i doselili u Dragaljevac, majka udovica sa tri oženjena sina (16 ukućana), majka sa dva unuka od sina koji je poginuo doseli iz Dragaljevca u Dazdarevo. Beg je pozvao sve kmetove, a ona je išla kroz šumu i beležila medu sekirom. Savići (Mratindan) iz Puškovca su, Trifunovići su iz Gornjeg Magnojevića, Avakumovići, zvani Marinovići (Jovanjdan), iz Srbije su, Mastalovići, zvani Milakovići, iz Crne Gore su (mladoženja ubio bega što mu je dirao mladu), Cvijanovići (Simunjdan) iz Jasenice su kod Kiseljaka, Nedići (Simunjdan) iz Gračanice su kod Gradačca, Stevići (Krstovdan) iz Puškovca su, Ošapovići (Đurđevdan) iz Srbije, Jovanovići, zvani Jankovići i Madžarevići (Đurđevdan) jesu od dva brata doseljena iz Srbije. Unutrašnje seljakanje: Jovanovići iz Međaša, Mitrovići (Đurđevdan) iz Krive Bare. 1878. godine otišli su u Srbiju, a odatle došli u Dazdarevo, Sarići, zvani Živanovići (Mratindan) iz Crnjelova. Nepoznatog porekla su: Stevići (Krstovdan) i Miloševići (Nikoljdan). Bilo je »Bugara«, odselili su 1914. godine, prezivali su se Vuković. Od njih su Stankovići (Durđic). Posle oslobođenja 1945. godine kolonizirane su četiri kuće iz Šekovića: Kostići (2 kuće), Zarići i Pajići.

Seoska slava je Pokrižak.

DVOROVI imaju 513 kuća. Delovi sela su: Dvorovi Hanište (sa mahalama Gajevi, Hanište, Ljeskovača i Mijatovići), Dvorovi Rakić (sa mahalama: Jovanovića mahala, Plavšići, Rakići i Simojlovići), Dijelovi i Kriva Bara. Po narodnom predanju sve porodice doseljene su iz Hercegovine.

Starincima se smatraju: **Savići** (Durđevdan), **Vasilići**, **Plavšići** i **Rakići**, zvani Jovičići, Stevanovići i Perići (Nikoljdan). **Lopandići**, zvani Jovanovići, Pantići i Đojići (Tripunjdan) od Đurića iz Dabre su, **Stančići**, zvani i Matići, Vukovići, ranije i Dumući (Jovanjdan) iz Nevesinja su, **Simojlovići** (Stjepanjdan), iz Srbije došao tesar pre pet generacija, **Tanasići**, zvani i Vićanovići (Jovanjdan) iz Crne Gore (po drugima iz Nevesinja), došlo pet rođaka Lakevića, četvorica se naselila u Brocu, jedan u Dvorovima. **Durići** iz Popova u Hercegovini, zvali se Sparaval. **Maksimovići** (Đurđevdan), iz Srbije, poreklom od Arsenića, **Arsenovići** (Lučindan) iz Srbije, **Arzenovići**, zvani i Maksimovići i Šikonjić (Stjepanjdan), iz Srbije, **Nikolići**, zvani i Brkovići (Jovanjdan), iz Čađavice, **Bubnjevići**, iz Brda, **Selakovići** iz Srbije, **Ostojići** (Mratindan) iz Dazdareva. Mahala Dijelovi naseljena je Hercegovcima, koji su u Dvorove doselili iz Krivaka. To su: **Stanojevići**, **Durići**, **Pantići**, **Lukići**, **Petrovići**, **Savatići** i **Jeftići**. Nepoznatog porekla su: **Petrovići** (Nikoljdan), **Majstorovići** (Vartolomejevdan), **Matići** (Nikoljdan), **Jovići** (Nikoljdan), **Njegovanovići** (Lučindan), **Marjanovići** (Nikoljdan), **Simići** (»Čimijana« — Joakim i Ana), **Dokići** (Đurđevdan), **Mihajlovići** (Nikoljdan), **Todići** (Đurđevdan), **Neškovići** (Jovanjdan) i **Tošići** (Jovanjdan). U Krivoj Bari su: **Dragići** iz Gradačca, **Durići** iz Podgore kod Vlasenice, **Mirkovići** iz Ostojićeva, **Lukići**, zvani Dragojlovići, iz Ljeskovače, **Lukići**, zvani Šojići iz Gradačca i **Ilići** iz Ostojićeva. Posle oslobođenja 1945. godine kolonizirani su iz okoline Šekovića: **Pavlovići**, **Barjaktarovići**, **Stupari**, **Kusmuk**, **Prodanović**, **Cvjetković** i **Pjevačić**.

Seoska »molitva« je Pokrižak, osim mahale Dijelovi, čija je molitva prva nedelja posle Trojica. Selo ima jedno zajedničko groblje za sve mahale, osim Dijelova, koji imaju posebno groblje.

GLOGOVAC ima 253 kuće. Selo se deli na: Glogovac, Karabudžak i Ljeskovac. Po predanju sve porodice su doseljene iz Hercegovine. **Perkovići** (Jovanjdan) od tri brata su, Perka, Mikana i Andrije, doseljena iz Hercegovine (Perko u Glogovac, Mikan u Modran, a Andrija u Pučile). Takođe od tri brata (Sava, Mitar i Vid) doseljena iz Hercegovine jesu **Savići** (Savindan), **Mitrovići** (Savindan) i **VIDOVIĆI** (Savindan), ranije su se zvali Vojinovići. **Zelenovići** (Jovanjdan) iz Hercegovine su, **Gospavići** (Nikoljdan) iz Crne Gore su od Mastalovića. (Bila su četiri brata i jedna sestra. Ona nije htela ići begu kad se udavala, nego braća iseku bega i odu u Loznicu. Odatile se vrati Lazar Gospavić, po kome se Gospavići zovu i Lazarevići). **Dokići** (Petkovica) iz Birča su, **Simeunovići** (Nikoljdan) iz Lokanja su, **Matovići** (Jovanjdan) u novije vreme su (između dva rata) doselili iz Hercegovine, zovu ih Ere, **Pantići**, zvani i Krkušići (Jovanjdan) doselili sa Krke, braća Panto i Lazar. Nepoznatog porekla su: **Miljanovići** (Đurđevdan), **Jokovići** (Jovanjdan), **Rankići** (Nikoljdan), **Daničići** (Jovanjdan), **Radići** (Đurđevdan), **Boškovići** (Nikoljdan) i **Arsenovići** (Nikoljdan).

»Molitva« je drugi dan Trojica. U selu postoji jedno aktivno zajedničko groblje.

GOLO BRDO ima 42 kuće. Po narodnom predanju u selu je bilo 7 kuća: **Lazići** (Stjepanjdan), **Cacanovići** (Đurđevdan), **Jelačići** (Klimunjdan) i **Jovanovići** (Nikoljdan). Cacanović je došao iz Kojčinovca, tamo se zvao Čurčić (Đurđevdan), ubio Turčina, prava slava Cacanovića je Ignjatijevdan. **Aleksići** su od Cacanovićevog pastorka, **Ivanovići** (Jovanjdan) iz Srebrenice su od domazeta, **Lazići** (Lučijdan) iz Pučila su od domazeta.

»Molitva« je prva nedelja po Đurđevdanu. Seosko groblje je u Ćiprovinama.

KOJČINOVAC ima 293 kuće. Selo se deli na Čardačine i Glavičor, odnosno na Gornju i Donju mahalu. Starinci su **Simeunovići** i **Mitrovići** (Mitrovdan), **Tomići** (Jovanjdan) iz Hercegovine su, **Andelići** (Jovanjdan) iz Hercegovine su, **Perkovići** (Jovanjdan) iz Hercegovine su, **Dragići** (Jovanjdan) iz Hercegovine su, **Matkovići** (Arandelovdan) iz Hercegovine su, **Zekići** su iz Hercegovine. Unutrašnje seljakanje: **Sarići**, zvani Ilići, Tanasići i Limići (Savindan) iz Glogovca su, **Sojići** (Jovanjdan) iz Suvog Polja i **Dimitrići** (Mratindan) iz Lokanja. Nepoznatog porekla su: **Živanovići**, zvani Dokići (Savindan), **Markovići** (Jovandan), **Bradarići** (Nikoljdan), **Mladenovići** (Jovanjdan), **Miljanovići** (Durđevdan), **Jovičići** (Arandelovdan) i **Čobići** (Durđevdan).

»Molitva« je Spasovdan. U selu postoji jedno zajedničko aktivno groblje.

KOVANLUK ima 31 kuću. Po narodnom predanju selo je postalo od 4—5 ljudi, komšija, koji su došli iz Crne Gore i koje su begovi primili da im čuvaju kovanluke (košnice). To su bili: Stevan, Luka, Duka, Ivan i Dragojlo. Od njih su: **Stevići** (Jovanjdan), **Dukanovići** (Nikoljdan), **Dragojlovići** (Nikoljdan) i **Ivanići** (Nikoljdan). Kasnije su doselili **Vladići** (Jovanjdan).

Groblje i molitva, treći dan Trojica, zajednički su sa Amajlijama.

MEDAŠI imaju 300 kuća. Selo se deli na Kozlučane i Topolovaču. Po narodnom predanju Ere su doseljenici iz Hercegovine, a Šijaci su starinci. Starinci su **Glišanovići** (Mratindan) i **Leginovići** (Miholjdan). Iz Hercegovine su: **Jovanovići**, zvani Kukići (Durđevdan), **Markovići** (Jovanjdan). Od tri brata Jovana, Blagoja i Ilije su **Jovanovići**, **Blagojevići** i **Ilići**, **Čorovići** (Durđevdan) poslednji su došli, i sad ih zovu Ere. Sa Drinjače, od Kozluka, doseljeno je pet kuća: **Jovanovići** (Đurđevdan), **Miladinovići**, **Radovići**, **Lazići** (Kozlukovići). **Kusturići**, zvani Novakovići, Jovičići, Stevići i Tančići, iz Crne Gore su. Tančići su pobegli u Badovince pošto su se zavadili sa Turcima. Sladojevića je bilo 9 braće, od njih su: **Nikolići**, **Maksići**, **Milanovići**, **Mijići**, **Dumići**, **Rašovići**, **Vladići**, **Pantići** i **Tomići**. **Jakovljevići**, zvani Švabići (Jovanjdan) iz Srema su. Unutrašnje seljakanje: **Ilići** su iz Gradačca, **Ljotići** (Nikoljdan) iz Balatuna su, **Krstići** (Nikoljdan) iz Broca su, **Tomići** (Nikoljdan) iz Suvog Polja su, **Avramovići**, zvani Mićanovići, iz Crnjelova su, **Kovačevići** su iz Velina Sela, **Dordići** (Đurđevdan) iz Suvog Polja. Nepoznatog porekla su: **Tešanovići** (Markovdan), **Simići** (Ignjatijevdan), **Poštići**, zvani Milanovići (Klimunjdan), **Sekulići** (Avramijevdan), **Mikanovići** (Đurđevdan), **Pavlovići** (Mratindan). **Ristanići** su iz Brčkog.

»Molitva« je drugi dan Trojica. U selu postoji jedno zajedničko groblje.

METERIZI imaju 30 kuća. Po narodnom predanju selo je postalo od 5 porodica koje je beg 1845. godine doveo iz Gradačke kod Gračanice. To su: **Zarići** (Jovanjdan), **Lazarevići** (Đurđevdan), **Stevanovići** (Đurđevdan), **Stankići** (Savine verige) i **Marjanovići** (Nikoljdan). Kada su oni doselili, bila je svuda tako gusta šuma da »kad dječak ode da se umije, nije znao da se vrati«. Jedan od Marjanovića odselio je u Brodac, a jedan od Stevanovića (Ignjića) u Balatun. Do 1945. godine bila je u selu jedna kuća Madžara.

Seoska »molitva« je do pred rat bila Petrovdan, a od tada je Ilindan. Stanovnici Meteriza sahranjuju se u groblju sela Broca.

MODRAN ima 335 kuća. Delovi sela su: Gornji, Srednji i Donji Modran sa mahalama Bukova greda, Kozlučani i Lužani (Lugonje). Po narodnom predanju, selo je pre 100 godina imalo samo 17 kuća, te je najveći broj današnjih

porodica doseljen pre 6—7 generacija. Starosedeoci su: **Popadići, Teofilovići**, zvani Tolovići i **Zarići** (Nikoljdan), koji su potomci nekog popa (Popadići) i njegova dva brata, Teofila (Teofilići) i Zarija (Zarići). Stare porodice su i **Gajići** (Jovanjdan) i **Milićići** (»Čimijana« — Joakim i Ana). **Mikanovići** (Jovanjdan) doseljeni su iz Hercegovine (doselila su tri brata, Mikan u Modran, Perko u Glogovac i Andrija u Pučile). **Kajmakovići i Avramovići** (od njih su **Cvjetinovići** i **Perišići** — svi slave Jovanjdan) iz Pive su, staro zajedničko prezime je Vojinović. Dosedla su četiri brata: dvojica su se naselila u Modranu, jedan u Balatunu (od njega su Škorići) i jedan u Kozluku. **Čubići** (Jovanjdan) iz Korita su u Hercegovini, doselila su dva brata u Modran, jedan od njih, Jefto, otišao je u Srbiju »kad se tamo ratovalo« (verovatno za vreme prvog srpskog ustanka). **Gligići** (Durđevdan) potomci su nekog Glige, koji je doselio iz Hercegovine sa četiri sina, Božo je ostao u Modranu, jedan je odselio u Batković i njegovih potomaka ima u Batkoviću i Crnjelovu, jedan je odselio u Ljeskovac, a jedan je na vašaru ubio »Turčina« i pobegao u Srbiju. **Milovići** su doselili iz Hercegovine, **Matkovići** (Jovanjdan), zovu ih Ere, doselili su iz okoline Nevesinja, **Trifkovići** (Durđevdan) iz Hercegovine su, **Mijatovići** (Nikoljdan) iz Srbije su, **Trifkovići** (Durđevdan), druga porodica, iz Vitinaca su, **Marjanovići** (Stjepanjdan) iz Suvog Polja, **Miljevići** iz Obriježi, **Cvjetinovići** (Jovanjdan) od Užica, **Ristići** (Jovanjdan) iz »Brda« oko Priboja. Stanovnici mahale Kozlučani naseljeni su u XIX veku preseljavanjem iz sela Kozluka u koji su se tada naselili Muslimani doseljeni iz Srbije. To su porodice: **Cvjetinovići** (Arandelovdan), **Todorovići** (Jovanjdan), **Stevanovići** (Jovanjdan), **Tanackovići** (Đurđevdan), **Vasići** (Jovanjdan) i **Ivanovići** (Đurđevdan). Nepoznatog porekla su: **Mladenovići** (Nikoljdan), **Despotovići** (Srđevdan), **Solakovići** (Nikoljdan), **Krsmanovići** (Jovanjdan), **Pantići** (Jovanjdan), **Parađenovići** (Jovanjdan), **Mitrovići**, zvani Nestorovići (Đurđevdan), **Nastići** (Srđevdan), **Stanići** (Nikoljdan), **Vasiljevići** (Stjepanjdan) i **Durići** (Durđevdan). Početkom XX veka bilo je u Modranu 12 kuća Muslimana, koji su 1903. godine odselili u Janju.

»Molitva« je Spasovdan. U selu postoje dva stara aktivna groblja i jedno novo, osnovano oko 1950. godine.

OBARSKA VELIKA ima 857 kuća. Delovi sela su: Donja Obarska (sa mahalama: Budžak, Bukovica, Poljana i Tabašnica) i Gornja Obarska (sa mahalama: Jelav, Miljevići, Poznanovići i Ogorjelica). Po narodnom predanju, pre 100 godina u selu je bilo samo 7 kuća i svi su bili doseljeni iz Hercegovine. Po predanju prvi su doselili **Maletići** (Mratindan). Od njih su: **Vasilići**, **Nikolići**, **Panići**, **Mihajlovići**, **Mladenovići**, **Despotovići**, **Trifkovići** i **Jovanovići**. **Božići** (Mitrovdan) iz Crne Gore su blizu hercegovačke granice, zvali su se Mandić, **Šubarići** su iz Hercegovine, njih je najviše u Obarskoj, **Kovačevići** (Simoljdan) iz Hercegovine su. Mahala Tabašnica naseljena je uglavnom iz Gradačca, i to posle Hercegovaca. To su: **Tanackovići** (Jovanjdan), **Zarići** i **Andrići**, svi se ranije zvali Zarići, **Gojkovići**, iz Gradačca, **Aničići** (Arandelovdan) i **Stevići**, od dva brata doseljena iz Gradačca, **Blagojevići** (Đurđevdan) iz Štrpe su kod Prnjavora, tamo su se zvali Đokići, ded doselio u Briješnicu, otac kao sluga došao u Obarsku i tu ostao. Unutrašnje seljakanje: **Krstići** (Alimpijevdan) iz Batkovića su, **Krstići** (Lazarevdan) iz Batkovića su, **Novakovići** (Nikoljdan) iz Zagona su. Nepoznatog porekla su: **Čordaševići** (Jovanjdan), zvali se Arsenovići, **Mašanovići** (Mratindan), **Spasojevići** (Nikoljdan), **Sekulići** (Jovanjdan), **Trišići** (Mitrovdan), **Jovići** (Arandelovdan), **Dukići** (Mitrovdan), **Vasići** (Nikoljdan), **Cvjetinovići** (Durđevdan), **Babići** (Nikoljdan), **Stajići** (Mitrovdan) i **Bajići** (Đurđevdan).

Seoska slava je drugi dan Trojica. U selu postoji jedno zajedničko aktivno groblje.

OSTOJIĆEVO ima 197 kuća. Delovi sela su: Karanovača, Milkuša, Panjik i Svinjarevac. Po narodnom predanju u selu je nekada bilo jedanaest kuća i svi su doseljeni u Ostojićevo da se sklone zato što su »ubili Turčina«. Prvi su došli **Živkovići** (Stjepanjan) iz Skočića; posle njih naseljeni su **Petkovići** (Đurđevdan) iz Batkovića, od tri brata Gaje, Mlađena i Petka su **Gajići**, **Mlađenovići** i **Petkovići**, **Nikolići** (Tomindan), **Matkovići** (Arandelovdan) iz Kojčinovca su, **Perići** (Mratindan) iz Srbije i Ilići su od polubraće po majci, **Račanovići** (Nikoljan) iz Rače su, **Božići** (Đurđevdan) iz Hasa su, **Vidakovići** (Đurđevdan) od Zvornika su, **Pavlovići** (Jovanjan) iz Batkovića su, **Vulovići** (Nikoljan) iz Popova su, **Jovanovići** (Arandelovdan) iz Skočića su, **Matići** (Jovanjan) iz Marića-Batković su, majka se preudala u Ostojićevo i dovela sina iz prvog braka, **Ilići** (Stjepandan) iz Batkovića su, **Lajakovići** iz Hasa su, »oni su svuda okolo pravili bekstvo dok nisu došli ovde«, **Jovanovići** su iz Kiseljaka (majevičkog), **Petrovići** (Đurđevdan) došli iz Posavine iza Brčkog, **Kandići** (Stjepandan) iz Batkovića, majka se preudala u Ostojićevo i dovela dečaka. Nepoznatog porekla su: **Marinkovići** (Arandelovdan), **Krstići** (Nikoljan) i **Milanovići** (Đurđevdan).

Seoska slava je prva nedelja po Đurđevdanu. Selo ima jedno aktivno groblje.

PATKOVAČA ima 152 kuće. Po narodnom predanju ovde je bila sama šuma i močvara. Tri najstarije porodice u selu doseljene su iz Hercegovine i svi su ovde promenili prezime. Po predanju doseljavali su najviše zato što su u matici »ubili Turčina«. Prvi je doselio neki Spasoje u Medaše, a odatle u Patkovaču. Po njemu su **Spasojevići** (Lučindan), iz Hercegovine su i **Mitrovići** (Nikoljan) i **Petrovići** (Mitrovdan). **Vujevići** (Nikoljan) ovamo su prešli iz Hercegovine zbog gladi i jedino oni nisu promenili prezime, ima od njih tri kuće u Amajlijama. **Bobar** je doselio oko 1960. godine iz Batra. Nepoznatog porekla su **Miloševići** (Savindan) i **Kojići**.

Seoska »molitva« je treći dan Uskrsa. Groblje je u Pučilama zajedničko za Bijeljinu, Patkovaču i Pučile.

PUČILE imaju 184 kuće. Po narodnom predanju svi su doselili iz Hercegovine. Prvi su došli iz Crne Gore braća Ostoja i Panto sa rođakom Perom. Od Pante i Ostoje su **Pantići**, **Jovići**, **Gajići** i **Vesići** (svi slave Kalistrata), a od Pere su **Perići** (Nikoljan), **Andrići** (Jovanjan) iz Hercegovine su doselila trojica braće, jedan u Modran, jedan u Glogovac. **Vulovići** (Nikoljan) došli su iz Patkovače, a starinom su iz Hercegovine, **Matkovići** (Arandelovdan) došli su iz Kojčinovca, a starinom su iz Hercegovine. **Savići** (Jovanjan) došli su iz Glogovca, a starinom su iz Hercegovine. **Kalajdžići** (Velika Gospojina) su iz Glavičica. Nepoznatog porekla su: **Lazići**, **Mirkovići** (Lučindan), **Čvrgići** (Joakim i Ana) i **Stanojlovići** (Đurđevdan).

»Molitva« je prva »mlada« nedelja posle Đurđevdana. U selu postoji jedno aktivno groblje u kome se sahranjuju, pored Pučila, i stanovnici Bijeline i Patkovače.

POPOVI imaju 299 kuća. Delovi sela su: Bair, Kućište, Lauška, Stankić i Šindijska mahala. Po narodnom predanju u Popovima su živela dva popa, otac i sin, koje su Turci zaklali, i po njima je selo dobilo ime. Po predanju, svi doseljenici u Popovu su iz Hercegovine. Najbrojnije porodice su: **Babići**

(Markovdan) iz Crne Gore, **Burići** (Nikoljdan) iz Hercegovine i **Trifunovići** (Lazarevdan), ranije se zvali Bešlići, ima ih u Crnjelovu i Balatunu, od njih su **Bojići**, **Erići** (Jovanjdan), zvali se Jovičići, iz Hercegovine su, **Miloševići** (Savinjdan) iz Hercegovine su, **Milanovići**, zvali se Ristići, iz Hercegovine, **Bokarići** (Jovanjdan) iz Korenita su, **Trnovci** (Jovanjdan) iz Trnove su, **Mirići** (Nikoljdan), zvali se Stankići, iz Hercegovine. Nepoznatog porekla su: **Vulovići** (Nikoljdan), dvojica od njih su se 1876. godine iselila u Badovince, **Pavlovići** (Mioljdan), zvali se Lauševići, **Todorovići** (Nikoljdan), **Bjelcanovići** (Mioljdan), žive na kućištu kneza Ive, **Kneževići** (Arandelovdan) i od njih **Marinkovići**, **Lazarevići** (Arandelovdan), **Galovići**, **Simići**, **Mladenovići** i **Kudići**.

Seoska slava je drugi dan Trojica. U selu postoji jedno aktivno groblje.

TRIJEŠNICA ima 70 kuća. Delovi sela su: Pantići i Pjeskulje. Starinci su **Ristići** (Đurđevdan), zvani i **Stajići**, i **Pantići** (Mioljdan), a od ovih su **Marinkovići** i **Miličići**. **Gajići**, zvani **Gazdići** (Durđevdan) i **Despotovići** (Đurđevdan) iz Hercegovine su, zovu ih Ere, **Živanovići** (Durđevdan) iz Dazdareva su, tamo se zvali Ilići, **Živanovići** (Mratindan) iz Crnjelova su, tamo se zvali Vitorović, **Cvjetinovići**, zvani i **Stokanovići** (Trojice) iz Modrana su, **Ristići** (Nikoljdan), iz Balatuna došao ujaku u kuću, tamo se zvali Radovanovići (Lučindan), **Marjanovići** (Stjepanjdan) iz Suvog Polja došao domazet. Nepoznatog porekla su: **Todorići** (Mratindan) i **Jovanovići** (Durđevdan), koje zovu i Madžarevići, po majci Madžarici.

Seoska slava je drugog dana Duhova. Selo ima jedno zajedničko groblje u kome se sahranjuju i stanovnici Gojsovca, zaseoka Batkovića.

TRNJACI imaju 185 kuća. Od tri brata doseljena iz Trebinja, Vasilije, Lakete i Ljubinka, jesu **Vasilići**, **Laketići** i **Ljubinkovići** (svi slave Đurđevdan), a u Dvorovima se naselio njihov rođak, od koga su tamo Tanasići i Vićanovići, **Jovičevići** (Srđevdan) iz Crne Gore su, **Raševići** (Savinjdan) iz Crne Gore su, **Lazići** (Lučindan) iz Tutnjevca su, **Ošapovići** (Durđevdan) iz Srbije su, **Kalabići** (Durđevdan) iz Posavine su, **Mitrovići** su iz Pipera (Majevica), **Lazići** (Durđevdan) iz Bosanske krajine su, od Laze hajduka koji je došao u vreme prvog srpskog ustanka u Velino Selo. **Cvjetkovići** su iz Like. Nepoznatog porekla su: **Dukići** (Nikoljdan), **Gajići** (Mratindan), **Markićevići** (Lučindan) i **Trifunovići** (sv. Gligorije).

Seoska slava je drugog dana Uskrsa.

VELINO SELO ima 202 kuće. Delovi sela su: Centar, Grobljanska, Račanska i Šljivička mahala. Najstarije porodice su: **Kovačevići** (Mioljdan), iz Hercegovine, **Dobrići** (Đurđevdan) iz Srbije, **Lazići** (Durđevdan) iz Krajine, **Čurčići** (Arandelovdan), **Tomanić** (Stjepanjdan) sa Majevice i **Arsenović** (Stjepanjdan) iz Srbije. **Marjanovići** (Nikoljdan) jesu iz Grka (Srem), **Manojlovići** (Nikoljdan) iz Grka, **Durđevići** (Pantelino) iz Like, **Vujići** (Nikoljdan) iz Srbije, **Škorići** (Jovanjdan) iz Hercegovine, **Krstići** (Nikoljdan) iz Hercegovine, **Vujići** (Durđevdan) iz Dublja u Srbiji, tamo su se zvali Živanovići, neki Vujo je tamo ubio Turčina i došao u Velino Selo. **Lukići** (Avramijevdan) iz Dazdareva su, **Stevanovići** (Pantelino) iz Krajine, **Erići** (Durđevdan) iz Brezova Polja. Nepoznatog porekla su: **Dordići** (Mitrovdan), **Simići** (Arandelovdan), **Matići** (Durđevdan), **Jovanovići** (Lazarevdan), **Maksimovići** (Durđic), **Glišići** (Stjepanjdan) i **Lujići** (Nikoljdan).

Seoska slava je car Konstantin. Selo ima jedno aktivno groblje.

NASELJA

Podrobnije ćemo razmotriti podatke koje nam daju već citirana dela.

Najstariji pomeni današnjih naselja su iz XV veka. Godine 1437. prvi put se spominje Bijeljina u turskom izvoru akcije akindžija.⁷³ Dubrovački izvor iz 1446. godine ponovo pominje Bijeljinu u vezi sa pljačkom dubrovačkog trgovca.⁷⁴ U darovnoj povelji kralja Tomaša iz 1458. godine »u vlasti teočačkoj« između ostalih sela spominje se i selo Podlužje.⁷⁵ Kako se godine 1548. Podlužje i Modran spominju kao mahale sela Čukojevići, može se prepostaviti da se oba dokumenta odnose na isto selo — današnje selo Modran.⁷⁶ To bi, prema dosada poznatim izvorima, bio i prvi pomen jednog semberskog sela (iz godine 1458), koje danas nosi ime nekadašnjeg zaseoka. Jedan od zaselaka današnjeg sela Modrana su Lužani, što opet upućuje na ime srednjovekovnog sela Podlužje.

Prvi turski popis naselja ovoga kraja iz 1533. godine spominje selo Četvrtkovište sa svega 13 muslimanskih kuća, 7 samaca i jednim vojnim licem, dok je Bijeljinom tada nazvana nahija kojoj je sedište selo Četvrtkovište.⁷⁷ Naziv Četvrtkovište, nastao prema danu u kojem je održavan pazar, podudarao se sa trgom koji su Turci tu zatekli. Sve do 1580. godine Četvrtkovište je imalo status sela, da bi te godine carskom naredbom uspostavljen u njemu pazarni dan i godišnji sajam i ono postalo kasaba.⁷⁸ Naselje Bijeljina u turskim izvorima se prvi put spominje 1634. godine, i to kao sedište kadiluka. Od tada ovo naselje se uvek pominje pod tim imenom.

U pomenutom popisu iz 1533. godine pored Četvrtkovišta spominju se još 3 sela sa hrišćanskim stanovništvom: Mirkovac sa 7 kuća i 3 samaca, Grm Selište sa 10 kuća i 5 samaca i Čukojevići sa 25 kuća i 5 samaca.⁷⁹ Mirkovac se u kasnijim popisima spominje i kao Batković (Mirkovac ili Batković); ovim imenom i danas se naziva jedno selo. Selo Grm Selište danas ne postoji, ali u bijeljinskoj mahali Galac postoji lokalitet Grm, na osnovu čega Handžić ispravno zaključuje da bi se tu moglo nekad nalaziti selo Grm Selište.⁸⁰ Mali broj sela i sa vrlo malo kuća (najveće Čukojevići sa svega 25 kuća) sigurno je posledica ratnih razaranja prilikom turskog osvojenja ovog kraja 1521. godine, kada se stanovništvo razbežalo u susedne oblasti ili se krilo u gustim šumama, a delimično je moralo i stradati.

Već 15 godina kasnije, 1548. godine, u sledećem popisu u ovom kraju spominje se 17 sela sa ukupno 504 hrišćanske i 218 muslimanskih kuća.⁸¹ Među tada pomenutim naseljima tri danas ne postoje pod tim imenom niti se mogu ubicirati (Tvrtkovac, Obrova i Mareštica) ni kao naselja, niti kao lokaliteti, pa se ne može prepostaviti gde su se nalazila. Handžićeva pretpostavka da je Mareštica, današnja Marić mahala ili Marići u selu Batkoviću, ne izgleda opravdana. Ostala sela pominju se pod nazivima koja postoje i danas, bilo kao imena sela ili njegovih delova.

⁷³ Handžić, Postanak, 46.

⁷⁴ Dinić, Srednjovekovni Srem, 4.

⁷⁵ Rački F., Prilozi za sbirku srbskih i bosanskih listina, Rad JAZU I, Zagreb, 1867, 156—157.

⁷⁶ Handžić, Poreklo, 61.

⁷⁷ Ibid. 51.

⁷⁸ Ibid. 53.

⁷⁹ Ibid. 53.

⁸⁰ Ibid. 56.

⁸¹ Ibid. 61.

Neka od pomenutih sela u popisu od 1548. godine imaju dva ili čak tri imena (Batkovići ili Mirkovac, Popovi ili Zvonaš Selište, Krčevac ili Gojsal Selište ili Vrljačka, Obrova ili Obrovac), iz čega bi se moglo zaključiti da su to starija naselja, što naročito potvrđuje naziv Selište u imenu dva sela. Naime, naziv Selište u našem narodu označava napušteno selo. I činjenica da je za 15 godina, koliko je prošlo između ova dva popisa, naglo porastao i broj naselja (od 4 na 17, kao i broj kuća — od 55 na 722) upućuje na pretpostavku da se stabilizacijom političkih i privrednih prilika deo starog stanovništva vratio. Jedan deo stanovništva sigurno predstavljaju novi doseljenici, jer su u ovom popisu evidentirani pod nazivom »došlac«. Nadimak »došlac« mogli su dati doseljeniku samo starosedeoci, što indirektno potvrđuje njihovo postojanje.

Kako se u istom popisu u 12 sela spominju primičuri — zvanja seoskih starešina kod Vlaha stočara, to Handžić zaključuje da je »osjetan porast stanovništva u spomenuta četiri sela od 1533. do 1548. godine i postojanje primičura i lagatora, kao i čisto pravoslavna imena stanovnika nedvojbeno ukazuju da su Turci na to, manje-više, upražnjeno područje kolonizirali Vlahe. Početkom XVII vijeka Vlasi su se djelimično odselili u dalja granična područja, a djelomično se sasvim prilagodili zemljoradnji i organizaciono se raslojili.«⁸²

U sledećem popisu 1600—1604. godine pominje se istih 17 naselja.⁸³ U nekim od njih stanovništvo je u tom periodu znatno poraslo, u nekim stagniralo, a negde je ostalo nepromenjeno. Centralno naselje oblasti, Četrvrtkovište, 1548. godine imalo je 89, a 1600. godine samo 77 domova.

Godine 1634. Bijeljina se spominje kao sedište kadiluka.⁸⁴

Evlija Čelebija, koji je 1664. godine posetio Bijeljinu, navodi da ona ima 500 kuća,⁸⁵ što je svakako preterano ako imamo na umu da je Bijeljina tada u unutrašnjosti Turskog Carstva, te da je za 70 godina (od 1533. do 1600. godine) XVI veka, u sličnim uslovima i u približnom vremenskom periodu, broj kuća porastao samo za 64.

Krajem XVII i početkom XVIII veka Semberija je opet poprište ratnih razaranja, što se odrazilo i na naselja: neka su delimično izgubila stanovništvo, neka su potpuno napuštena, a stanovništvo se opet razbežalo. U ratu 1716. godine Bijeljina je potpuno razorena, a Semberija je od tada pa do 1739. godine pod austrougarskom vlašću.⁸⁶ U tom periodu selo Crnjelovo nije nastanjeno, Obarska je »pust kraj«, dok su Patkovača i Brodac naseljeni. Isti dokument tada spominje predeo Kuzovrat i selište Kosovac. Prostor od Drine do Obarske i Dvora (Dvorova) naseljen je »uskocima i graničarima koji su svi šizmatici«.⁸⁷

⁸² Ibid. 62.

⁸³ Ibid. 62.

⁸⁴ Ibid. 51—52. Pored kadije u Bijeljini je imao sedište i serdar i čehaja zvorničkog sandžak-bega, koji je imao i vojvodiluk Bijeljinu. Šabanović, nav. delo 257. Nešto kasnije, 1659. godine Bijeljinu je posetio i Franouz Kikle, koji kaže da je Bijeljina veliko selo sa karavanom Selvin paše. Glasnik Zemaljskog muzeja XX, Sarajevo 1908, 23—76.

⁸⁵ Čelebija E., Putopis, II, Sarajevo, 1954, 60.

⁸⁶ Bodenštajn, nav. delo 379—381. Uz džamiju sultana Sulejmana koja je nastala svakako pre 1566. godine, bila je jedna banja. Obe zgrade bile su ozidane od tesanog kamena. Prilikom odbrane 1716. godine, pošto Bijeljina nije imala svoj grad, služeći kao odbrambeno utvrđenje, obe zgrade su uništene. Kreševljaković H., Banje u Bosni i Hercegovini, Sarajevo 1952, 117.

⁸⁷ Ibid. 381.

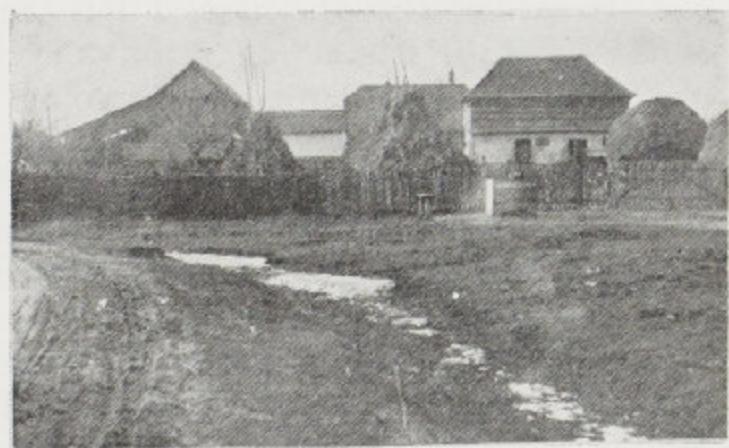
2

3

4

5

6

7

8

9

Slika 2. Tipičan semberski pejsaž. Slika 3—4. »Sokaci« po semberskim »ma'alama«. Slika 5. »Meraja« sa seoskim bunarom u Medranu. Slika 6. »Molitvište« u Modranu. Slika 7. Raskršće. Slika 8. Semberska ravnica. Slika 9. »Sokak«.

Oko 1735. godine spominje se »varoš« Brodac sa 72 kuće i crkvom od hrastovih dasaka, varoš Belina sa 70 domova i crkvom sa zidovima od plota oblepljenog zemljom, zatim selo Dvorovi sa 21 domom i Batkovići sa 13 domova.⁸⁸ Očigledno je da se za nepunih 20 godina nove vlasti prilike donekle sredile, nešto stanovništva se verovatno povratilo, crkve su podignute i pored Bijeljine prvi put se spominje Brodac kao varoš. Međutim, to će potrajati samo još nekoliko godina, jer 1739. godine Semberija ponovo potпадa pod tursku vlast. Da je smena vlasti značila i prekid, ili bar promenu u razvoju naselja i stanovništva, svedoče i podaci iz 1783. godine. U proteklom periodu Bijeljina je doživela znatan napredak — ona tada ima 200 »turskih« i 15 hrišćanskih kuća. Brodac je ponovo selo sa svega 10 kuća. Isto toliko imaju i Popovi, a Amajlije 12 kuća.⁸⁹ Ostala sela se ne spominju, što ne mora da znači da tada nisu postojala.

Prekid u razvoju naselja i u tom periodu potvrđuju i narodna predanja o naseljavanju današnjeg stanovništva. Tradicija uvek spominje velike šume u kojima je doseljenik, sa dozvolom bega, krčio i zauzimao prostor prema slobodnom izboru, a mogao je da zauzme zemljišta koliko mu treba, što takođe svedoči o slaboj naseljenosti u XVIII i prvoj polovini XIX veka.

Ostatke nekadašnjih naselja današnje stanovništvo naziva selišta, kućišta, crkvine, čaršije, dućani, varoš i slično, i obično ih pripisuje Madžarima.

Još u XIX veku svaka kuća imala je veliku okućnicu sa voćnjakom i baštom, a sva obradiva zemlja i šume bile su u blizini i oko kuće (slika 17). Ove prve porodice u današnjim naseljima ujedno su i jezgra zaselaka, pa se mnoge mahale nazivaju po prezimenima porodica (neke od njih danas više i ne žive u tim zaseocima). Deljenjem porodičnih zajednica, koje se u početku naseljavaju na istoj okućnici ili u njenoj blizini, nastaju zaseoci, koji vrlo često nose patronimička imena, iako nisu naseljene samo srodnicima. Vremenom se među kuće jedne porodice useljavaju nesrodnici: domazeti, sestrići, najamnici ili prosto »urodice« koje je beg naselio (porodice koje nemaju srodničke veze sa ostalim kućama u zaseoku).

Usled velikog priraštaja stanovništva (prirodnim putem) i deljenjem porodičnih zajednica nekadašnje velike okućnice se smanjuju i sela se, unutar zaselaka, postepeno zbijaju, ali sa jasno izdvojenim zaseocima.

Današnja semberska sela su vrlo velika, većina ih broji preko 300 kuća, a neka i oko 1.000 kuća. Kako su to u osnovi bila sela razbijenog tipa, ona su i vrlo prostrana, često i po sedam do deset kilometara od jednog kraja do drugog.

Unutar sela postoje podele na manje jedinice — mahale, koje imaju posebno ime, i po prostranstvu i brojnosti svaka bi mogla da bude i posebno selo, ali nemaju druge atribute samostalnog sela, kao što je poseban seoski atar, zajedničke šume, ispaše, putevi. Nazivi mahala su ili prema geografskom položaju (gornja, srednja, donja mahala) ili su patronimički (na primer, u Donjem Brocu mahale su: Božića, Jakovljevića, Makarića, Šarića, Tajića i Vasilića), ili prema nekoj karakterističnoj osobini (na primer, mahale sela Glogovca su Glogovac, Karabudžak i Ljeskovac).

U većim selima unutar geografske podele (Gornja i Donja Obarska, na primer) postoji podela na mahale (u Gornjoj Obarskoj: Jelav, Miljevići, Poznavovići i Ogorjelica) (slika 3, 4, 9).

Mahale se dalje dele na sokake, a oni na komšiluke.

U poslednje vreme deljenjem porodica u već zbijenim zaseocima mladi parovi se ponekad iseljavaju na periferiju sela, osnivajući zaseoke čiji članovi nisu istog porekla. Ovakvi zaseoci dobijaju ime prema imenu lokaliteta na kome su nastali (na primer, Bukova Greda u Modranu). Na taj način prome-

⁸⁸ Ruvarac D., nav. delo 157, 203.

⁸⁹ Pantelić, nav. delo 139.

njena je struktura naselja; od nekadašnjih srodničkih postepeno postaju teritorijalne zajednice.

Takođe je veoma izražena tendencija približavanja naselja saobraćajnicama: mlađi ljudi migriraju iz udaljenih sela ili zaselaka u blizinu saobraćajnica (odnosno na periferiju Bijeljine), gde takođe stvaraju teritorijalne zajednice stanovništva različitog porekla. Zbog toga pojedina naselja dobijaju izgled naselja drumskog tipa.

Kuće su pored puteva javnih i seoskih. U centru sela nalazi se »vašarište« »molitva« (slika 6), ili »meraja« (slika 5) — oveći prazan prostor, ponekad sa bunarom u kolektivnoj svojini, oko koga ili u čijoj blizini su prodavnica, škola, kafana, ponegde crkva. Na tom prostoru okuplja se omladina nedeljom ili prilikom seoskih svečanosti, a ranije su se domaćini kuća tu sastajali radi dogovora o zajedničkim poslovima.

»Molitvište« je mesto na kome su se nekada održavale seoske »molitve«. U nekim selima »molitvište« se nalazilo u »gaju«, šumici, što upućuje na poreklo ove prakse u staroslovenskim šumskim svetilištima.

Po svom današnjem izgledu semberska sela su najbliža mačvanskoj vrsti starovlaškog tipa (prema Cvijićevoj klasifikaciji tipova sela).⁹⁰ To je prvobitno selo razbijenog tipa koje se usled priraštaja stanovništva u niskim i plodnim oblastima, po ugledu na sremska i banatska sela, postepeno pretvara u drumsko selo.

KUĆA I OKUĆNICA

Okućnice semberskih sela su prostrane, a sastoje se od »dvorišta« (»avlje«, »placa«), »tora« i »savze« (slika 17). Okućnica je ogradena u celini, a i pojedini njeni delovi su odvojeni ogradama (slika 10, 12, 15). U »avlji« se pored kuće nalaze i privredne zgrade za čuvanje hrane, bunar (ukoliko ga ima), »cvjetnjak« sa »čelnjakom« i »drvjanik«. U »toru« se nalaze zgrade za stoku: »govedi tor«, »krmeći tor« (»svinj«, »svinjac«, »obor«, »okolac«, »kočina«), »košara za ovce«, »kokošnjac«, »kolara« (naslon na četiri sohe na čijem je krovu smešteno seno), »đubrište« (ograđen prostor za stajsko dubrivo), a u jednom delu smešteni su stogovi sa senom. »Savza« je povrtnjak.

Izvan okućnice u polju nalaze se štale ili nasloni za sezonski boravak stoke, a u njivama sa bostanom koliba, slamom pokrivena, za čuvara bostana. Koliko će i kojih zgrada imati koje domaćinstvo, zavisilo je samo od imovnog stanja; siromašna domaćinstva imala su samo pokoj od navedenih.

Avlija je pored puta, javnog ili seoskog, a tor i savza nalaze se iza nje. Kuća je uvek uvučena u avlju i obično širom stranom okrenuta prema putu.

Ne može se sa sigurnošću tvrditi kakva je bila seoska kuća u Semberiji pre druge polovine XIX veka, jer ni o kući, kao ni o drugim vidovima narodnog života ovog stanovništva nema gotovo nikakvih, nama dostupnih, podataka. Jedino Evlija Čelebija, prolazeći kroz Bijeljinu u XVI veku, beleži da su kuće prizemne i na sprat i pokrivene daskom, a da je samo »odžak« Ali-paše Čengića pokriven keramidom.⁹¹ I taj oskudni podatak odnosi se na gradsku kuću koja se razvijala pod drugim uslovima. Na selu u to vreme nije moralo biti tako, tim pre ako uzmemo u obzir ekonomsku situaciju seljaka koji su bili pokretni, jer nisu bili sopstvenici zemlje na kojoj su živeli i seljakali su se od jednog bega do drugog, pa zbog toga nisu bili u mogućnosti da podižu trajnije i bolje stanove.

⁹⁰ Cvijić J., nav. delo 334.

⁹¹ Čelebija E., nav. delo 60.

Osim toga, Semberija je kao granično područje kroz čitav XVIII vek (a često i ranije) bila poprište borbi, prelazila je iz ruke u ruku, što je izazivalo migracije stanovništva i nije pogodovalo stvaranju i razvijanju solidnijih staništa.

Prema sačuvanoj tradiciji privremena skloništa u ratnom periodu bila su zemunice i kolibe.

Ako izuzmemos kolibe od drveta, pokrivenе slamom, koje se podižu na njivama radi čuvanja bostana i obitavanja čobana, danas u Semberiji nema privremenih i najprimitivnijih stanova. Na osnovu predanja, kao i svih navedenih činilaca može se zaključiti da su u vreme pre perioda obuhvaćenog našim ispitivanjem seoske kuće bile od drveta ili pleteri, najverovatnije jednodelne, od materijala koji je prirodna sredina pružala u izobilju. Zakonom od 1851. godine ograničavaju se prava zemljoposednika prema seljaku, koji više ne mogu bez razloga biti oterani sa zemlje. Austrougarskom okupacijom prestaju velike migracije stanovništva, a seljaci postepeno otkupljuju zemlju od feudalaca i postaju njeni sopstvenici. Sve je to pogodovalo razvoju semberске kuće.

U proučavanom periodu seoska kuća menjala je i materijal od koga je građena i oblik i tip, ali se uvek razvijala samo u horizontalnom pravcu; ona je bila, a i sada je, prizemna, u jednom nivou, bez podruma i sprata.

Na osnovu sopstvenih posmatranja, kao i na osnovu narodne tradicije za periode iz kojih nema materijalnih ostataka kuće ustanovili smo sledeće vrste kuća prema građevinskom materijalu zidova:

1. brvnara dinarskog tipa;^{91a}
2. polubrvnara — polučatmara, bila je rasprostranjena u ovim krajevima u drugoj polovini XIX i početkom XX veka, a pojedini primeri su se zadržali do pre nekoliko godina;
3. kuća u »japiju«, »šeperuša«, sa drvenim skeletom ispunjenom drvenom građom, »plotom«, i oblepljena ilovačom pomešanom sa slamom. Ovakve kuće su se pojavile verovatno krajem XIX veka, a danas u takvim kućama stanuju samo najsiromašniji stanovnici;
4. kuća u »japiju« sa drvenim skeletom koja je ispunjena čerpičem, nepečenom ciglom;
5. kuća sa zidovima od cigle, koja se pojedinačno zidala u periodu između dva rata, da bi poslednjih godina postala opšteprihvaćena. Prve kuće od cigle zidane su takođe u »japiju«.

Pojavljivanje i nestajanje svih ovih vrsta kuća direktno je vezano kako sa promenama u prirodnjoj sredini tako i u društveno-ekonomskim uslovima.

O prvoj kući, brvnari, predanje i oskudni pisani izvori govore samo da je bila sva od drveta. Istiće se da u čitavoj zgradi nije bilo nijednog eksera, da su brvna bila vezivana hrastovim klinima, a na uglovima spojena »u čert«. Građa za kuću samo je tesana sekirom. Način građenja ove kuće vezuje se za vreme kada je Semberija još obilovala šumom. Osim toga, ovakve kuće tadašnji doseljenici iz dinarskih oblasti pravili su i u svojoj matici. Tradicija kaže da su Lopandići iz Dvorova, 1875. god. bežeći u Srbiju, ostavili kuću od brvana.

Kuća polubrvnara-polučatmara vezana je za period kada je šuma u Semberiji već proređena ili je njen upotreba ograničena, pa se pored drveta za građu upotrebljava i zemlja, drugi materijal iz neposredne okoline. Ovakve kuće, kao i u dinarskim oblastima, radili su majstori iz Osata. Zimi je glavni majstor zalazio po selima i pogodaо sa domaćinima posao, a u proleće bi

^{91a} Cvijić, nav. delo 354—361.

10

11

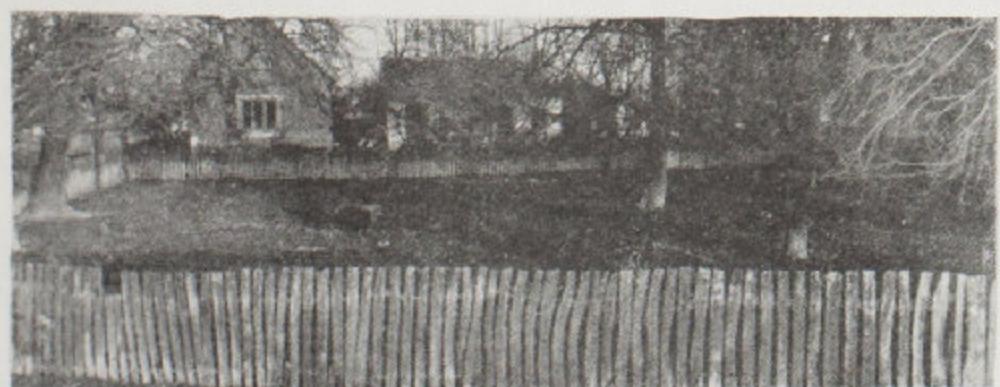
12

13

14

15

16

Slika 10. Okućnica sa savremenom kućom i zgradama. Slika 11. Ograda »perda«.
 Slika 12. Okućnica sa delom »tora« u prvom planu. Slika 13. Ograda »pleter«.
 Slika 14—16. Okućnice.

sa 5—6 ljudi (u partaji) došao da gradi. Tako je 1921. godine izgradnja ovakve kuće u Kovanluku plaćena 1700 dinara. U cenu je uračunata i izrada potrebnog oskudnog pokućstva i drvenih ključanica.

Ova kuća je prizemna, leži na temelju od kamena koji je bio ili samo položen, ili, kasnije, vrlo plitko ukopan. Kuća se obično sastoji od »kuće«, koja je načinjena od brvana ili debelih dasaka i »sobe« koja ima zidove »u šeper«. U pomenutoj anketi iz 1911. godine kaže se za sembersku kuću: »Kuće se mahom prave drvene, od japije u šeper... i imaju većinom jednu sobu.«

Pošto postave temelj, polože se na njega »pošjeci«, horizontalne grede, a zatim se u njih ukopaju vertikalne grede, takođe »pošjeci«. Vertikalne grede postavljaju se na uglovima i između njih na rastojanju 70—80 cm. Između vertikalnih greda ukopaju se kose grede. Preko vertikalnih greda stavljaju horizontalne grede, »pošjeke« — venčanice, na kojima leži krovna konstrukcija. Deo kuće u kome je ognjište ima zidove od brvana ili debelih dasaka, koje se uklope u drveni skelet pomoću žljebova na vertikalnim gredama skeleta. Zidovi sobe opletu se grabovim prućem, »žestikom«, a zatim se oblepe zemljom pomešanom sa iseckanom slamom. Zidovi se »okreće« (premažu) »masnom zemljom«. Klini su najpre bili drveni, a kasnije kovani, gvozdeni.

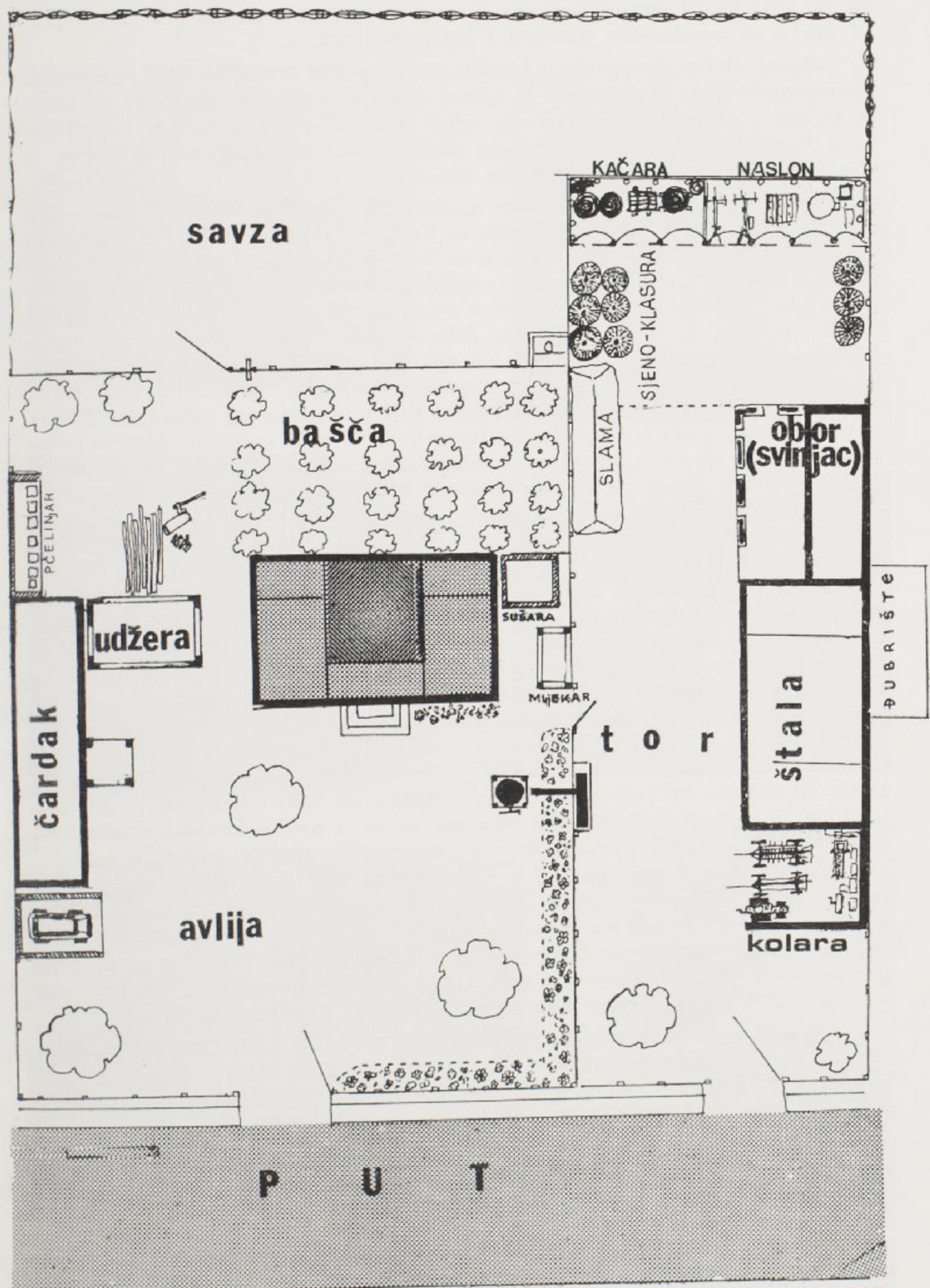
Krov je bio četvoroslivni, vrlo visok i strm, od raževe slame ili dasaka. Slamni krov slagan je u četiri reda, a slama je pritisnuta prućem. Ovakve kuće zvali su i »krovinjare«. Drveni krov, »tarabe«, po kojima se kuća zvala i »tarabnjača«, pravljen je od hrastovih dasaka, cepanih sekirom. Daske su bile dužine oko 60 cm, a široke oko 10 cm, sa jedne strane usečene da se uklopi jedna u drugu. Postavljane su tako da useci idu od severa ka jugu zbog kiše i veta. Na uglovima krova preko »taraba« postavljane su duge letve radi zaštite. Daske su postavljane u 6 do 8 redi, a krov je oko jedan metar prelazio zidove kuće.

Pamti se da su, na primer, u Ostojićevu, prve »šeperuše« napravili Živa Kadić i Luka Vulović početkom XX veka.

U »kući« je pod bio od nabijene zemlje, a u »sobi« takođe od zemlje ili od dasaka. Nad »kućom« nije bilo tavanice, a nad »sobom« tavanica je bila napravljena od »šašovaca«, dasaka dužine oko 70 cm, užljebljenih između greda. Sa gornje strane tavanica je bila oblepljena ilovačom.

Prozori, »pendžeri«, postojali su samo na »sobi«, bili su vrlo mali, 40×60 cm i imali su drvene rešetke sa »jabukama« kroz koje su provlačene šipke od rešetki. Umesto stakla na njima je bila hartija. Na pregradnom zidu između »kuće« i »sobe« bio je prozorčić na koji se uveče stavljala »žižara«, koja je osvetljavala obe prostorije. Na »kući« su bila dvoja naspramna vrata, »velika« na jugu i »mala« na severu. I ovde, kao i u dinarskim predelima, smatralo se da su dvoja vrata pravljena da bi ukućani mogli da se sklone od Turaka kada oni iznenada najdu pred kuću.

U »kući« je uz pregradni zid bilo »ognjište« četvrtastog oblika, veličine oko 80×120 cm, visoko 10—15 cm. Ognjište je od nabijene zemlje, ogradieno kamenom. U »sobi« je, takođe na pregradnom zidu, bila zemljana peć, koja se prvo vreme ložila sa ognjišta, a kasnije je imala sopstveno vatrište. »Vuruna«, »babura« je kupastog oblika, opletena od pruća (»kao košnica«) i oblepljena ilovačom. Ovakve peći je svako sam sebi izrađivao. »Vuruna«, »lončara« pravljena je takođe od ilovače, visoka oko 130 cm, široka oko 80 cm. Donji deo, do polovine, četvrtastog je oblika, a gornji cilindričan. Po »lončicima« koji su ugrađeni u ovakvu peć (oko 40 komada) peć je i dobila ime. »Sulunar« je bio na vrhu peći i izlazio kroz tavanici (dim se po tavanu

Slika 17. Plan okućnice

slobodno širio). I ova peć je prvo ložena sa ognjišta, a kasnije imala sopstveno vatrište. U periodu između dva rata počeli su pojedinci da zidaju peći od opeke sa gvozdenom platnom i »rernom« (pećnicom).

Pored obilja materijala u okolini za izgradnju ovakve kuće i mogućnost njenog prenošenja pogodovala je njenoj rasprostranjenosti. Narodna tradicija je sačuvala sećanje na prenošenje nekih ovakvih kuća iz sela u selo. Tako se u Patkovači pamti da je doneta kuća »šeperuša«, daskom pokrivena, iz Crnjelova. Kuću je vukla volovska zaprega.

Pokućstvo je u tradicionalnim kućama bilo oskudno (slika 24). Centralno mesto u »kući« zauzimalo je ognjište na kome se pripremala hrana i oko koga su se iskupljali ukućani. Na ognjištu su bili »peka«, »sač«, »sadžak« i »maša«. Iznad njega, na pokretnoj gredi »verižnjači« visile su »verige«. Iznad verižnjače bila je »lesa« ili »čerjen«, pleten od pruća za sušenje hrane. Oko ognjišta stajali su niski tronošci i klupice. Jelo se sa okrugle niske sinije, koja je između obeda stajala prislonjena uz zid. Na zidu je najčešće bila »polica« (u imućnijim kućama »dolaf«) sa posuđem bakarnim, zemljanim i drvenim.

U sobi osim zemljane peći vrlo često nije bilo nikakvog nameštaja. Prema anketi iz 1911. godine, »prostijerka im je loša. U sobi u čošku viđećete nešto sijena, šaša ili slame suzbijeno preko dana. To uveče razastru i prekriju ponjavama. Ponjave prave od kućina pređnih, vunenih, striza sukna, što kupuju od abadžija, ili od krpa. Za uzglavlje isto tako prtene ili vunene navlake slamom natrpane. Ne treba, ipak, pomisliti da je svuda tako. Ima kod nas i običnih kreveta, slaminjača, čilima, serdžada, imaju poneki nešto i čistoće, ali većina našeg naroda na selu živi najprimitivnije, pa čak i bez ikakvog prostirača«.⁹² Najprimitivniji »krevet« bio je od četiri sohe pobodene u pod, međusobno povezane letvama, koje su bile prekrivene daskama. Ovakav »krevet« je bio od jednog do drugog zida i zauzimao je najveći deo prostorije, a na njemu je spavalо по неколико укућана. Ovakve krevete viđala sam i poslednjih godina u nekim siromašnim staračkim domaćinstvima. Bilo je i kreveta pokretnih, koji su se uveče rasklapali, a ujutru sklanjali uza zid. Oni su imali nogare, »koze«, preko kojih su postavljane daske. Neke kuće imale su drvene krevete zanatske proizvodnje sa više posteljine, prekrivača i čilima. U periodu između dva rata već su se u nekim kućama mogle naći i »spavaće sobe« sa ormanima koje su proizvodile gradske zanatlige.

Ponekad se u sobi nalazio i »sanduk« sa odelom, ruhom i dragocenostima (sl. 32). Sanduk je svaka devojka donosila kad se uda. Kupovani su u Bijeljini, a bilo ih je od najjednostavnijih do lepo urađenih, ukrašenih raznobojnim šarama i limom, ili drvorezbarenih. Sanduk se češće nalazio u »udžeri«, gde je bila i »lijenka« (prečaga) preko koje je prebacivano odelo. Na istočnom zidu u sobi bila je slavska ikona, obično ukrašena peškirom.

Ukoliko je u kući bila još jedna soba, ona je bila uređena kao »stajaća«, soba za goste. U njoj je obavezno bio krevet sa lepom posteljinom, prekriven čilimom, a i pod je u takvoj sobi obično bio prekriven čilimom. U ovoj sobi još se nalazio i sto sa pokretnim klupama ili stolicama.

Kuću polubrvnaru-polučatmaru ubrzo zamenjuje »šeperuša« (slika 18—22), kuća u kojoj su svi zidovi od šepera. I ova kuća je prizemna, na temelju od kamena ili opeke i sastoji se obično od dva odeljenja: »kuće« i »sobe«, kao i u polubrvnari-polučatmari. U početku i ova kuća ima istu osnovu, raspored prostorija i enterijer. Pored tavanice od dasaka (šašovaca) u sobi, kao i u prethodnoj kući, ova kuća ima ponekad tavanicu »na kolenike«, izgrađena od drvenih valjaka oblepljenih ilovačom, pomešanom sa slamom. Krov kuće

⁹² Filipović, Anketa, 254.

18

19

20

21

22

23

Slika 18. Tipična starija semberska dvodeljna kuća sa strmim četvoroslivnim krovom bez dimnjaka. Slika 19. Kuća sa »pošjecima« obojenim u crno. Slika 20. Osavremenjena stara kuća: dvokrilna vrata, natkriven ulaz, prošireni prozori. Slika 21. Polihromni ukrasi na fasadi. Slika 22. Kuća između dva rata. Slika 23. Savremena kuća po ugledu na grad; dvoslivni krov, veranda.

je takođe četvoroslivni, pokriven »tarabom« ili slamom. Tako, na primer, u selu Popovima početkom XX veka bile su samo dve kuće sa krovom od crepa i dve sa krovom od »taraba«, a sve ostale bile su pokrivene slamom. Bez obzira na materijal kojim je kuća bila pokrivena, krovovi su još između dva rata (kada se sve više upotrebljava crep) bili vrlo visoki i strmi kao na brvnari (1,5 : 1 — odnos visine krova prema visini zidova). Postepeno, sa preovladavanjem upotrebe crepa, visina krova se snižava.

I u ovakvim »kućama« je pod od nabijene zemlje i danas, što se vidi iz popisa od 1971. godine. Sela bliže Bijeljini imaju u većini kuća drveni pod (Amajlije od 271 kuće, 90 imaju pod od zemlje, Dvorovi od 431 kuće 102 sa podom od zemlje, Medaši od 298 kuća 78 ima pod od nabijene zemlje), dok u udaljenim selima preovlađuje pod od nabijene zemlje (Donje Crnjelovo od 774 kuće 563 sa podom od zemlje, Kojčinovac od 188 kuća 127 pod od zemlje, Modran od 336 kuća 273 pod od zemlje).⁹³

I ove kuće dugo vremena imaju dvoja naspramna vrata i nemaju prozora na »kući«. Zatvaranjem »malih« vrata na severnoj strani »kuće« počinju se i na »kući« otvarati prozori, po jedan ili dva na istočnoj strani.

U periodu između dva rata ognjišta postepeno zamenjuju zatvorena vatrišta, da bi ih u poslednjem periodu postepeno nestalo. Zatvaranjem ognjišta pojavljuje se najpre zidani »šporet« od cigle, peć se loži iz sopstvenog vatrišta, a nad »kućom« se pojavljuje tavanica. Za »kuću« se postepeno počinje uvoditi naziv »kujna«. Dim i dalje slobodno kruži po tavanu, ali se umesto »badže« (na krovu od »taraba«) na krovu od crepa javlja dimnjak koji poprima funkciju »badže«.

I spoljni i unutrašnji zidovi ovih kuća su uvek okrečeni a grede temelja su vrlo često obojene crnom bojom. Spoljni zidovi kuće su ponekad dekorisani i obojeni u žive boje, kao kuće u Mačvi.

U horizontalnom razvoju ove kuće javlja se, ponekad, i sa druge strane »kuće« još jedna soba, »stajaća«. U ovoj sobi obično nema peći. U još daljem razvoju »kuća«, odnosno »kujna« se pregradi po širini i time dobija jedan mali prostor, predoblje, iz koga se ulazi u sve prostorije, ili se pak obe sobe pregrađuju po širini i tako se dobijaju još dve sobe, ili ako je jedna od njih manja, ostava.

I ovakve kuće, kao i polubrvnare-polučatmre, u početku su gradili majstori iz Osata, a kasnije domaći majstori, koji su, kao i Osaćani, izrađivali i sav potrebnii oskudni inventar od drveta.

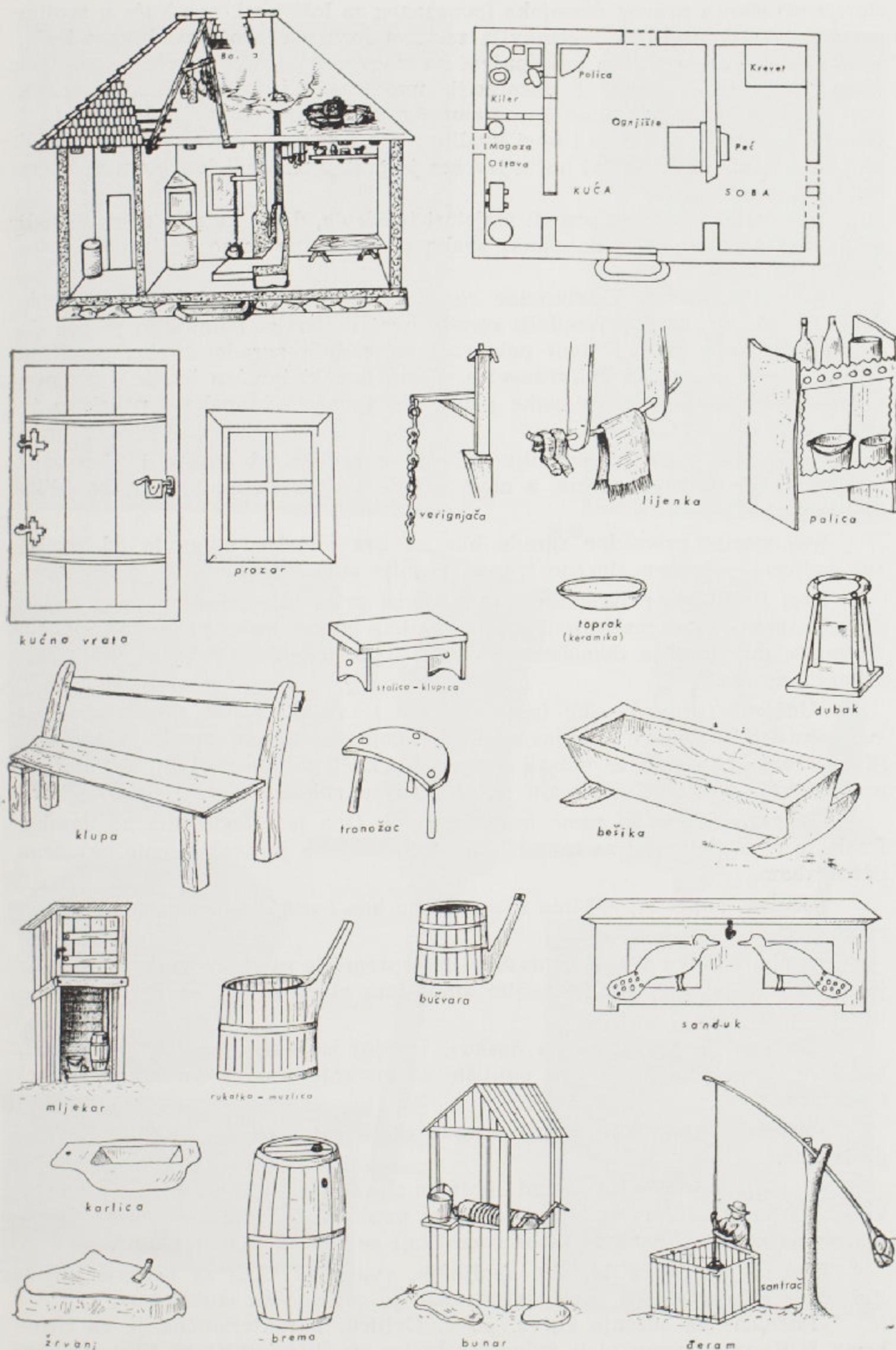
Kuća od šepera i danas ima i one služe još uvek kao stambene prostorije siromašnih ili staračkih domaćinstava. Poslednjih godina ne grade se više ovakve kuće.

Pokućstvo je u ovakvim kućama bilo isto kao i u prethodnim.

Kuća od čerpiča — nepečene opeke ima takođe konstrukciju od drveta, »u japiju« i gradi se na isti način kao »šeperuša«, samo su zidovi od čerpiča. Unutrašnji raspored, obrada zidova, pokućstvo i razvoj kuće isti su kao i kod prethodne, samo ove kuće ponekad imaju dvoslivni krov od crepa, verovatno pod uticajem susednog Srema.

Kuća od čerpiča pojavljuje se ovde u periodu između dva rata, da bi posle rata, a naročito poslednjih godina, postala jedini materijal za izradu zidova ne samo stambenih već i nekih privrednih zgrada. Temelji ove kuće su od opeke ili betona. Krov je uvek od crepa, obično četvoroslivni, ređe dvoslivni i niži od krovova na prethodnim tipovima kuća. Po rasporedu pro-

⁹³ Popis stanovništva i stanova 1971, Stanovi, godina i kvalitet, rezultat po naseljima i opštinama, III, Beograd, 1972.

Slika 24. Horizontalni i vertikalni presek kuće s početka XX veka, delovi pokućstva, bunari

istorija, uvođenju pravog dimnjaka (povezanog sa ložištem), ova kuća u svojim prvobitnim ostvarenjima predstavlja završnu fazu u razvoju semberške kuće. Vremenom, sve izrazitijim ugledanjem na savremene gradske kuće po unutrašnjem rasporedu, obradi i dekoraciji, uvođenjem industrijskih elemenata, osvetljenja i vodovoda, kao i savremenog nameštaja, električnih aparata i posuđa, ova kuća dobila je i novi kvalitet, kao i gradska kuća se obično gradi po planu stručnjaka. Na taj način izvršen je prekid sa tradicionalnom seoskom arhitekturom.

U početku opeku su pravili majstori iz Pirot-a, da bi kasnije domaći ljudi preuzezeli taj posao, tako da danas svako domaćinstvo samo proizvodi opeku za svoje potrebe.

Kao i stambene, i privredne zgrade izradivane su od brvana, debele daske ili pleteri. Kod privrednih zgrada ovaj materijal dominirao je sve do drugog svetskog rata. Krovnici pokrivači privrednih zgrada do tog vremena bili su daska, slama ili kukuruzovina. Samo poneki imućan čovek u periodu između dva rata gradio je neke privredne zgrade od opeke i pokriva ih crepom.

Danas još uvek preovlađuju privredne zgrade od drveta i pleteri sa pokrovom od slame ili crepa, a nove zgrade sada se zidaju od opeke (slika 34—47).

Sve starije privredne zgrade bile su bez temelja, odignite od zemlje »na kulice« — kamen, drvene trupce, kasnije stubove od opeke.

Broj i veličina privrednih zgrada zavisi prvenstveno od imovnog stanja domaćinstva. I najsiromašnije domaćinstvo ima makar jednu privrednu zgradu, »udžeru«, dok imućna domaćinstva imaju i po nekoliko od jedne vrste privrednih zgrada.

»Udžera« (slika 35—38) (ređe se kaže i »vajat«), jeste zgrada građena »u dasku« ili »u šeper« ispunjavanjem drvenog skeleta horizontalnim daskama ili šeperom kako smo to opisali govoreći o kući polubrvnari-polučatmari. U njoj spavaju mладenci i čuvaju se sanduci sa ruhom, odelo i druge stvari.

»Magazu« su imali samo imućniji ljudi. Ona je takođe bila od dasaka. Imala je dva odjeljenja: za hranu i za odelo. Magaza je uvek bogato ukrašena drvorezbom.

»Sobica« (slika 37, 39) ima istu namenu kao i »udžera«, samo je ona uvek zidana od čerpiča ili opeke.

»Ambar« (slika 47) je »u dasku«. Ima pregrade za razne vrste žita, otvor joj je sa šire strane, a na starijim ambarima otvor je bio sa gornje strane ispod krova.

»Kačara« je pravljena »u dasku«. U njoj stoje kace sa rakijom, voće, bundeve. U jednom kraju ima ognjište za kuhanje »meće« (hrane za svinje) i pekmeza.

»Mlječar« (slika 24), manja zgrada (2×3 m) služi za držanje mlečnih proizvoda.

»Brašnjak« je posebna zgrada koju su nekada imale samo velike i imućne kuće. To je zgrada »u dasku« u kojoj se mesio hleb i držalo brašno. »Brašnjakom« nazivaju i sanduk sa brašnom koji se obično drži u udžeri.

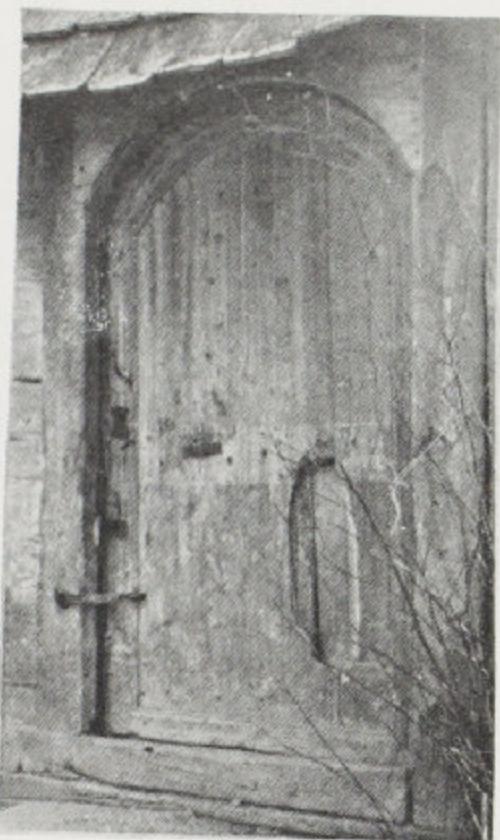
Hlebna peć (slika 49, 50), »poljara«, »vuruna« služi za pečenje hleba. Zidana je od čerpiča ili opeke, a ponekad je zajedno sa »sušnicom«.

»Pušnica« za sušenje šljiva, po J. Cvijiću, karakteristična je za Semberiju.⁹⁴ Sada je nema ni u jednom selu jer su šljive uništene 1954. godine.

⁹⁴ Cvijić, nav. delo, 381.

25

26

27

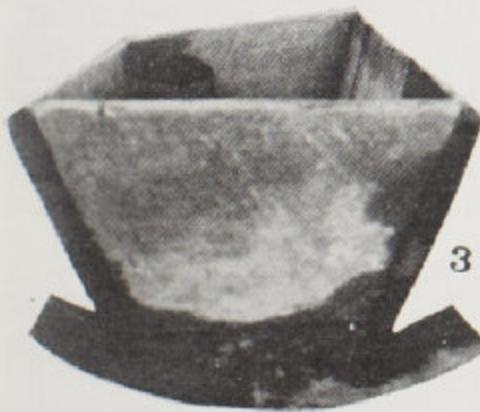
28

29

30

31

32

33

Slika 25. Ornamentisana vrata udžere. Slika 26. Polukružna vrata udžere.
 Slika 27. »Kutija«. Slika 28. Preslica. Slika 29. Preslica sa vunom. Slika 30. Bašluk.
 Slika 31. »Bešika«. Slika 32. Sanduk za ruho. Slika 33. Parjenica, prakljače i daska
 za pranje rublja.

»Koš« (slika 45, 46) za držanje kukuruza je opletten od pruća, ovalnog ili okruglog oblika, pokriven klasurom. Služi za držanje kukuruza. Koševe kupuju od »Brđana«.

»Čardak« za držanje veće količine kukuruza je izduženog pravougaonog oblika, odignut od zemlje 1—2 metra. Donji deo je zidan od opeke, na koji je postavljen drveni skelet sa horizontalno postavljenim letvama. Čardak je obično velikih dimenzija do 20×4 metra. Prostor ispod čardaka ponekad služi kao »kolara«, ili je kolara posebno podignuta kao krov na četiri stuba (slika 51). Ispred čardaka (kao i ispred udžere) ponekad se nalazi trem.

Ranije je svaki zaselak imao po jedan zajednički bunar (slika 24), i on se obično nalazio na raskršću. Sada gotovo svako domaćinstvo ima sopstveni bunar. On je uvek ograđen daskom. Ako je plitak (4—6 metara), voda se iz njega izvlači pomoću »đerma«, a ako je dubok, »čekrkom«. Vrlo retko bunari su natkriveni drvenim krovom na četiri vode.

Sve navedene zgrade nalaze se u »avlji«, a tu je i »trap« za držanje plodova, okrugao (prečnika oko 2 m) za držanje jabuka ili krompira i duguljast (prečnika 10—20 metara) za repu.

Starije zgrade za stoku, »košare« (slika 42—44), bile su opletene od pruća, oblepljenog zemljom ili balegom, sa krovom od slame ili klasure. Veličina zgrade zavisila je od broja stoke, a za svaku vrstu stoke bila je posebna »košara«. Bilo je i štala »u dasku«, ali one su bile ređe i smatralo se da su hladnije od »košara«. Sada se štale zidaju od opeke, vrlo često su veće od kuće (20×5 metara) i imaju pregrade za pojedine vrste stoke. Na tavanu štale se drži stočna hrana.

»Okolac«, »obor«, »kočina« ili »svinjac« (slika 12) takođe je bio (a ima i sad takvih) opletten od pruća, okruglog oblika i sa krovom od nabacane slame.

»Kokošnjac« je takođe opletten od pruća, kao i »pilećak«, koji može biti i od dasaka. Kupasti pilećak (slika 48) služi samo za hranjenje pilića.

U vezi sa izmenama u načinu privređivanja i društvenim odnosima došlo je i do pojave jednih, odnosno nestajanja drugih privrednih zgrada. Tako, dok je bilo više stoke, većina domaćinstava je imala posebnu zgradu za proizvodnju i čuvanje mlečnih proizvoda. Danas je »mlječar« neka vrsta drvenog ormana, izdignutog na oko 1 metar visoke sohe.

Nestajanjem porodičnih zajednica i velikih imanja prestala je i potreba za »brašnjarom« i hlebnom peći.

Zatvaranjem ognjišta i tavana nad »kućom« leti je postalo pretoplo uz »šporet«, pa se u dvorištu u blizini kuće počela podizati »letnja kujna«, bilo kao zgrada od šeperi ili kao vrsta nadstrešnice.

Uklanjanjem ognjišta i uvođenjem dimnjaka pojavila se potreba za »sušarom« za meso.

Semberska kuća je u svim svojim varijantama vrlo jednostavna i u prostorno-arhitektonskom i dekorativnom oblikovanju siromašna. Između ostalog, ovoj je pojavi svakako uzrok i okolnost da je ova kuća u relativno kratkom periodu doživela nekoliko varijanata koje nisu imale duži evolucijski period, te su ostale siromašne i razvojno nedorađene. Međutim, tu, rekli bismo, preteranu jednostavnost, skromnost i nerazvijenost same kuće unešte nekoliko nadoknaduju brojne privredne zgrade, svaka posebno jednostavna i skromna. Jedino bogatstvo na tim zgradama i takođe siromašnom pokućstvu je ornamentika, geometrijska, kojom su ukrašeni svi ti predmeti, od slanika i tronošca do vrata, tremova i središnje grede na udžerama, izvedena u drvorezbi (slika 25, 28, 29, 30, 32, 36, 37). Na zgradama ornament je nekad polihroman (slika

34

35

36

37

38

40

39

Slika 34. Natkriveni bunar. Slika 35. »Udžera u dasku« postavljena na kamenje.
 Slika 36. »Udžere u dasku« obojene crno sa polihromnim geometrijskim šarama na horizontalnoj gredi. Slika 37. »Udžera u dasku« sa verandom i sobicom od čerpiča.
 Slika 38. »Vajat u dasku« sa verandom i polihromnim rezbarenim stubovima.
 Slika 39. »Letnja kujna« sa verandom i sobicom. Slika 40. »Udžera u dasku« stara oko 100 godina, podignuta na stubove od opeke.

Slika 41. »Naslon«. Slika 42—44. »Košare« od pleteri oblepljene blatom sa krovom od nabacane slame. Slika 45. Koš od pleteri sa krovom od kukuruzovine, okrugli. Slika 46. Koš od pleteri sa krovom od crepa, pravougaonog oblika. Slika 47. Ambar. Slika 48. »Pilećak«. Slika 49—50. Hlebna peć, »poljara«.

19 i 26). Bogatstvo geometrijske ornamentike na drvorezbi asocira na dinarsku komponentu ovog stanovništva, dok je sklonost ka jakim i živim bojama sigurno uticaj iz Srema, bilo direktno, bilo preko Mačve.

PRIVREDA

Semberija je plodna ravnica koja je oduvek bila, a i danas je izrazito poljoprivredna oblast. Prema turskom popisu iz 1548. godine u Semberiji su se u to vreme od žitarica gajili najviše pšenica, a zatim ječam, proso, raž i zob. Žito je prerađivano u mlinovima, kojih je u tadašnjoj bijeljinskoj nahiji bilo 13. Kao ni u naše vreme ni tada u Semberiji nije gajena vinova loza, ali je pčelarstvo bilo znatno razvijeno. Spominje se zatim gajenje voća, lubenica, lana i nekih vrsta povrća. I tada, kao i u naše vreme svinjogoštvo je bilo vrlo razvijeno u svim semberskim selima, pa i u Grm-Selištu, koje je tada bilo izrazito muslimansko naselje, u kome je, doduše, bilo i hrišćana.⁹⁵ Iako su navedeni podaci nedovoljni za stvaranje određenije slike o načinu privredovanja u to vreme, oni su za nas zanimljivi i korisni, pa smo ih kao takve i naveli.

I danas najveći deo semberskog stanovništva bavi se poljoprivredom. Godine 1971. 64% aktivnog stanovništva opštine Bijeljina bavilo se poljoprivredom, dok je 55% nacionalnog dohotka ove opštine poticalo od poljoprivrede.^{95a} Na razvoj poljoprivrede, pored dobrih prirodnih uslova, znatno su uticali i društveni odnosi. Razmatrajući razvoj sredstava za proizvodnju i društvenih odnosa uočili smo tri etape u razvoju narodne privrede u Semberiji.

Prvi period, do 1878. godine, karakteriše krajnja nerazvijenost poljoprivrede. Zemlja je vlasništvo feudalaca-begova. Godine 1885. u srežu bijeljinskom od 7.663 porodice ima svega 1.476 slobodnih seoskih domaćinstava; u drugim krajevima Bosne i Hercegovine proces oslobođanja od kmetske zavisnosti je znatno brži.⁹⁶ Nevezanost seljaka za zemlju, kao i opšta lična i imovinska nesigurnost i primitivna sredstva za proizvodnju rezultirali su veoma primitivnom poljoprivredom, koja je jedva uspevala da obezbedi proizvode za potrebe domaćinstva i obaveze prema feudalcu. U takvim društvenim odnosima seljak nije bio ni u mogućnosti niti je bio zainteresovan za razvijanje poljoprivrede. Ovaj period karakteriše i bogatstvo šume u kojoj je seljak po dozvoli bega krčio zemljišta koliko mu treba za obradu. Primitivan način obrade zemlje drvenim ralom i ostavljanje obradivih površina da se »odmaraju« po dve-tri godine, tako da je obradivana uvek samo polovina obradivog zemljišta, koja je dubrena »torenjem« — premeštanjem tora sa stokom sa njive na njivu, ostavljao je najveći deo zemljišta pod šumom, pašnjacima i ispustom. U tom periodu najviše je sejan kukuruz domaće vrste »zuban« ili »bjelčić«, zatim zob, raž i ječam. Pšenica se sejala malo, samo za kultne potrebe domaćinstva. Od povrća, sejali su grah i kupus. Lan i konoplja sađeni su u većoj meri radi upotrebe u domaćinstvu.

Drugi period, posle austrougarske okupacije 1878. godine, karakteriše nagli razvoj poljoprivrede zbog izmenjenih društvenih odnosa; početak razvoja kapitalističkih odnosa predstavljao je napredak u odnosu na dotadašnje feudalne odnose. Pojedini seljaci počinju da otkupljuju zemlju od begova i postaju vlasnici zemlje, čime postaju zainteresovani za razvoj i napredak zemljoradnje

⁹⁵ Handžić, Postanak, 67.

^{95a} Popis stanovništva i stanova 1971, Rezultati po opštinama, Sarajevo, 1973, 144, 165.

⁹⁶ Die Landwirtschaft in Bosnien und der Hercegovina, Sarajevo, 1899, 48—53.

Upotreba savremenijih sredstava za proizvodnju — drveno ralo vrlo brzo zamenjuje polugvozdeni plug, a već početkom XX veka ulaze u upotrebu i razne poljoprivredne mašine, parna vršalica, ručni krunjač — koje daju i veće prinose. Pored već gajenih kultura, uvode se i nove kao krompir, olajna repa, duvan i razna povrća. Prva zemljoradnička zadruga u Bosni i Hercegovini osnovana je u semberskom selu Brocu. Bijeljina postaje značajan izvoznik poljoprivrednih proizvoda i prerađevina, pre svega stoke i sušenih i svežih šljiva u Austriju, Nemačku, Englesku, Švedsku i Norvešku.⁹⁷

Agrarnom reformom od 1919. godine svi seljaci su oslobođeni kmetske zavisnosti, ali je selo već uveliko zahvaćeno klasnim raslojavanjem: mali broj krupnih gazdinstava poseduje ogromne komplekse zemljišta, dok se osiromašavanje siromašnih seljaka i usitnjavanje njihovih poseda pored opštupožnatih društvenih uslova pospešuje.

Treći period, posle oslobođenja 1945. godine, karakteriše nagli razvoj poljoprivrede. Agrarnom reformom izvršena je preraspodela zemljišta tako da niko u privatnom posedu ne može imati više od 100 dunuma (10 ha) obradive zemlje. Pored zemljišta u privatnom posedu u Semberiji postoje i poljoprivredna dobra u društvenom sektoru. Današnju poljoprivrednu u Semberiji karakteriše savremeni način rada sa upotrebom najnovijih agrotehničkih sredstava — mašina, veštačkog gnojiva, visokorodnih sorti semena. Od biljnih kultura gaje se u prvom redu kukuruz i žitarice svih vrsta, zatim razne vrste povrća, pre svega kupus, zatim paprika, grah i boranija, i industrijske biljke — šećerna repa, suncokret i kudelja.

Oruđa za obradu zemlje

Do austrogarske okupacije zemlja se orala samo drvenim ralom, a od tada postepeno ulazi u upotrebu drveni plug sa gvozdenim lemešom. Drveno ralo zadržalo se u upotrebi sve do početka XX veka. Nijedan od današnjih živih stanovnika Semberije nije orao drvenim ralom, ali se poneki stari čovek seća da je ono u njegovom detinjstvu upotrebljavano. Tako se pamti da se oralo sa četiri vola, a ako je zemlja tvrda, i sa šest volova. Kad se oralo sa šest volova, u oranju je učestvovalo četiri čoveka (jedan pluži, jedan navlači volove, jedan vodi volove, jedan šajkačom tera muve ili obade. Ovaj poslednji zvao se »hajkač«).

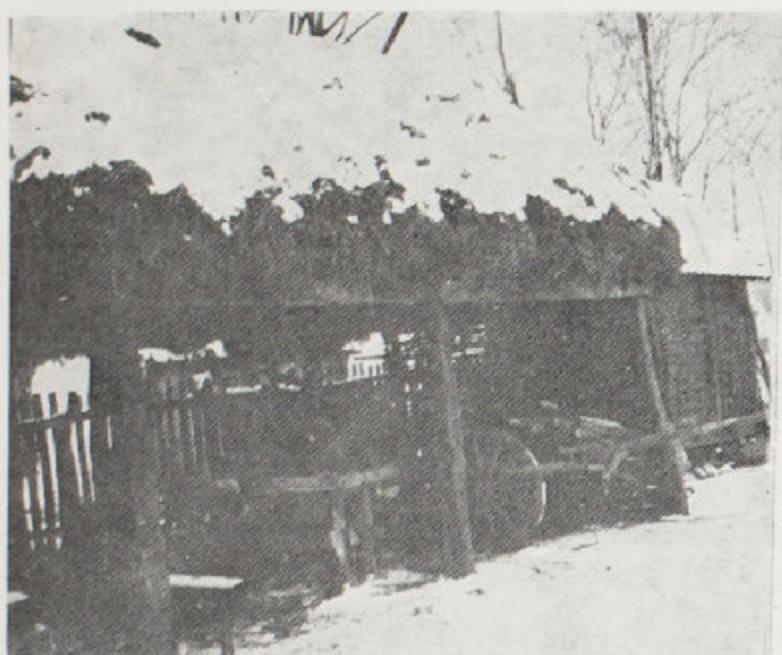
Termin ralo zadržao se kao mera za površinu oranice (»Dao mu beg zemlje da može dva rala uzorati«) i iznosi oko 3 dunuma.

Uz drveni plug sa gvozdenim lemešom i ertalom počeo se upotrebljavati i gvozdeni plug sa »koliječkama« — kolicima. Prve plugove proizvodili su kovači, a kasnije su nabavljeni plugovi fabričke proizvodnje.

Tridesetih godina pojedina domaćinstva nabavljaju traktore, tako da sada mnoga seoska domaćinstva imaju sopstvene traktore kojima oru sebi, a za naknadu i drugima. I zemljoradničke zadruge svojim traktorima, za naknadu, oru privatnicima, tako da se veći deo obradive zemlje u Semberiji danas ore traktorima, a u upotrebi je još uvek polugvozdeni i gvozdeni plug (slika 53).

Drljače su još krajem XIX veka bile od drveta i sa klinima od drenovog drveta. U jesen bi se ostavljala drenovina da se osuši, a u proleće su od nje pravljeni klinovi i ugrađivani u drljaču. Drveni klini ispadali su često već posle prvog drljanja, pa su još krajem XIX veka počeli da drvene kline zamenuju gvozdenim. Ovakve drvene drljače sa gvozdenim klinima upotrebljavaju se i danas (slika 55, 57), ali sada sve više ulaze u upotrebu gvozdene drljače

⁹⁷ Savić M., Naša industrija, zanati, trgovina i poljoprivreda, VII, Sarajevo, 1929, 218.

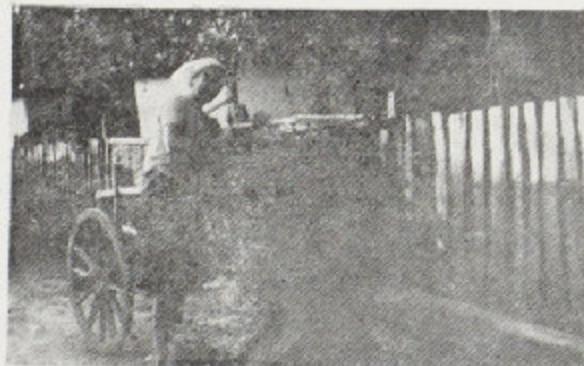
51

52

53

54

55

56

57

Slika 51. Kolara. Slika 52. Valjak. Slika 53. Plug. Slika 54. Kola. Slika 55. Drljača.
Slika 56. Stupa. Slika 57. Drljača.

fabričke proizvodnje. Drljaču vuku konji, a sada sve češće i traktor. Da bi bila teža, drljača se pritisne drvenim trupcem ili kamenom.

Za prekopavanje pooranog zemljišta, kao i za okopavanje useva upotrebljava se motika.

Početkom XX veka za kopanje zemlje počinje se upotrebljavati i ašov.

Povrće se sadi drvenom sadilicom, običnim zašiljenim kočićem.

Sprave za prikupljanje plodova

Vile, i drvene i gvozdene, kupovane su u seoskim »dućanima«. Drvene vile »rogulje«, sa dva duža i jednim kraćim paroškom, pravili su sami. Upotrebljavane su za kupljenje sena.

Grablje sa drvenim zupcima prave seoski majstori od jasenova drveta, a gvozdene kupuju u prodavnicama (fabričke proizvodnje).

Drvena lopata upotrebljavana se za razvejanje žita kada se vršilo sa konjima, a sada se upotrebljava za prevrtanje (»lopatanje«) žita dok se suši.

Srp se ranije upotrebljavao za žetvu pšenice, a sada se njime žanje raž ili seče kukuruzovina (»klasura«). Srpovi su danas fabričke proizvodnje. Delovi srpa su »našak« ili »ručka« i oštrica.

Kosa se upotrebljava za košenje deteline i trave, a ranije se njome kosila i pšenica. Za oštrenje kose upotrebljava se kameni brus, koji se za vreme kosidbe ranije držao u vodijeru od višnjevog ili trešnjevog drveta, »šarenim vodijerom« (ukrašen drvorezbom) ili od goveđeg roga. Tridesetih godina ove vodijere zamenili su limeni vodijeri zanatske proizvodnje, kupovani u Bijeljini. Pre svake upotrebe kosa se prvo »otkuje« (čekićem na malom nakovnju), a zatim se naoštari »belegijom« (brusom) koje su ambulantno po selima prodavali ljudi iz okoline Vlasenice, »Ere«.

Vrste i nazivi zemljišta

Semberija obiluje plodnom zemljom, a smatra se da je najbolja zemlja »u srcu Semberije« u selima: Amajlige, Dvorovi, Popovi, Triješnica i Dazdarevo. U tim selima je i najviše zemlje »ernice«, koju još zovu i »kruška«, »sionica«, odnosno »ljuta«. To je najplodnija zemlja, ali je »teška« za rad, mora se valjati i loše podnosi sušu. »Pjeskulja« je zemlja koju Drina potapa. Slabijeg je kvaliteta od »ernice«; bolja je ako ima dosta rečnog nanosa, a ako ima dosta kamena, na njoj seju pasulj i kukuruz. »Praulja« je zemlja slabog kvaliteta i rodnosti. Za nju kažu da »devet godina bude mačija, a jedne godine majka«.

»Njiva« je oranica izvan okućnice, bez obzira kojom je kulturom zasevana. »Ugar« je njiva uzorana odmah posle žetve. »Strnjika« je požnjevena njiva. »Sašjeka« je krčevina, njiva dobijena krčenjem. Kada su sušne godine, krčili su bare i na tom zemljištu sejali kukuruz. »Savza« je zemljište pod povrćem koje se nalazi u blizini kuće. »Bašča« je šljivik. »Šuma« je zemljište pod šumom. »Ledina« je neplodno zemljište pod slobodnom ispašom, obično državni erar. »Ispust« je obradivo zemljište privremeno (2—3 godine) ostavljeno neobrađeno »da se odmara«. »Čair« je zemljište pod travom za seno.

»Međa« je ranije bila široka po 5—6 metara »zaledini se i po njoj raste nisko rastinje«. Sada je međa jedna traka brazde (oko 50 cm) koja se ne ore i vremenom obraste nisko rastinje. Međa je i pobijeno kolje, ili kamen.

Obrada zemlje

Neposredno pred oranje očisti se njiva od korova. Do pred kraj XIX veka zemlja nije »ugarena«; oralo se samo u proleće, »o Đurđevu danu« (oko 6. V). Pošto je zemlja bila tvrda, kad se ore, išlo je i muško i žensko s motikama i lupalo brazde. Oralo se »na razor« (oranje je počinjalo s kraja njive tako da je na sredini njive ostajalo ulegnuće). Od kad se za oranje upotrebljava plug, ore se i u jesen (»ugari se«), »ore se pre Gospojine, ne valja među Gospojine zbog zvjeri«, a ore se »na razor« i »na sklad« (zabrazdi se od sredine njive i ore s obe strane).

Do austrougarske okupacije zemljište je đubreno samo »torenjem«: postavi se tor sa stokom na njivu sa koje su ubrani plodovi. Kasnije se đubrilo stajskim đubrivom neposredno pred oranje. Sada je uveliko u upotrebi veštačko đubrivo, kao i stajsko.

Na istoj njivi naizmenično se seju razne kulture.

Strmna žita seju u jesen, a kukuruz u proleće. Do oslobođenja sejane su domaće vrste — kukuruz (kuruz) »brzorod« i »zuban«, a pšenica (šenica) »vidovača« i »devetka«, koje su zbog kvaliteta sorte, kao i zbog načina obrade zemljišta, davale mnogo manje prinose (po 100—120 kilograma pšenice po dunumu, a sada 400—450 kg). Sada se upotrebljavaju hibridne sorte semena.

Sejalo se rukom iz vreće, torbe ili »kutije« (okrugle drvene posude). Kukuruz je sejan »na redak«, »pod brazdu«, a grah »pod motiku«, »pod kuću«. Smatralo se da je ponедeljak najpogodniji dan za početak setve, a da je petak »nazadan«. Ne seje se kad je »mladina« (mlad mesec). Pšenica se pre početka setve pomeša dukatom da žito bude čisto kao zlato. Kad se seje pšenica, poneće se na njivu nenačet hleb. Sejač treba da ima novaca u džepu. Na njivu ne treba donositi čorbu niti jela koja se jedu kašikom, da pšenica bude gusta.

Muškarci seju sve vrste žita i kukuruz (koji zovu »žito«), a žene povrće, lan i konoplju.

Naprednija domaćinstva su kukuruz okopavala tri puta: kad nikne, razređuju ga, zatim kad se »praši« i kad se »ogrće«. Kukuruz »beru«, a »klasure« žanju i slažu »klasurnjake« (plastove klasure) koji se upotrebljavaju za ishranu stoke. Do pre pedesetak godina klasura se nije žela; puštali bi svinje u njive sa klasurom da se preko zime prehrane. Klasure su u drinskim adama želi do pre nekoliko godina jer one nisu dobre za ishranu stoke, pošto su bile pod vodom. Od kada je Drina promenila tok, ade se preko leta ne potapaju, pa je klasura iz njih pogodna za stočnu ishranu. U Amajlijama plast zovu »bagulje«. Ranije se kukuruz krunio rukama na večernjim sijelima, a u periodu između dva rata raširila se upotreba mašine »krunjačice« za taj posao.

Sušenje kukuruza u većim količinama obavljalo se u parnim sušarama, koje su postojale u Dvorovima i Bijeljini još dvadesetih godina,⁹⁸ ali je većina domaćinstava kukuruz sušila na »ljesi«, odnosno tavanu.

Pšenica se do dvadesetih godina žela srpom, zatim se kosila kosom. Rukoveti požnjevenog žita vezivane su užadima od raži u snopove. Trinaest snopova sačinjava »krstinu«, odnosno »granicu«. Snopovi se slažu »ukrstački« da bude »liko« (nepar). Stogovi su okrugli, a ako je veća količina žita, snopovi se slažu u »kladnje«, koje su duguljastog oblika. U jednoj »kladnji« ima 13 do 15 »granica«.

Pšenica se danas vrši isključivo vršalicama ili kombajnjima. Prve vršalice, na parni pogon, pojatile su se u Semberiji još početkom XX veka, ali se do prvog svetskog rata u većini vršilo na gumnu konjima. Gumna su bila od

⁹⁸ Ibid. 218.

nabijene zemlje prečnika 10—15 metara, a u sredini je bila pobijena »stožina« za koju su vezivani konji za vreme vršidbe. Gumna su bila zajednička za 3—4 domaćinstva i nalazila su se obično na njivi. Prosečna domaćinstva vršila su 3—4 metra (oko 120 kg) žita godišnje, a imućni 5—6 tovara (1 tovar = 128 kg).

Raž se ranije više sejala jer je njena slama upotrebljavana za pokrivanje kuća i zgrada, kao i za užad za vezivanje snopova. Raž su »mlatili« na lesi za sušenje šljiva ili na »perdi« (ogradi) da se slama ne ošteti.

Voćarstvo

Semberija nije nikada bila izrazito voćarska oblast, iako je pre pedesetak godina bilo mnogo više šljivika nego danas. Stari ljudi se sećaju da je nekada bilo »bašča« (šljivika) veličine od 100 dunuma, a sada se šljiva gotovo uopšte ne gaji. U to vreme mnoga domaćinstva su imala pušnice za šljive, jer se šljiva izvozila i suva i sirova. Šljivici su naročito mnogo stradali od bolesti 1954. godine. Godine 1928. na bijeljinskoj pijaci prodato je 25 vagona sirove i 50 vagona suve šljive, te 30 vagona rakije.⁹⁹ Smatralo se da je sirova šljiva najbolja iz okoline Bijeljine, i to iz Janje, Balatuna, Trnjaka, Broca i Dragaljevca.¹⁰⁰ Sada šljive ne pokrivaju ni potrebe domaćinstava. Šljive se tresu između Gospojina (28. VIII—21. IX).

Pored šljiva (»madžarke«, »kalemke«, »čavke« i »džanarike«) gaje se u manjim količinama orasi, jabuke (»kolačuša«, »petrovača«, »zimnjača« i »divljaka«) i kruške (»takiša«, »kanjička« i »divljaka«). I uzgoju oraha nekada se poklanjala veća pažnja. Tako je, na primer, godine 1928. na bijeljinskoj pijaci prodato 15 vagona oraha.¹⁰¹

U periodu između dva rata pojedini imućni ljudi podizali su vinograde za svoje potrebe, ali vinogradarstvo nikada nije imalo značaj.

Stočarstvo

Opšte je mišljenje semberskog stanovništva da je stoka nekada daleko više uzgajana nego danas, pa je stočarstvo do 1878. godine bilo osnov privredovanja, čemu su pogodovali kako prirodni tako i društveni uslovi. Semberija je još u XIX veku bila pokrivena gustim šumama, koje su bile pogodne za gajenje stoke. Primitivna obrada zemlje sa ostavljanjem oranica »da se odmore« po dve-tri godine pod travom, takođe je omogućavala ispašu. Ispaše su bile slobodne od žetve pa sve do iduće setve (»livade su se pasle do Đurđevdana, a od Đurđevdana bi zaorao«). Pored toga, nevezanost seljaka za zemlju koja nije bila njegovo vlasništvo, feudalne obaveze, kao i lična i imovinska nesigurnost usmeravali su razvitak stočarstva na račun zemljoradnje. Gajili su najviše goveda, svinje i koze, manje ovce, i to domaće vrste, koje su davale manje koristi, ali su bile otpornije. Stoka je preko zime, kod imućnijih, držana u šumama i na pašnjacima, a svinje u »drinskim adama« gde su podizani »nasloni«, »ograde« i »štale« za smeštaj stoke. Samo su svinje i krave muzare preko leta držali u blizini kuće. Ovce i goveda davali su i u Brda (sela u podgorini Majevice) na ispašu. Imućnije kuće imale su u to vreme i po 100 goveda, desetak konja, 50—60 ovaca i pedesetak svinja. Pošto su porodice bile brojne, svako domaćinstvo je samo čuvalo svoju stoku.

⁹⁹ Ibid. 218.

¹⁰⁰ Ibid. 218.

¹⁰¹ Ibid. 218.

Razvojem zemljoradnje krajem XIX veka postepeno su smanjivane površine slobodne za ispašu. Zabranu ispaše na državnom zemljištu posle prvog svetskog rata takođe utiče na opadanje broja stoke. Istovremeno počinju se gajiti bolje rase stoke. »Sad namuzeš više mlijeka od jedne krave nego prije od pet, krava pojede ko pet krava prije.«

U toku drugog svetskog rata broj stoke je znatno smanjen. U posleratnom periodu pored već navedenih razloga (smanjenje ispaše u korist zemljoradnje) kao novi momenat javlja se i nedostatak čobana — sva deca školskog uzrasta obuhvaćena su školovanjem, a mlađi ljudi radije traže zaradu izvan poljoprivrede. Radi ilustracije navodimo sledeći primer: krajem XIX veka jedan seljak iz Kojčinovca imao je 36 dunuma zemlje, 14 goveda, 8 konja i 50 svinja. Sada njegovi naslednici imaju 80 dunuma zemlje i samo 1 kravu, 2 konja i 2 svinje.

Lov i ribolov

Lov i ribolov nikada nisu imali značaj privredivanja. Begovi su lovili za zabavu puškama, a narod je lovio zamkama da se spase štećina. Vukove su lovili na gvožđa a nekada i u visoke ograde sa šiljcima. U većoj ogradi je bila manja ograda sa jagnjetom. U spoljnju ogradi vuk je mogao da uđe, ali nije mogao da izade, niti da dođe do jagnjeta. Lisice su lovili: u jamu, na stupicu, na gvožđa i na zamku. Zečeve su lovili na zamku. Ptice love samo deca na zamke od konjske dlake — »klonje«. Love fazane, divlje patke i guske, kao i manje ptice. Žene »alaču« — teraju ptice vikanjem, ili u njive i »savze« postavljaju strašila u vidu čoveka obučenog u staro odelo, ili na visoko drvo obese mrtvu pticu.

Riba se lovila na rekama Drini i Savi, kao i na brojnim rečicama, kanalima i barama.¹⁰² Ne hvata se među Gospojinama. Na Drini i Savi lovili su smuđa, soma i kečige, a na ostalim vodama mrenu i klen. Na Drini i Savi lovili su mrežama, strukovima, vršama, badnjevima, alovima i bubnjevima, te košom na virovima. Na ostalim vodama najčešće su lovili rukama i na »pređe«. »Šednjak« je mesto pogodno za ribolov. Tu »udare tri-četiri sove i jednu dašćicu poda se, sjedne i metne konac na uvo i čeka«. Konac je vezan za mrežu pa se oseti kada se mreža kreće. Šednjaci su bili na velikoj ceni; davalо se i po 10 dunuma zemlje za dobar šednjak.

Opšte je uverenje da je sada mnogo manje ribe nego pre.

Vodenice

Do austrougarske okupacije žito se mlelo isključivo u vodenicama na jedan kamen, mlinovima sa vodenim pogonom, kojih je bilo, i na Drini i na manjim rečicama.¹⁰³ Na Drini vodenice su bile »kladare«, a na ostalim vodama »potočare«. Krajem XIX veka podižu se parni mlinovi, usled čega vodenice gube značaj i vremenom potpuno nestaju. Današnji kazivači ne pamte aktivne vodenice, ali se sećaju mesta gde su bile, njihovih naziva, ponekad i vlasnika. Tako na potoku Bistriku (samo kroz sela Batković i Svinjarevac) pamte sledeće vodenice: Odžinovac, Svekrva, Bukača, Soure, Budžijanka i Visoč. U Velinom Selu bilo je nekada 10 vodenica (»lane je /1965. god./ zadnja vodenica uginula«). U Dangubi (zaselak sela Broca) priča se da je na lokalitetu Selišta bila na

¹⁰² Opširnije o ribolovu na Drini: Drobnjaković B., Ribolov na Drini, Posebna izdanja Etnografskog muzeja, 4, Beograd, 1934.

¹⁰³ Opširnije o vodenicama: Drobnjaković B., Vodenice na Drini i njени pritokama, Glasnik Etnografskog muzeja, VIII, Beograd, 1933, 1—18.

raskršću »suvara vodenica«, koju niko od današnjih stanovnika nije zapamtilo. Po imenu trebalo bi da je to bila suvača (a ne vodenica), koja je okretana konjskom snagom. Suvače su u Bosni bile sasvim retke i smatra se da su nastale pod uticajem Vojvodine.

Manje količine žita mleli su »žunjama« (»žunja«, »žunjati«) — žrvnjevima (slika 24). U svakom zaseoku po jedna kuća imala je žrvanj kojim su se svi služili. Mlevenje žrvnjem prestalo je, takođe, negde pred prvi svetski rat, ali su se sačuvanim žrvnjevima ponovo koristili za vreme poslednjeg rata.

Kamenje za žrvanj kupovano je u Kiseljaku (majevičkom), a za vodenice u Teočaku.

Pored parnih mlinova početkom XX veka podižu se i parne sušare kukuruza, kojim se koristio manji imućniji deo semberskog stanovništva.

Pčelarstvo

Ranije je bilo mnogo više pčela jer je bilo više ispaše za njih. Selo Kovanluk dobilo je ime po mnogobrojnim košnicama — »kovanlucima« bega Pašića. Sada retko ko drži pčele, a i ukoliko ih ima, to je samo po nekoliko košnica. »Čelnjak« je obično u blizini kuće. To je drvena klupa na kojoj stoje košnice i koja je obično natkrivena. Košnice su »pletare« (od divlje loze oblepljene balegom) ili sanduci. Smatra se da se pčele bolje roje u pletarama. Nekada su med cedili drvenim »mendelama«, a danas se služe savremenim spravama i odgajaju pčele dohranjivanjem.

Zanati

Sve do austrougarske okupacije sve osnovne potrebe domaćinstva podmirivane su u domaćoj radinosti. Kasnije su potrebe seoskih domaćinstava podmirivale zanatlije u Bijeljini. Neki zanati u selima bili su razvijeni, iako bavljenje njima (naročito kovačkim zanatom) nije bilo cenjeno. Seoski kovači bili su uglavnom druge nacionalnosti, mada se zna da je u selu Batkoviću bilo i Srba kovača. Dryeno posuđe i vretena izrađivali su Karavlaši, dok su kuće vrlo dugo podizali majstori iz Osata. No, ipak, bilo je seljaka kolara, kačara, kovača, zidara, tesara (»majstora«) i terzija.

Sada u semberijskim selima ima zidara, kačara, bunardžija, a od kad je narodna nošnja počela da izlazi iz upotrebe, pojavile su se i krojačice. Ipak su se ove zanatlije do najnovijeg vremena pored zanata bavile i poljoprivredom. I odnos prema zanatima se znatno izmenio, pa mnoga seoska deca završavaju zanatske škole. Međutim, oni se vrlo retko vraćaju u svoje selo kada završe školu.

Nekom vrstom zanatlija mogu se smatrati i gospodari, kojih je u periodu između dva rata bilo u svakom selu.

Trgovina

Austrougarskom okupacijom nastaje nagli razvoj privrede u Semberiji. Viškovi poljoprivrednih proizvoda omogućavaju procvat trgovine. Međutim, u to vreme trgovina je sva u rukama stranaca ili nekolicine trgovaca iz Bijeljine. Tek u periodu između dva rata i pojedini imućni seljaci počinju trgovati na veliko poljoprivrednim proizvodima.¹⁰⁴ U tom periodu počinju se i u selima otvarati trgovine industrijskom robom (»dućani«), koje se naročito pamte po tome što su od pojedinaca (naročito žena i omladine) u bescenje uzimali poljo-

¹⁰⁴ Savić, nav. delo, 218.

privredne proizvode koje su ovi krali iz zajednice i zamenjivali za luksuznu robu. U vezi s tim pominje se anegdota o detetu koji je, znajući za krađu žita, pred ukućanima vikalo: »Naše žene žito krale. Sad ču kas'ti«.

Trgovina zamenom vršila se i sa Karavlasima za posude i sa »prečanima« za »kutije«; za pun sud žita dobije se odgovarajući sud.

Trgovina stokom i žitom obavljala se na vašarima. U popisu iz 1548. godine pominje se godišnji sajam u Batkoviću, koji je donosio sandžak-begu 100 akči. To je, koliko se zna, najstariji pomen sajma u Semberiji, ali se ne zna da li je taj sajam u direktnoj vezi sa sadašnjim godišnjim vašarom u Batkoviću. Najpoznatiji su vašari u Semberiji: bijeljinski (Pantelino, 9. VIII i Mitrovdan, 8. XI), Janja (Ilino, 2. VIII) i Batković (Gospojina, 21. IX), ali se ide na vašare i izvan oblasti: u Tavnu, Tuzlu, Brčko, Loznicu, Sremsku Mitrovicu. Seoski vašari održavani su po selima, uglavnom uz Molitve i prilikom crkvene slave. Stočni pazar je u Bijeljini svakog utorka, a za ostale proizvode i petkom. Na vašarima su zemljoradnici prodavali poljoprivredne proizvode i stoku, a kupovali takođe stoku, poljoprivredne sprave, posude, industrijsku robu. Osim toga, vašari su i mesta za zabavu, susrete sa ljudima i »gledanje« devojaka.

Prilikom kupoprodaje imovine veće vrednosti, kada se pogode, kupac i prodavac se rukuju i »kaparišu«, a zatim idu da »piju aldamaš« ili »alvaluk«, čime je pogodba zaključena.

Smatra se obaveznim onaj ko prodaje zemlju da je najpre ponudi rođacima i susedima koji se sa tom zemljom graniče.

Mleko, jaja, mlečne proizvode i živinu prodaju žene na pijaci, ostalo prodaju muškarci.

Od oslobođenja zemljoradničke zadruge imaju svoje prodavnice u selima, a bave se i otkupom poljoprivrednih proizvoda.

Rad izvan poljoprivrede

Odlazak na sezonske radove u susredne krajeve uobičajen je još od austro-ugarske okupacije. Tada se išlo zimi, od Mitrovdana do Đurđevdana, u Srem »u šonluk«, seču šuma. Na rad je odlazila zajednički grupa od 8 do 10 ljudi. Odlaženje u šonluk i povremeno rad na dizanju nasipa bili su jedini izvor zarade izvan poljoprivrede u to vreme. Odlazak na rad u Srem uobičajen je i sada, ali su se poslovi promenili. Sada se obavljaju poljoprivredni poslovi, pa se na rad ide u proleće a vraća u jesen. Godišnje oko 5.000 radnika odlazi na sezonske radove u Srem. Sada na radove odlaze i žene.

Kao i čitava Jugoslavija, i Semberija je u posleratnom periodu obuhvaćena stalnim migriranjem radne snage iz poljoprivrede. Prvih godina posle oslobođenja bilo je naročito privlačno zapošljavanje u državnoj službi. U većini slučajeva porodica takvog službenika ostajala je u selu baveći se poljoprivredom, što je i službenik delimično činio, što nije slučaj sa onima koji su se školovali.

Pedesetih godina počinje masovnije odlaženje na rad u Sloveniju, gde ljudi obično stiču i kvalifikaciju, stalno se zapošljavaju a time i konačno napuštaju poljoprivrednu.

Privremenog karaktera je odlazak na rad u inostranstvo, u kome već desetak godina učestvuju i muškarci i žene iz Semberije.

Svi ovi radovi izvan poljoprivrede, sezonski i stalni, rezultirali su nedostatkom mlade radne snage u semberskoj poljoprivredi, koja je zbog svega toga prepuštena starcima i nejakim osobama. Tako, na primer, u selu Donji Brodac, koje ima 370 domaćinstava, stalno živi 18 omladinaca i 3 omladinke.¹⁰⁵

¹⁰⁵ Izjava Uglješe Stevića, člana CKSK BiH, Oslobođenje, 5. IX 1974, 5.

Domaća radinost

Prerada vune. Sada je vune vrlo malo i ona se upotrebljava za pletenje džempera i čarapa i tkanje prostirki. Do početka XX veka od vune se tkalo i sukno od koga je izrađivana odeća.

Ošišana i oprana vuna se »češlja« prstima ili grebenima. Vlakno predužene na preslici, koja može biti kopljastog ili lopatastog oblika (slika 28, 29). Preslice izrađuju seljaci sami, dok vretena kupuju od Karavlaха. Prede se i na »čekrk«, »čekrkliju«, koja se i sad kupuje u Sremu na vašaru. Pre pedesetak godina jedan čekrk koštao je 70 dinara, koliko i metar (100 kg) žita.

Ispredena nit namotava se u »kanure«, ako je pripremljena za tkanje, odnosno u »kluvad«, ako će se od nje plesti. Bojenje vune uglavnom su obavljale bojadžije u Bijeljini, ali se bojilo i kod kuće prirodnim ili industrijskim bojama.

Imućne devojke obavezno u ruhu donose čilim. Stariji čilimovi (slika 77—83) od kraja XIX veka pa do dvadesetih godina XX veka tkani su »na zatke« (pruge) ili imaju geometrijske ornamente (slika 77). Posle prvog svetskog rata tkaju čilimove »na ruže« (sa floralnim ornamentom, slika 80—83), kao što su čilimovi u Sremu i Mačvi. Posle oslobođenja i ovde se tka čilim »čičkanac« (slika 78. i 79), koji je tkan »izmećanjem«, uplitanjem prstima kraćih niti raznobojne potke namotane na mala klupka. »Izmećanje« je tkanje prstima, a »čunkanje« tkanje čunkom.

Do pre dvadesetak godina devojke su obavezno u ruhu donosile i »vele-nac«, čilim dug oko 2,5 metra, kojim su pokrivana sva deca na zajedničkom ležaju.

Pored čilima, tkaju i razne vrste prekrivača i irama, kao i jastuke od vune, ili sa osnovom od konoplje, a potkom od vune. Ove tkanine imaju takođe najčešće floralni ornament, »zatke« ili »na kocke«.

Tka se samo na horizontalnom stanu, pa su sve tkanine sastavljene iz više delova (»pola«). Stan izrađuje seoski majstor, a brda za njega kupuju od Karavlaха.

Kada se zatekne tkalja za stonom, kaže se: »Sretno tkanje«, a ova odgovara, ako je pridošla žena: »Dobra radilja došla«.

Konoplja, lan i pamuk. — Konoplju i »ćeten« (lan) oduvek su gajili, i to do ovoga rata u većoj meri, jer su ih iskorištavali za izradu odeće i tekstilnog pokućstva. Sve poslove oko konoplje i lana, osim oranja njive na kojoj će oni biti zasejani, obavljale su žene.

Kad »pokupek« četen i konoplju, odnesu ih na tekuću vodu i »moče«, potope da »uskisne«. Posle oko pet dana stablje dobro operu i stave pred kuću da se osuše, a zatim ih povežu u »bremena« i tako stoje do »tucanja«. »Tuca« se kad je lep, sunčan dan. Stablje se podele na »ručice« koje jedna žena okreće pod stupu (slika 56), a druga na stupi »tuca« dok se ne odvoji vlakno od stablje. Vlakno se zatim »tare« na »trlici«, pa »svlači« na »ogreb« (grebena), a zatim prede preko »perajica«. Vlakno koje ostane jest: kučina, kuđeljica, veliki »vlas«, odnosno »povjesmo«, a otpada »otpad« ili »pozder«. Od kučine se prede debela nit za izradu slamarica, džakova i kanapa. Kučina se prede na »makare« (stub uboden u zemlju oko koga se okreće kučina) i namotava na »drugu« (veće i deblje vreteno). Vlas kudelje se prede na »bašluk« (slika 30), a lan na preslici loparastog oblika ili na čekrk. Niti za osnovu moraju biti od boljeg vlakna, tanke i ravno opredene. Posle predenja ove niti se namotavaju na »kanuru« na »motovilu« (od leskovog drveta). Za namotavanje niti na cevi upotrebljava se »čekrk« ili »vitlenica«. Snovanje se vrši pomoću kolja zabodenog u zemlju oko koga se »suče«, »vuče«. Niti se broje u »čismenice« (3 žice); 60 čismenica je »pasmo«.

Najpre samo od lana i konoplje, a zatim i od pamuka (krajem XIX veka) izrađuju se razne vrste platna. Ukršavanje platna vrši se, ako je tkanje u jednoj boji, utkivanjem deblje niti, zatim tkanjem »uzvoda«, »prebiranjem« ili »na dašćice«. Raznobojna platna ukrašavaju se »pretkivanjem« »zatki«, »na kocke« ili utkivanjem ornamenata (geometrijskih, geometriziranih floralnih i antropomorfnih).

Platno se upotrebljava za izradu odeće (košulja, gaća, bošči), peškira i posteljine.

Od grubljih vlakana konoplje tkali su ponjave, irame, džakove i slamarice.

Rogožarstvom se bave u manjoj meri, ali je tkanje asura bilo uvek, a i sada se time bave. Rogozina raste u vodi, samonikla. Kada sazri (u septembru), žanje se i ostavi da se osuši oko mesec dana. Uveče uoči tkanja pokvasi se i do ujutru ona se ocedi i omekša, te je spremna za tkanje. Osnova asure je od kudelje, a tka se na horizontalnom razboju. I ove poslove rade samo žene.

Od »lika«, dobijanog kiseljenjem lipove kore, izradivani su konopci, »štrajnge« i uzice, te sav ostali materijal potreban za vezivanje.

Od divlje loze, koja je postajala elastična uvrтанjem, pravljena su užad za vezivanje pšenice, ali i konopci.

Od gljiva koje rastu na šumskom drveću kuvanjem u »cijedi« pravljen je trud.

Cijed od luga upotrebljavana je za razne svrhe a najčešće za pranje i iskušavanje »rubina« u »parjencama« (drvena stublina ili kaca u kojoj su prilikom pranja zaparivali veš).

Korpe za kukuruz i »koševi« pravljeni su od ljeskovog pruća.

NOŠNJA

Kao i drugi oblici tradicionalnog narodnog života, i narodna nošnja stanovništva Semberije je u vreme našeg ispitivanja već uveliko bila pred potpunim napuštanjem. Narodnu nošnju, odnosno pojedine njene delove, nosi još poneka starija žena kao svakodnevnu nošnju, dok su se delovi muške nošnje sačuvali takođe kod starijih osoba, i to samo kao svečana nošnja.

Razvoj nošnje mogli smo pratiti od kraja XIX veka do danas preko sačuvanih delova nošnje, fotografija iz raznih perioda ili samo na osnovu sećanja starijih ljudi. Kako je izgledala nošnja pre ispitivanog perioda, teško bi se moglo utvrditi, naročito s obzirom na činjenicu da je veći deo semberskog stanovništva doseljen iz južnih predela. Proces izjednačavanja nošnje staričnog i doseljenog stanovništva izvršen je pre perioda koji je obuhvaćen našim ispitivanjem.

U ispitivanom periodu nošnja se takođe menjala, pa smo na osnovu tih promena ustanovili tri faze u razvoju ovih nošnji: I — nošnja do prvog svetskog rata, II — nošnja u periodu između dva svetska rata i III — savremena nošnja.

Ovakva podela ustanovljena je na osnovu glavnih karakteristika nošnje u navedenim periodima. Nošnju prvog perioda karakteriše jednostavnost u kroju i bojama (preovlađivala je bela boja); u muškoj nošnji nošenje košulje preko gaća, a u ženskoj duga i široka košulja nerezana u struku sa uglavljenim širokim rukavima, kao i nedostatak pregače. Sve su ovo ujedno i odlike »srednjobosanske« nošnje koja je bila rasprostranjena na širokom području istočne Bosne.¹⁰⁶

Nošnju drugog perioda karakterišu uticaji iz krajeva preko Drine i Save.

¹⁰⁶ Čulić Z., Narodne nošnje u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, 1963, 13.

U savremenom periodu narodna nošnja se postepeno napušta, odnosno zamenjuje gradskom nošnjom.

Postojala je razlika u nošnjama ne samo različitih vremenskih perioda nego je bilo razlike i između svakodnevne i praznične nošnje. Svakodnevna nošnja je jednostavnija, često bez ukrasa i izradena je od prostijeg materijala, ponekad jednostavnija i u kroju (košulja) od svečane nošnje. Neki, naročito gornji, haljaci noseni su samo u svečanoj nošnji.

Razlika je takođe postojala i među nošnjama osoba različitog uzrasta i bračnog stanja: mladići i devojke nosili su odelo od najboljeg materijala i sa mnogo ukrasa i nakita, mlađi ljudi i žene oblačili su se nešto skromnije, dok je nošnja starih bila sasvim jednostavna.

Postojala je takođe znatna razlika u nošnji prema imovnom stanju. Dok siromašni nisu ni zimi imali ni čakšire, nego su i leti i zimi išli u tankim »prednjim« gaćama i opancima od sirove kože, dotle su već krajem XIX veka imućni u svečanim prilikama nosili bogato vezene gunjeve, cipele i čizme.¹⁰⁷

NOŠNJA DO PRVOG SVETSKOG RATA

Nošnju ovog perioda, pored ostalog, karakteriše domaća izrada kako materijala od koga je nošnja sačinjena, tako i delova nošnje. Osnovne sirovine bile su platno, neobojeno sukno domaće izrade, vuna i sirova koža (prerađena jedino potapanjem u tečnost dobijenu iskuvavanjem kore johe). Svi delovi nošnje izrađivani su uglavnom u kući, iako su delove suknene odeće za imućne izrađivale abadžije i terzije iz Bijeljine, ili su takvi majstori išli po kućama i ambulantno radili. Obuća — opanci su takođe uglavnom izrađivani kod kuće, iako su za svečane prilike imućni kupovali obuću kod opančara i obućara u Bijeljini.

Sve vrste platna zovu se zajedničkim imenom »prtiste« ili »prtenina«. Prema sirovini platna su: »ćeteno« — od lana, »predni bez« — od konoplje, »bez« — od pamuka, »melez« — mešani lan i pamuk i »svileni bez« — osnova od pamuka svilom »izmetana«. Pamuk se počinje upotrebljavati krajem XIX veka, da bi vremenom potpuno potisnuo druge sirovine. Ukršavanje platna vrši se u toku tkanja, i to najčešće »uzvodom« (na primer, »vuletni uzvod« je raden debljim pamukom) ili utkivanjem ornamenata od pamuka ili svile u boji. Ukršavanje otkanog platna vrši se vezom svilom, vunom ili pamukom u boji, i to najčešće bodom »ošvice« ili »pokrstice«. Ukršavanje se vrši i našivanjem »čivke« ili »kere«.

»Suknjište« su sve tkanine od vune, dok su »aljinke« samo haljaci od sukna. Sukno je najpre upotrebljivano neobojeno, pa je bilo »bijelo« ili »singavo« (od mešane bele i mrke vune), a kasnije je bojeno (bojenje su uvek obavljale bojadžije). Otkano sukno nosilo se na valjanje u Zlo Selo (danас Podgora na Majevici).

Najpre za svečanu nošnju, a vremenom i za svakodnevnu, počinju se gornji haljaci izrađivati od kupovnih materijala — čoje, šajaka i »bugarskog sukna« (sukno od debele mrke vune koje je sa jedne strane imalo rese). »Bugarško sukno« bilo je jako skupo i nosili su ga samo imućni ljudi. Svečani »aljaci« u ženskoj nošnji izrađivani su od somota i atlasa.

Međutim, upravo ovaj period karakterišu burne promene u društvenom razvoju koje će se odraziti na sve tokove narodnog života, pa i na narodnu nošnju. Austrougarskom okupacijom počinje prođor kapitalističkih odnosa u bosanskohercegovačko društvo. To je ujedno i početak otkupljivanja zemlje od feudalaca; pojedini seljaci postaju vlasnici zemlje. Istovremeno, to je i

¹⁰⁷ Filipović, Anketa, 319.

početak raslojavanja sela — izdvajanja manjeg broja imućnih seljaka. To je i period većeg i jačeg prodora uticaja grada na selo.

U narodnoj nošnji razlika između nošnje imućnih i siromašnih je velika. Imućni seljaci u ovom periodu zamenjuju domaći materijal za izradu svečane nošnje skupocenim kupovnim materijalima, a neki skupoceni svečani haljeci (»bugarski gunj«, libada, čizme) dostupni su samo njima. Svi ti odevni predmeti bogato su ukrašeni vezom srmom ili našivenim gajtanima i najčešće su kupovani u Bijeljini kod zanatlija.

Pored novih materijala iz grada se usvajaju i pojedini delovi gradske nošnje (libada u ženskoj nošnji i cipele-kundure, odnosno čizme). Ipak, osnovu narodne nošnje većine seoskog stanovništva u ovom periodu karakterišu materijali domaće proizvodnje — platno i sukno.

Osnovni, obavezni delovi nošnje, bez kojih se ne smatra čovek odevenim i ne pojavljuje se bez njih pred drugima, jesu košulja, gaće, pojas i pokrivalo za glavu.

Ženska nošnja

Rubina (košulja) duga je i široka, od belog domaćeg platna, kod mlađih tkana sa uzvodom, nerezana u struku. Prednji i zadnji deo košulje — **stan** — krojeni su iz jednog dela, a ispod pazuha su nabrani **klini**. Oko vrata je uzana **jačica**. Rukavi su dugi i široki za celu širinu platna. Po ivici rukava i dnu košulja je ukrašena **čivkom**, a ponekad je pri dnu i protkana crvenim pamukom. Prosečna širina košulje je »pet bezova« (širine platna), dok su devojke, naročito u svečanoj nošnji, nosile vrlo široke košulje, »i po osam bezova«. **Jačica**, odnosno **kolijer** može biti ukrašena vezom crvenim i crnim (**ošvice** ili **pokistica**).

Devojke su u svečanoj nošnji ispod košulje nosile još po dve do tri suknje od **kamrije** (kupovnog platna), takođe vrlo široke i duge do članaka.

Ispod košulje nošene su duge i široke **gaće**, koje su podvezivane ispod kolena — **koncima**. Delovi gaća su: **nogavice**, **okruga**, **učkur** i **koneci**. Okruga i nastavci krojeni su od jednostavno tkanog tankog lanenog ili pamučnog platna, dok su nogavice od punijeg platna. Prema vrsti tkanja platna za nogavice gaće se zovu: **kutijače** (platno prebirano na dasku od 19 niti), **peteruše** (od pet niti), **drobe** ili **mišije očice** (dva na dasku, dva pod dasku).

Preko košulje opasivana je **opasača**, uzica pletena od crne vune, koja se dva-tri puta omota oko struka, a preko opasače opasivane su **tkanice**, tkane od raznobojne vune, tkane na horizontalnom stanu, široke oko 3 cm, a duge oko 130 cm. Na jednom užem kraju tkanice ponekad imaju crne rese. Starije žene kraj tkanice zadenu za pojasa, a mlađe zakopčaju **pavtama**.

Preko košulje su, kao gornji haljeci, nošeni: **jelek** ili **vermen**, **duda**, **libade** i **gunj**. Sve ove haljetke izradivali su terzije, odnosno abadžije u Bijeljini.

Jelek je kratak do iznad struka, duboko izrezan na prsima i spreda otvoren, bez rukava. Izrađen je od crvene ili crne čohe ili **kadife** (somota), postavljen pamukom i belim platnom. Jelek koji su nosile devojke i mlade žene bio je vezen crnim gajtanom ili srmom. Naročito lepo izvezen jelek zvao se **fermen**. Ornamenti (**mostra**) na jeleku su najčešće bili: **ruzmarin vez**, **bopke**, **dikševi**, oko ornamenta je bila **rešma** (nekoliko redi gajtana), a oko svega **kere**.

Duda je do pojasa kratka haljina, zatvorena do grla, sa uskim dugim rukavima. Obično je crne boje, prošivena pamukom, izrađena od **atlasa** ili **kadife**, vezena po uglovima i na rukavima crnim svilenim gajtanom. Nošena je zimi preko jekla.

Gunj je bio od sukna mrke ili crne boje, dug do ispod kolena i sa uskim dugim rukavima. Nošen je zimi preko đude.

Već početkom XX veka kao obavezni deo mladine nošnje, kao i nošnje udatih u svečanim prilikama nosi se **libade**. Libade su posedovale samo imućne žene, pa su ga siromašne mlade obično pozajmljivale za svadbu. Ono je bilo dugo do pojasa, na prsima izrezano u polukrug, nije se zakopčavalo i imalo je duge široke rukave. Napravljeno je od somota ljubičaste ili bordo boje i bilo je bogato ukrašeno vezom od zlatnih niti i žutih gajtana. Libade je inače deo srpske gradske nošnje XIX veka, pa je kao takvo i izrađivano i nošeno u Bijeljini i odatle prodrlo u seosku nošnju.

Devojčice i devojke začešljavale su kosu unazad i plele je u pletenice, koje su nosili puštene niz leđa. Udate žene delile su kosu **na razdeljak** po sredini glave, plele je u dve pletenice, koje su omotavale oko glave. Na glavi i devojke i žene nosile su **krpu** — kvadratnu maramu od domaćeg belog platna — koju su povezivale ispod brade ili na potiljku. Devojke za udaju nosile su (»ustakne«) duboki crni fes sa kićankom, koji je po ivicama na čelu bio okičen dukatima.

Mlada je na dan venčanja nosila **bareš** od crvene svile, čija je cela površina bila iskićena ružama, a po ivicama su bili prišiveni dukati. Između ostalih darova koje je svekar kupovao isprošenoj nevesti spominju se u navedenoj anketi iz 1911. godine »čipke za kapu«, što se najverovatnije odnosi na bareš. Bareš je nošen do pred prvi svetski rat.

Preko bareša mlada je nosila **duvak** od bele prozirne svile, koji joj je pokrivao i prsa. Duvak, ali bez bareša i **cwijeta** (ruža) nosila je mlada sve dok ne rodi prvo dete.

Udate žene su ispod **krpe** (slika 68, 69) nosile **povezaču** — tanju maramu uvijenu kao kolut oko glave, preko koje su omotavane pletenice. Kod mlađih žena povezača je bila po ivicama »okerana đindžuvama«.

Na nogama nošene su vunene čarape, duge do kolena, crne ili **višnjeve** boje, sa raznobojnim floralnim ornamentom preko članaka — **poplet**, dok je na gornjem delu čarape ornament bio izведен u bodu pletenjem (**na mušice**). Preko čarapa nošeni su priglavci i nazuveći, čiji je deo koji se vidi iz opaska takođe bio ukrašen raznobojnim floralnim ornamentom (**na ruže**).

Svakodnevna obuća bili su opanci **vrce** od govede ili svinjske sirove kože, domaće proizvodnje. Obrada kože sastojala se u potapanju u vodu u kojoj je kuvana **jošikova kora** (kora od johe) ili **šiške** (hrastove šišarke).

Devojke su za odlazak na vašar oblačile **kondure**, grube cipele zanatske izrade.

Kada bi išle u goste, žene su obavezno preko ruke nosile **korpu** — korpicu okruglu, široku i sa širokom drškom, pletenu od pruća, »prestrtu lijepim peškirićem«. Ove korpice izradivali su i prodavali Karavlasi iz brdskih krajeva južno od Semberije.

Mladina nošnja. — Osnovni delovi odeće bili su isti kao i kod žena, samo što je mlada uz to obavezno nosila bareš okičen ružama, duvak, libade i dukate. Siromašne mlade obično su libade i duvak iznajmljivale samo za taj dan.

Nošnja u žalosti ista je kao i svakodnevna, samo su gornji haljeci nošeni obućeni na naličje »da se bopci (ukrasi) ne vide«, i tada nije nošen nikakav nakit.

Dečija nošnja. — Mala deca nosila su samo dugu košuljicu. Devojčice od tri-četiri godine pored košulje nosile su i pojase opleten od vune i jelek bez ukrasa, a na glavi belu krpu.

58

59

60

61

62

63

64

65

66

Slika 58. Žena u nošnji kakva se nosila između dva rata. Slika 59. Savremena nošnja: starija žena u »rubini«, ostali delovi nošnje od fabričkih materijala; mlada žena u svakodnevnoj radnoj odeći gradskog kroja i od fabričkih materijala. Slika 60. Svečana devojačka nošnja iz 1967. godine. Slika 61. Starija žena u narodnoj nošnji sa tkanom bošćom; ovu nošnju ona čuva u sanduku »za ukop«. Slika 62. Starija žena u savremenoj nošnji svečano obućena sa torbom u ruci. Slika 63. Muška nošnja s početka XX veka. Slika 64. Savremena nošnja starijeg čoveka: šubar, kožuh, čakšire od šajaka i vunene čarape iz tradicionalne nošnje, muška košulja gradskog kroja i fabričke izrade. Slika 65. Ženski jelek sa »bopcima«. Slika 66. Tkana torba sa ornamentom »na ruže«.

Nakit su nosile i devojke i žene, samo što je nakit mlađih osoba bio bogat i raznovrstan, a starije žene nosile su samo **bopke** — nisku jednobojnih perli oko vrata. Devojke nisu nosile prstenje, jer se smatralo da će »pobiti vrijeme« (grad uništiti letinu), odnosno da se devojka koja nosi prstenje neće udati za toliko godina koliko prstenova nosi na prstima.

Na glavi, nošeni su dukati (po desetak komada), i to na fesu **ukovice** (slika 72) — dukat u pozlaćenom ramu, koje su zakačinjane za fes »da zveči u kolu«, **bašlige** — igle kojima se »pripinjala krpa«. Minduše su retko nošene.

Oko vrata nošene su niske dukata (slika 68), talira ili cvancika, zlatni i srebrni lanci, kao i niske perli, đinduva ili bisera. Na rukama nošene su **belenzuke** (slika 73) od sedam sindžirića (narukvice od srebrnih lančića), **alale** (livene metalne narukvice, slika 71), kao i narukvice od đinduva. Na pojasu nošene su **pavte** metalne, cizelirane, **sindžirlije** ili **uzbašlige** (slika 70, 74, 75).

Muška nošnja

Stariji ljudi pamte da je u to vreme kosa nošena na vrhu temena spletena u perčin, dok je ostali deo bio potpuno ošišan. Perčini su šišani regrutima kada su odlazili u vojsku, pa se tako pamti da je u Modran prvi ošišanog perčina došao neki Jovo Mićić Pranjgaš. Krajem XIX veka umesto perčina nosila se na čelu **ćuba**, a ostala kosa je šišana. Mladići i mlađi ljudi nosili su i **solufe**. Šišali su jedan drugoga makazama za šišanje ovaca, i to obično uoči praznika (utorkom, petkom i nedeljom ne valja se šišati). Bradu su brijali, dok su brkove svi puštali.

Izvan kuće svi su išli pokrivene glave, samo su na pogrebu išli gologlavi.

Na glavi su nosili crni **fes** sa kićankom ili **ćulah** — plitku kapu od crne čohe. I oko fesa i oko ćulaha omotavali su vuneni šal (slika 67), **krmez** — ako je crvene boje, ili na raznobojne pruge.

Nošene su takođe i šubare od jagnjećeg krvna, oko kojih je obavijan šal.

Mladići u to vreme počinju da nose i šešire. Etnografsko odjeljenje Zemaljskog muzeja poseduje crni šešir sa paunovim perom iz Semberije iz 1893. godine.

Rubina (košulja, slika 63) svakodnevna krojena je iz jednog komada i sa klinima — **uleme** — ispod pazuha, duga do ispod kolena, dugih i širokih rukava. Uska jaka, **kolijer**, obično je vezen crvenim i plavim pamukom (vez ošvice — razbrajanjem niti).

Za svečane prilike nošene su rubine krojene iz dva dela: gornji, **košuljak**, sa porupčićima na prsima i donji, **fistan**, vrlo širok i nabran u struku, sa čipkom na donjoj ivici. Na ovim košuljama pojavljuju se i manžete, **taslice**, kao i poramenice.

Rubina je nošena preko gaća i sa njima predstavljala je osnovni deo gornje muške odeće, jer je većina ljudi, naročito siromašnih, nosila gaće i košulju preko cele godine kao gornju odeću.

Gaće (slika 63) su takođe bile »prtene«, »predne«, duge do članaka, ravno krojene, široke »tri beza« (tri širine platna), sa umetnutim **turom**, četvrtastim komadom platna, između nogavica. U pojasu je porub u koji je umetnuta uzica, **učkur**. Nogavice su oivičene »čivkom«. Gaće su nošnja odraslih muškaraca. U drugoj polovini XIX veka gaće su mladići počinjali da nose tek kada se zamomče.

Preko rubine opasivali su se **potpasačom**, gajtanom od mrke vune koji se dva-tri puta omota oko struka, a preko potpasače opasivana je široka **tkanica** (slika 63), širine oko 10 cm, od raznobojne vune. Umesto tkanice nošen

je i **tombol pojas**, trabolos, široki pojas od svile u raznim bojama, koji je inače nošen u muslimanskoj gradskoj nošnji.

Preko tkanice imućniji ljudi nosili su, naročito u svečanim prilikama, **silaj**, kožni pojas, kakav je nošen na širem dinarskom području.¹⁰⁸

Preko rubine, kao gornji haljeci, nošeni su odevni predmeti od sukna ili čohe mrke ili crne boje.

Gunjče (slika 63) od sukna je, bez rukava, dugo do ispod pojasa, s prednje strane otvoreno tako da se strane ne dodiruju i ne zakopčavaju. Ivice su ukrašene jednim ili dva reda gajtana. Nosio se leti preko rubine a zimi preko haljetka sa rukavima. Haljetak odgovarajućeg kroja, namene i imena nošen je u istočnoj Bosni i zapadnoj Srbiji.¹⁰⁹

Vermen ili **fermen** (slika 63) od sukna je ili čohe, bez rukava je. Prednje strane se duboko preklapaju. Bogato je izvezen crnim ili ljubičastim gajtanima i postavljen crvenim platnom.

Duda (slika 63) od čohe ili **maklenice** (pamuka) duga do ispod pojasa, sa uskim dugim rukavima. Prednje strane zakopčavaju se celom dužinom. Ako je načinjena od čohe, bogato je izvezena gajtanima.

Koporan je od čohe, dug do bokova i sa dugim uskim rukavima. Prednje strane se duboko preklapaju.

Gunj je od sukna smeđe ili crne boje, dug do ispod kolena, sa dugim uskim rukavima, ovičen gajtanima.

Krdžalijski gunj ili **gunj bugaraš** (od »bugarskog sukna«) dug do kolena, sa uskim rukavima (»sašiven kao čurak«). S unutrašnje strane sukno je imalo rese. Ovakav gunj bio je vrlo skup, pa su ga imali samo vrlo imućni ljudi.

Crvena kabanica je izgleda već u to vreme bila retka. Samo jedna stara žena rekla mi je da je, kada je ona bila devojčica (krajem XIX veka), u selu Modranu postojala jedna crvena kabanica koja je nošena kada se vodi mlada. Crvena kabanica, kao sastavni deo nošnje dinarskog područja, bila je u prošlosti obavezan rekvizit svatovske povorke.¹¹⁰

Siromašni ljudi su i leti i zimi nosili samo gaće, dok su imućni zimi preko gaća nosili **čakšire**, **šalvare turalije** ili **uborlige** od **abe** (sukna najlošijeg kvaliteta) ili čohe, bele, crne ili **rujave** (smeđe) boje. Čakšire su bile vrlo širokog tura, oko kukova nabrane, a imale su uske nogavice. Svuda po šavovima bile su optočene gajtanima.

Pred kraj austrougarske okupacije počinju se nositi **kožusi** (slika 64), i to kratki, do ispod pojasa, bez rukava i **veliki kožusi** sa rukavima, po kroju slični gunju. Krzno je kod oba tipa okrenuto na unutrašnju stranu. Ovakvi kožusi nošeni su u Sremu i severozapadnoj Srbiji.

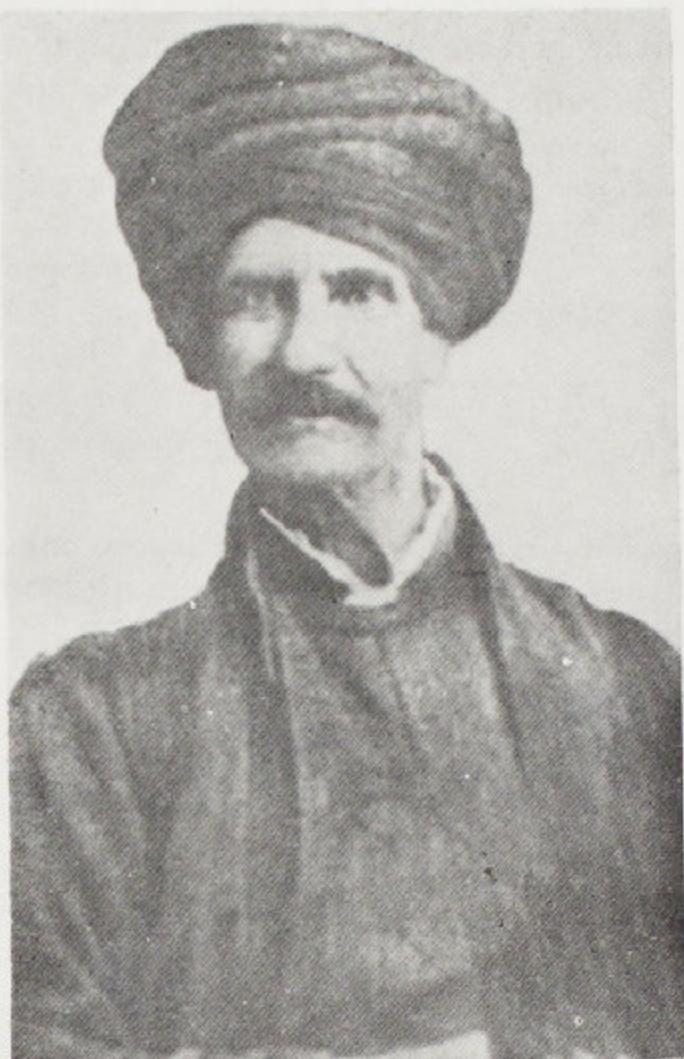
Na nogama nošeni su **tozluci** (slika 63) od mrkog ili crnog sukna ili čohe, postavljeni crvenim platnom i izvezeni crnim gajtanima. Prednji deo nogavica gaća stavljani je u tozluke, a zadnji visio slobodan. Kada su nošeni bez čakšira, tozluci su podvezivani **podvezama**, uskim dugim trakama.

Čarape (slika 63) su od crne vune, kratke, pletene na pet igala, s **popletim** oko gležnjeva. Pplet je kod mlađih ljudi imao višebojni floralni ornament, a kod starijih ljudi ornament je bio takođe crne boje, izведен u bodu

¹⁰⁸ Čulić, nav. delo, 15—17.

¹⁰⁹ Filipović, Majevica, 105; Čulić, Album, 17; Jovanović M.—Bjeladinović J., Narodna nošnja u Jadru, Glasnik Etnografskog muzeja XXVIII, Beograd, 1964, 322; Bjeladinović J., Narodna nošnja u Rađevini, GEM 28—29, Beograd, 1966, 257.

¹¹⁰ Kajmaković R., Ženidbeni običaji kod Srba i Hrvata u Bosni i Hercegovini, Glasnik Zemaljskog muzeja, Etnologija, Sarajevo, 1963, 80.

68

67

69

Slika 67. Muška nošnja s početka XX veka; na glavi krmez, gunjče i koporan.
 Slika 68. Svatovi tridesetih godina — mlada, mladoženja i never okićeni rupecima.
 U mladinoj odeći gradske nošnje. Slika 69. Svatovi tridesetih godina.

pletenja. Ako su nošene bez tozluka, čarape su bile duge do ispod kolena. Preko čarapa nošeni su priglavci i nazuvci, crne boje, »potkićeni kerama da se vide iz opanaka«.

Opanci **vrce**, **oputari** bili su od govede kože, domaće proizvodnje. Nošeni su takođe i opanci **šiškari**, zatim **smarlaši** čiji je gornji deo bio sitno opletan od tankih kaišića i sa kaišem koji se omotavao oko noge, sa donom od goveđe kože, zanatske proizvodnje. **Kapuraši** ili **švapski opanci**, čiji je gornji deo bio izrađen od jednog komada kože, niski i široki, bili su takođe zanatske proizvodnje.

Imućni su u svečanim prilikama nosili cipele ili čizme. Siromašni su išli bez ikakve obuće često sve do polaska u vojsku.

Izvan kuće (kad idu »u čaršiju ili marvi«) muškarci su nosili **torbu** ili **jandžik**. Torba je bila od kostreti ili vune, tkana, sa raznobojnim prugama, a jandžik je od kože. On je kod mlađih osoba vrlo lepo ukrašen aplikacijama od kože i metala.

Po kazivanju, deca su nosila samo košulju jednostavnog kroja, sve dok se ne zamomče, odnosno do polaska u školu.

U žalosti muškarci se nisu brijali ni šišali 40 dana, a u toku jedne godine nosili su gornje suknene haljetke okrenute na naličje.

NOŠNJA IZMEDU DVA RATA

Nošnju ovog perioda karakteriše sve šira upotreba fabričkih materijala za izradu odeće, i to naročito svečane i odeće mlađih osoba, kao znatan uticaj iz Srbije i Srema. Pod ovim uticajima ne samo da su neki delovi nošnje pretrpeli izmene u materijalu i kroju nego i mnogi haljeci nošeni u prethodnom periodu potpuno izlaze iz upotrebe, kao što je crvena kabanica, gunj bugaraš, široke čakšire, fes u muškoj i ženskoj nošnji, duvak. Isto tako počinju se nositi odevni predmeti koji se ranije uopšte nisu nosili, kao bošča-pregača i rékla. Zbog svega toga nošnja ovog perioda, naročito muška, potpuno je izmenjena.

Promene u nošnji išle su postepeno i, kao što to obično biva, novu nošnju najpre i najviše usvajaju mlađi, dok starije osobe zadržavaju odeću na koju su navikli, tako da je u isto vreme egzistirala i jedna i druga nošnja. Tako, na primer, dok je u muškoj nošnji potpuno usvojena »srbijanska nošnja«, bilo je ipak starijih ljudi koji su do svoje smrti, negde do pred drugi svetski rat, još uvek nosili čakšire turalije, trabolos i fes.

Ženska nošnja

Novina u načinu češljanja javlja se kod devojaka koje kosu dele na razdeljak sa strane, dok žene i dalje kosu dele po sredini glave i pletenice omotavaju oko glave, preko povezače od tanje kupovne materije, tamnije boje.

Nošenje fesa sasvim je izobičajeno. Devojke se povezuju raznobojnim kupovnim maramama. Marama se, previjena po dijagonali, stavlja na glavu i veže ispod brade ili na potiljku, tako da vrat ostane slobodan. Udate žene nose **šamije** (slika 59, 61) žute ili maslinastozelene boje sa cvetnim motivom pri dnu strana. Krajeve marame dijagonalno previjene, ukrste ispod brade i vežu na temenu (slika 59, 61).

Bareš sa ružama i duvak se ne nose. Umesto toga, mlada nosi beli kupovni veo, koji je zadržao stari naziv **duvak**.

Rubina (slika 58) sve češće izrađena od domaćeg pamučnog platna sa uzvodom, u osnovi zadržava kroj i izgled, samo se umesto ogrlice nose kragne opšivene čipkom. Rubina mladih osoba je obično rezana u struku (delovi: **košuljac** ili **oždrelja i skuti**). Donji deo rubine ukrašava se pri dnu horizontalnim porubima ili, samo na zadnjoj strani, sa širokim nabranim ili složenim umetkom. Ispod rubine mlade osobe nose **košuljac**, dug do ispod pojasa, sa čipkom na prsima i, ponekad, sa čipkanim kratkim rukavima. Ispod rubine na donjem delu u svečanoj nošnji nose se po dve-tri sukњe.

Preko rubine, pored već ranije nošenih gornjih haljetaka, sve više ulazi u upotrebu **rekla** (slika 62) od fabričkih materijala, porheta, somota, svile. To je bluza sa dugim rukavima, duga do ispod pojasa, prednja strana zakopčava se čitavom dužinom, ponekad ima malu, jednostavnu kragnu.

Jelek vrlo često zamenjuje kožuh bez rukava. I rekla i jelek ušli su u sembersku nošnju pod uticajem Srema i Mačve, gde su od ranije bili u upotrebi.

U ovom periodu ulazi u opštu upotrebu **bošča** (slika 61, 69), odevni predmet koji se do prvog svetskog rata nosio samo izuzetno i pojedinačno. Nosile su je Mačvanke koje su udate u Semberiji. Etnografsko odjeljenje Zemaljskog muzeja u kompletu ženske nošnje, otkupljenom 1893. godine, ima bošču tkanu od tamnoplave vune sa horizontalnim raznobojnim prugama. Ova bošča je uska, otkana izjedna i duga. Međutim, prema našim ispitivanjima, kao i po sačuvanim fotografijama u tom periodu, bošča nije nošena. I bošča je najverovatnije preuzeta iz mačvanske nošnje, gde je ona od kad se zna bila u upotrebi. Zajedno sa krojem, izgledom i materijalom za izradu usvojen je i naziv. Bošča je bila tkana od crne vune (u četiri niti), veličine 40×60 cm. Na donjem delu, oko 10 cm iznad donje ivice, imala je utkane horizontalne pruge — **zatke** — u drugoj boji, ili utkani raznobojni floralni ornament, koji je mogao biti i izvezen vunom preko otkane bošče. Kasnije se oko tri strane bošče prišiva **čivka, kera** od crne vune (slika 60), a umesto vunom vez se izvodi srmom i šljokicama. Fabrički materijali, svila, zamenjuju ponekad domaće vuneno tkanje za izradu bošče, a ukrašavanje se i na svilenim boščama vrši srmom i šljokicama. Bošča od kupovnog materijala naziva se **kecelja** (slika 56, 59, 60).

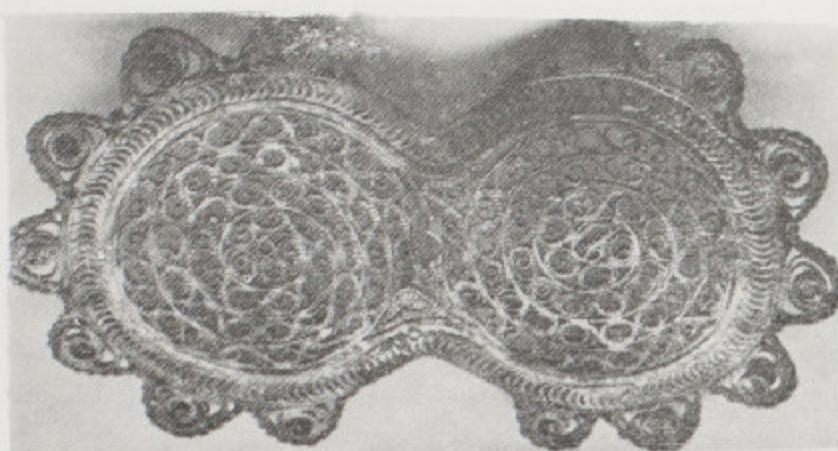
Gornji haljeci ostaju i dalje jelek (slika 65), đuda, gunj i libade. Uz reklu i kožuh sve više ulaze u upotrebu **džemperi** pleteni od domaće vune sa rukavima ili bez rukava (slika 59, 62).

Pored opanaka nošenih u ranijem periodu ulaze u upotrebu opanci sa **nosićem (srbijanski)**, te **kapuraši** (slika 62), kao i gumeni opanci (slika 59) fabričke proizvodnje, dok mladi svet kao svečanu obuću nosi cipele — **kondure**.

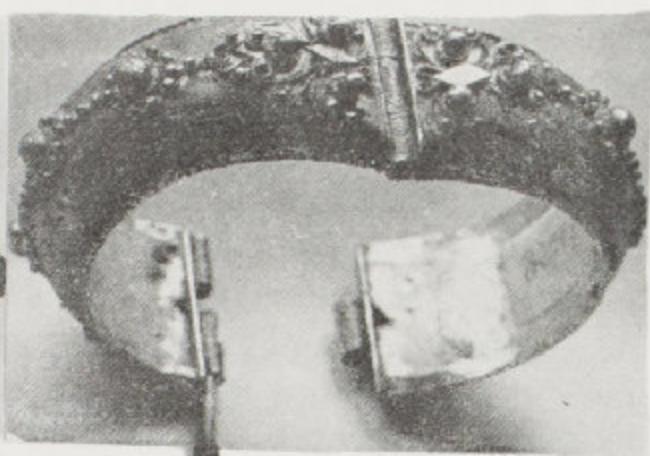
Pored korpi sve više se nose i tkane torbe od kostreti, kasnije od vune (slika 66) sa prugama u raznim bojama, veličine oko 45×40 cm. Ove torbe imaju poklopac, a nošene su prebačene preko ramena.

Nošnja mlade je naročito pod uticajem gradske nošnje (slika 68, 69). Mlada na glavi nosi beli kupovni veo, koji je zadržao samo naziv **duvak**. U želji da bude što lepša i bogatija, mladina odeća je obavezno sačinjena od kupovnih materijala, krep-satena, teških svila, krimera, a i krojevi tih haljetaka su rađeni po ugledu na gradsku odeću. Od gradske nošnje razlikuje se pre svega po obaveznim dukatima koje mlada nosi oko vrata, pa makar oni bili i pozajmljeni za tu priliku.

Nošnja u žalosti je takođe pretrpela uticaje grada: crnina postaje obavezna boja u žalosti, a pre svega crna marama na glavi, kao i traka oko ruke, a izuzetno i crna rekla i sukњa.

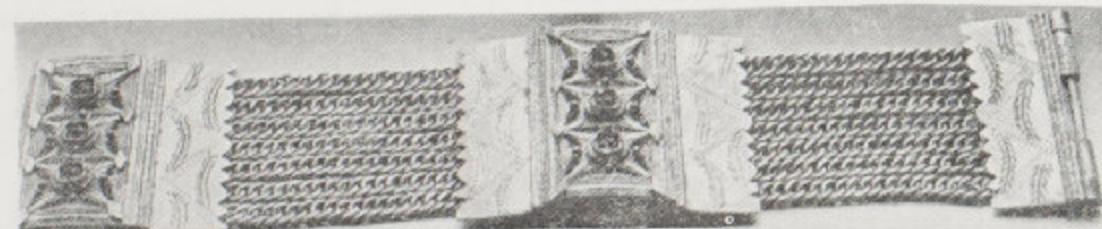
70

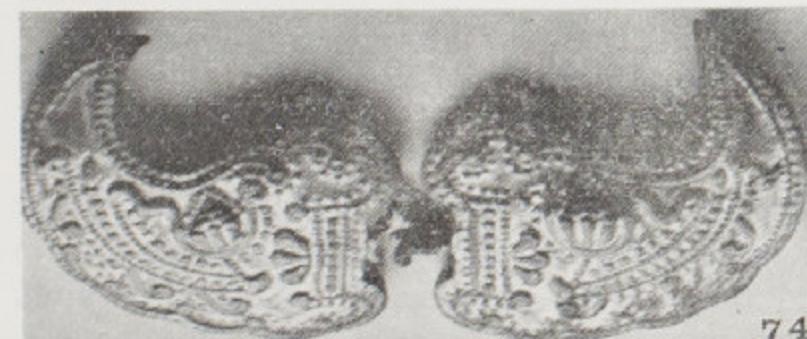
71

72

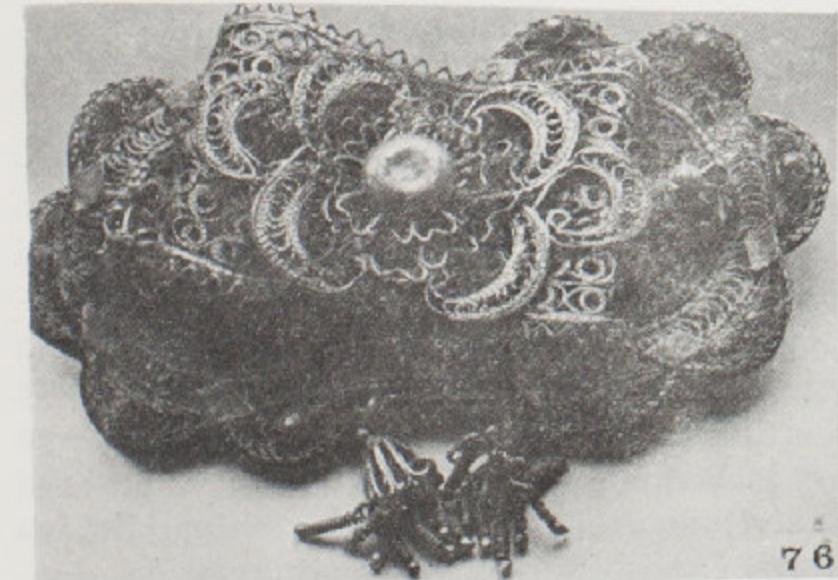
73

74

75

76

Slika 70. Pafte. Predmet Muzejske zbirke u Bijeljini. Slika 71. »Alale«. Predmet Muzejske zbirke u Bijeljini. Slika 72. »Ukvice« za dukate i papirni novac. Predmet Muzejske zbirke u Bijeljini. Slika 73. Belenzuke sindžirlije. Predmet Muzejske zbirke u Bijeljini. Slika 74. Pafte. Predmet Muzejske zbirke u Bijeljini. Slika 75. Privesak u obliku krsta. Predmet Muzejske zbirke u Bijeljini. Slika 76. Pafte. Predmet Muzejske zbirke u Bijeljini.

Muška nošnja

Muška nošnja u ovom periodu, u odnosu na prošli, potpuno je izmenjena. Usvajanje »srbijanske nošnje« počelo je u Semberiji kod mlađih ljudi već pred rat da bi posle rata ova nošnja potpuno preovladala.

Muškarci kosu šišaju kratko, bradu briju, a brkove i dalje neguju. Na glavi nose šesir ili šubar (slika 64), dok fes sa šalom nose još samo stariji ljudi.

Osnovna odeća, i gornja i donja, jesu gaće i rubina, koja se nosi preko gaća, ali je rubina nešto kraća nego ranije i umesto kolijera je kragna po ugledu na kragne na gradskim košuljama, samo uža.

Oko pojasa opasuju se **potpasačom** i **tkanicom**, a silaj i trabolos se više ne upotrebljavaju.

Kao gornje odelo potpuno je usvojeno takozvano **srbijansko** odelo, nazvano po tome što je usvojeno iz susedne Mačve, gde je u prvo vreme i kupovano. Ovo odelo sašiveno je od **leskovačkog šajaka**, sukna fabričke proizvodnje, ređe od čohe najčešće smeđe, **kavajli** boje, ređe crne boje. Ukršeno je crnim sviljenim gajtanima, a sastoji se od: **vermena**, haljetka kratkog do iznad pojasa, bez rukava, postavljen crvenim platnom i bogato izvezen gajtanima. Kada je ovaj haljetak bez veza ili sa vrlo malo veza, zove se **prsluk**. **Koporan** je dug do ispod pojasa, sa dugim uskim rukavima, prednje strane mu se duboko preklapaju. Takođe je postavljen crvenim platnom i bogato ukrašen vezom od crnih gajtana. Nošen je ispod vermena, ako su oba oblačena u isto vreme. **Pantalone**, **čakšire** ili **rajtozne**, od sukna ili šajaka, kroja su vojničkih pantalona srpske vojske. Čakšire su potpuno potiske iz upotrebe šalvare.

Kožusi sa rukavima i bez rukava i dalje se nose, a uz njih i **džemperi** pleteni od domaće vune, obično bez rukava.

Tozluci se nose sa dugim čarapama kada se gaće oblače kao gornja odeća, bez čakšira, dok se sa čakširama oblače kratke crne čarape sa raznobojnim popletima.

Zajedno sa odelom nose se **srbijanski opanci** (slika 63), **nosači**, sa prtnim prepletom na gornjem delu i kljunom, **nosaćem**, na vrhu, te više puta omotanim kaišem oko noge. Pored ovih opanaka nose se i **kapuraši** i gumeni opanci, a u svečanim prilikama i cipele.

SAVREMENA NOŠNJA

Već u periodu između dva rata počinju se upotrebljavati fabrički materijali u seoskoj nošnji. Međutim, tada su se pojedini delovi odeće, i to samo za mlađe osobe, šili od fabričkih materijala, ali su u većini slučajeva krojevi podražavali haljetke narodnih nošnji. Pored toga, od fabrički izrađenih materijala šila se prvenstveno svečana odeća, dok je svakodnevna narodna nošnja bila tradicionalna. Pored toga, upotreba fabričkih materijala nije bila opšte rasprostranjena; bila je ograničena na imućne slojeve stanovništva. Zbog svega navedenog može se zaključiti da se tradicionalna narodna nošnja u periodu između dva rata ne napušta; ona doživljava transformacije i u materijalu i u kroju pojedinih haljetaka, ali egzistira i dalje kao opštenarodna odeća.

Proces napuštanja narodne nošnje traje od oslobođenja i može se reći da je sada u završnoj fazi. Ogromna većina zemljoradnika kao svoju svakodnevnu nošnju nosi građansko odelo, muškarci obično konfekcijske izrade. Starije osobe nose još poneki deo tradicionalne nošnje svakodnevno (slika 59, 62, 64), a poneki stariji ljudi oblače tradicionalnu nošnju u svečanim prilikama. Stare žene obavezno čuvaju tradicionalnu nošnju da se u njoj sahrane.

Iako su pojedini delovi narodne nošnje još uvek u upotrebi kod jednog dela stanovništva (košulja, kožuh, marama, čarape), a gotovo u svakoj kući se još uvek može pronaći po koji deo te nošnje, tradicionalna narodna nošnja više se ne proizvodi i ne nabavlja, što je najbolji dokaz da je njen vreme prošlo.

Promene su nastupile i u načinu češljanja: devojke i mlade žene nose kratko podšišanu kosu, odnosno češljaju se po trenutnoj gradskoj modi. Savremeni način češljanja usvojili su i mladići, koji sada nose dugu kosu sa dugim i širokim solufima.

Tradisionalni narodni nakit takođe je napušten i zamenjen savremenim nakitom koji se nosi i u gradu. Zadržali su se samo dukati, koji se, našiveni na traku, nose oko vrata. Pošto dukate nose samo devojke za udaju kao javnu manifestaciju imovnog stanja, to dukate ne možemo smatrati pravim nakitom sa funkcijom ukrasa, nego pre ekonomskim pokazateljem.

Konačnom naruštanju narodne nošnje doprineo je i odlazak na rad u inostranstvo. Kada je prva grupa od četrdesetak žena iz Semberije krenula na rad u inostranstvo, morale su, na zahtev biroa za zapošljavanje, da odseku pletenice i obuku pantalone. Bile su to prve udate žene zemljoradnice koje su odsekle pletenice, a mnoge među njima tek tada su i napustile narodnu nošnju.

ISHRANA

Narodna ishrana jako se izmenila od oslobođenja do danas, i to ne samo da se poboljšala, što se podizanjem opštег standarda moglo i očekivati, nego je izmenjena i sama struktura ishrane. Do oslobođenja kukuruz je bio osnovna namirница, pa se kukuruzni hleb jeo preko čitave godine, dok se pšenično brašno u većini kuća upotrebljavalo samo za pripremanje obrednih hlebova, česnice i slavskog hleba. Danas se pšenični hleb jede preko čitave godine, a uz njega troši se daleko više mesa, povrća i mlečnih proizvoda nego ranije. Osim toga, sada je vrlo izraženo poistovećivanje ishrane sa gradskom; naročito u svečanim obedima pripremaju se torte i kolači, različita jela i salate od povrća, a široko je rasprostranjeno pripremanje zimnice, turšija, slatka i voćnih sokova.

Uobičajeni broj obroka je leti: doručak rano ujutru, ručak oko 9^h, užina oko 2^h i večera kada se smrkne, odnosno kada se vrate sa njive. Zimi se jede tri puta na dan: doručak kada ustanu, ručak oko 12^h i večera kada se smrkne.

Sada svaka kuća ima sto i stolice, a ranije se jelo stavljalo na siniju, a sedelo se na tronošcima. Na siniju se najpre stavlja hleb i so, a zatim ostala jela. U kućama sa mnogo ukućana muškarci i starije žene jeli su odvojeno od dece, dok su mlađe žene često jele usput, stojeći dok poslužuju one za sinijom, ili kada sve namire. Ako je u kući gost, on jede sa muškarcima ili samo sa domaćinom kuće. Gost sedi u pročelju i pre jela se uvek ponudi rakijom. I danas, kada je u kući više gostiju, sa njima će obedovati samo muškarci.

Ranije su svi jeli iz jednog suda, drvenog »čanka« ili zemljane »ćase«, služeći se drvenim kašikama; međutim, već pred rat pojedine porodice postavljale su svakom poseban tanjur i upotrebljavale su se metalne kašike. Pilo se iz jednog suda, o svečanim obrocima »iz zelenog bardaka«, a sada svako ima čašu. »Zeleni bardak« je posuda od gledosane keramike, zelene boje, iz koje se pilo i nazdravljalo u svim svečanim prilikama, a o slavi obavezno i kada su se inače već upotrebljavale čaše.

Na osobe sa velikim apetitom uvek se gledalo sa podsmehom i smatralo se nepristojnim jesti mnogo u tuđoj kući. Tako se za jednu porodicu u Amajlijama priča da su bili »ranljivi« — ponesu provu na njivu i usput je pojedu.

Pre rata smatralo se da svi, osim male dece i bolesnika, treba da poste sve postove (božićni, uskršnji, petrovski i gospojinski), kao i sredu i petak svake sedmice. Za vreme posta najviše su jeli: izlomljenu vruću proju sa izgnječenom ljutom paprikom i prelivenu rasolom, zatim proju sa pekmezom ili skuvanih džanarika i narezanog crvenog luka sa projom. Pored toga, jeli su nezapržen grah sa sirčetom, belim lukom i krastavcima ili grah sa lukom.

Osnovna hrana pre rata bio je kukuruz, i to pripremljen kao »pura« (kuvano kukuruzno brašno u vodi) ili »prova« (beskvashni hleb od kukuruznog brašna).

Pura se jela sama ili sa dodacima: slatko ili kiselo mleko, sir ili tucani beli luk.

»Prova« se mesila svakog dana osim nedelje. Ako se mora zamesiti nedeljom, učine to kašikom (»greota je rukom«). Kada se hoće za nekog da kaže da je jako siromašan, kaže se da jede »paučljivu provu«, što znači staru, uskisu. Prova se jela svaki dan za sve obroke, a ponekima je ona bila i jedina hrana. U provu se ponekad stavi bundeva, da bi bila mekša.

Od kukuruznog brašna pripremala su se i druga jela kao »cicvara« koja se pravi na sledeći način: rastopi se mast i sipa u to surutka, ukuva se u tome kukuruzno brašno i prelije kajmakom.

»Peca« se davala deci za doručak. Pripremana je tako što se u vruće mleko zakuva kukuruzno (može i pšenično) brašno.

»Jaruša« se pripremala od kukuruznog brašna, koje se zamesi sa vodom da testo bude retko, razlige se da bude tanko i peče se u pomašćenoj tepsiji. Jede se vruće, preliveno kajmakom.

Kukuruz u klipu, dok je mlad, kuva se i peče (»pečenjci«), a kukuruzna zrna se peku u rešetu (»kokice«).

Od pšeničnog brašna, pored obrednog peciva, pravljena je »pogača« (bez kvasa) i »ljeb«, »somun« (sa kvasom). Sirotinja je jela hleb od pšeničnog brašna samo za slavu, Detinjce, Materice i o Božiću, kao i kada su gozbe. U ostale dane jeo se kukuruzni hleb. »Kvas« domaćica zamesi od kukuruznog ili pšeničnog brašna sa sirčetom, a upotrebljava se posle 24^h. »Ljeb« se zamesi topлом vodom u karlici i ostavi pokriven na toploj da uskisne. Hleb se pekao na ognjištu pod pekom (pod njega su stavljali list od oraha), a veće količine pečene su u »ljebnoj furuni«.

Hleb se reže nožem, a »prova« i pogača se lome. Smatra se da ne valja hleb držati »naopako« (da stoji na gornjoj kori), ne valja rezanu stranu hleba okrenuti prema spoljnoj strani sinije (sluti na put) i ne valja rezati vruć hleb.

Od testa za hleb pravljeni su i »kolačići«, mali okrugli hlebovi, sa utisnutim »slovom« na sredini. »Kolačice« su žene nosile kad idu u goste i delile ih ukućanima ili samo deci. »Kolač« je ranije bio svaki pšenični hleb sa otkiskom »slova« (slika 93, drveni kalup sa izrezanim šarama čiji otisak ostaje u testu).

Nedeljom je obično pravljena »pita listara«, od crnog brašna, samo malo pomašćena. Poneko bi ovu pitu zaliо mlekom ili kajmakom.

Pite se sada većinom prave sa sirom ili mesom, a u nekim kućama nedeljom prave slatkiše-palačinke, »lenju pitu« ili tortu.

»Uštipci« su testo od pšeničnog brašna prženo na masti.

»Popara« je jelo od izrezanog starog hleba kuvanog u vodi i prelivenog kajmakom ili zamašćeno.

»Tarana« i »rezanci« se pripremaju od pšeničnog brašna zamešenog sa vodom. Testo se tanko razvije, izreže i osuši. Upotrebljava se kuvano u supi.

»Juka« se priprema tako što se pomeša polovina masla i polovina vode; kad provri, zakuvaju se u tome rezanci i skuvano jelo se prelije kajmakom.

»Bungur« je krupno mleveno pšenično brašno — »amurao se u žunjama« (mleo žrvnjem), »sastane se omladina uveče da žunja, bude pjesma i veselje«. Od bungura su pravili »keške«.

Jako siromašni u velikoj nestashi pravili su hleb i od prženog i samlevenog ječma, a krupno samleven ječam, »geršlo«, upotrebljavao se umesto pirinča.

Mleko i mlečni proizvodi imali su značajnog udela u ishrani. Upotrebljavalо se kravlje, ovčije i kozije mleko, i to kuvano, »varenika« i kiselo.

»Grušava« je prvo kravlje mleko zamešeno sa brašnom i pečeno u dobro zamašćenom sudu.

»Bijeli mrs«, mlečni proizvodi, jesu sir, kajmak (slatki i slani), »puter« (retko je ko pravio) i sirutka (nuzproizvod). Sirevi su: »zarc«, sir pravljen od sirutke i sušen na suncu, mali, okrugao. »Sir«, od nevarenog mleka iz koga je izvađen kajmak (najviše se proizvodio i upotrebljavao). »Masni sir« od slatkog mleka, pravljen sa sirištem. »Tučenik« ili »prdavac« od kiselog mleka. »Kajmak« neprezreo i nesoljen se obično upotrebljavao kao dodatak raznim jelima, a na njemu se pržilo kokošije meso i jaja. Slani kajmak se ređe proizvodio.

Meso se priprema sveže i sušeno, i to kuvano, pečeno i prženo na kajmaku. Meso se preko leta retko jede, samo za praznike, mobu, svadbu ili kad je gost u kući (u tom slučaju se obavezno klala živina ili prase). Za zimu svaka porodica je spremala »zimninu« — klala svinju (ili više njih, zavisi od mogućnosti), sušila meso i slaninu od nje, a mast topila. Sušena slanina se mnogo upotrebljavala kuvana u povrću (grah, kupus) ili kao samostalno jelo.

Riba se jela za vreme postova i u to vreme bila je neophodno jelo za gozbe (Badnje veče, posna slava, »jedžek«).

Od povrća najviše se upotrebljavao grah, kupus, krompir i luk, a u manjoj meri boranija, krastavci, paradajz i ostala povrća. Od voća najviše se upotrebljavale šljive, jabuke, orasi. Voće se jelo sirovo, sušeno i od njega je kuvan pekmez (koji se naročito mnogo jeo za vreme posta). Voće, jabuke i kruške, bi se isekli na kriške i nizali na konac, te se sušili na suncu u nizovima okačenim pod strehu kuće, udžere ili magaze. Kruške takiše i šljive sušene su u pušnicama na ljesama. Sušeno voće trošilo se naročito za vreme postova, a i davalo na poklon za »Detinjce«, »Materice« i u sličnim prilikama. Kruške »divljake« držane su u kiselini (sirčetu) da malo uskisnu. Smatralo se da su ovako pripremljene kruške dobre »za mamurluk«, a rado su ih jele i trudne žene.

Jabuke su preko zime čuvane najčešće u trapu, te su trošene sirove. Jabuke i kruške divljake tucane su i od njih je pravljeno sirće. Pekmez je najčešće pravljen od jabuka i od šljiva, a čuvan je, kao i mast, u zemljanim čupovima. Većina kuća pekla je rakiju za svoje potrebe, i to od šljiva i »džane« (džanarike), kao i od »avtuge«, duda i ostalog voća.

Od pića, do rata se pila samo rakija, dok se sada piju sve vrste industrijskih alkoholnih pića, a naročito pivo. Rakija se obavezno iznosi gostima, a o praznicima i svečanostima pila se u velikim količinama. Rakija se daje radnicima o mobi i obavezno kod težih poslova (žetva, kosidba), a nosi se na vašar i njome se nude prijatelji i poznanici. »Rakijaju« (piju) odrasli ljudi i stare žene i njima se to ne zamera, čak i ako se u određenim prilikama (naročito o slavi i Božiću) napiju. Nije pristojno da se mlađi ljudi i žene opiju.

Stariji ljudi i žene pili su kafu, retko pravu. Kada su se muškarci uz Časne poste sakupljali uveče u kućama da slušaju guslara, »častili« su ih kafom kuvanom od prženog ječma ili žira.

Obredna jela. — Za Varindan sprema se »varica«. To su kuvana zrna kukuruza, pšenice, graha. Za Božić se spremaju: »česnica« ili »maslenica« —

beskvasni hleb zamašćen mašću od pečenice — »kapavicom«, tako da testo bude lisnato, »kolut« — okrugli u sredini šupalj beskvasni hleb, »čelin kolač« — beskvasni okrugli mali hleb, »pečenica« — prase, odnosno svinja, »keške« — u stupi tucana pšenica, osušena pa opet tucana, kuvana u kotlu sa salom od pečenice i kokošijim mesom i vodom. Keške se kuva na badnjaku u vreme kada se peče pečenica i jede se na Božić ujutru za doručak. Za slavu se spremaju »krsnica« — pšenični okrugao hleb sa kvasom, ukrašen otiscima »slova« i »prekadnja« — kuvana pšenična zrna. Za Uskrs spremaju šarana, odnosno bojena jaja (slika 94). Za krštenje se pravi — »kumovski ljeb«, okrugao u kvas pšenični hleb sa otiscima »slova«, za »jedžek« — »koljivo«, kuvana pšenična zrna i »dušni brav«, ovan ili svinjče. Na temelj kuće i kad se kuća »kurban« kolje se ovan ili prase. Za setvu se pravi pogača i kuvana jaja; sada se uz to obavezno nešto zakolje.

NARODNI OBIČAJI

Čitav život pojedinca i zajednice, do najnovijeg vremena, odvijao se prema utvrđenim normama patrijarhalnog društva i svi značajniji dogadaji u životu praćeni su brojnim madijsko-obrednim običajima. I dok su promene i napuštanje materijalnih oblika tradicionalne kulture počele još početkom dvadesetog veka, da bi poslednjih godina ušle u završnu fazu, sa promenama u duhovnoj kulturi uopšte, pa i u narodnim običajima, išlo se daleko sporije. Značajnije transformacije narodnih običaja, kao i njihovo potpuno napuštanje, proces je koji se upravo odvija pred našim očima. Zbog toga ćemo u toku izlaganja, gde god to bude potrebno, napomenuti da li je običaj napušten, odnosno kakve su promene nastupile u njegovom održavanju.

DRUŠTVENI OBIČAJI

Običaji oko rođenja. — Kao i u drugim našim krajevima, smatralo se da su deca cilj braka, i to pre svega muška deca. Mnoga verovanja i radnje koje se vrše sa ciljem da obezbede plodnost u braku imaju za cilj da obezbede radanje muške dece, koja su jedini nosioci i naslednici porodičnog imena, kulta i imanja.

Za neplodnost u braku žena je smatrana jedinim krivcem i često je podnosiла prekore muža i ukućana, ali se brak nije raskidao zbog neplodnosti.

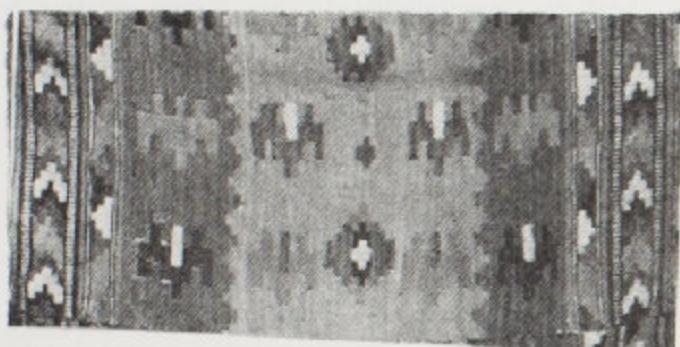
Žene su do pre desetak godina rađale onoliko dece koliko zanesu, pa nisu bile retke one koje su rodile i po desetoro dece. Tako se priča za nekog Radića da je imao dvanaestoro žive dece te ih nije razlikovao. Jednom je išao sa ženom i decom kolima i, kada je jedno dete ispalо iz kola, on je povikao ženi: »Matora, 'ajde prepoznaji koje je.«

Između dva rata država je takođe podržavala rađanje velikog broja dece tako što je oslobođala poreza porodice sa devetoro žive dece.

I pored radanja velikog broja dece, zbog loših higijenskih i životnih uslova veliki broj male dece je umirao, pa su bile retke žene koje su podigle svu rođenu decu.

Ipak, porodice su ranije bile brojnije nego danas. Naime, poslednjih desetak godina i ovde se porodica planira, pa su najbrojnije porodice sa četiri i pet članova, što znači da je i broj rođene dece smanjen.¹¹¹ Uporedo sa smanjenjem broja rođene dece i poboljšanim opštim uslovima života, odgoju i podizanju dece posvećuje se veća pažnja, pa je i smrtnost dece smanjena.

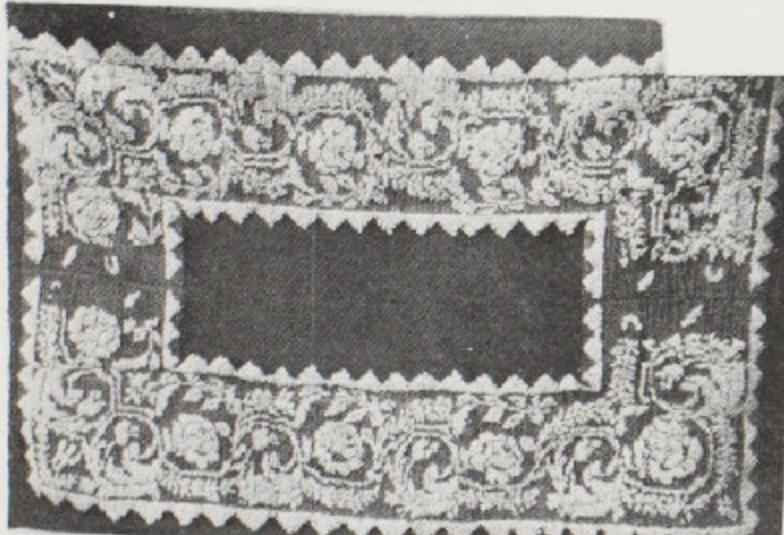
¹¹¹ Popis stanovništva i stanova 1971, Stanovništvo i domaćinstva po opština, 144, 165.

77

78

79

80

81

82

83

Slika 77. Čilim s početka XX veka. Slika 78. Čilim »čičkanac«. Slika 79. »Čičkanac« na ruže. Slika 80—83. Čilimovi sa cvetnom ornamentikom proizvedeni šezdesetih godina.

Za ženu u drugom stanju kaže se: **trbava, trudna, kuljava, noseća.**

Ako trudna žena nešto ukrade i pri tom se dodirne po telu, smatra se da će na mestu gde se dodirnula izaći detetu znak.

Žene su se ranije porađale uglavnom same ili uz pomoć kakve starije žene — »babe«. Porodaj se krio od ukućana, jer se smatralo da će žena utoliko teže roditi, ukoliko više osoba zna da se ona porađa.

Kod teškog poroda, da bi žena lakše rodila, pucali su preko nje ili je opasivali muževljevim gaćama, ili su je dizali da stoji, a »baba« bi je udarala kolenom u krsta. Priča se da su ranije kod teškog poroda porodilju terali da skače sa jasala.

Novorođenčetu je »baba« odsecala pupak srpom, kupala ga hladnom vodom, a zatim bi ga povila i stavila da leži sa glavom u grebenima. Preko povoja stavljala mu je pojasić sa srebrnom parom, a do rata vrlo često i zapis od »odže«. Dete je nosilo zapis sve dok majka ne rodi drugo dete, a često su deca još i u osnovnu školu polazila sa zapisom.

Novorođenčetu su na glavu stavljali kapicu sa predmetima koji treba da ga zaštite od uroka: seme od belog luka, probušen stari novac, dinduvu, a žene kojima su deca umirala stavljale su još na kapicu nogu od kornjače i mali masat koji je kovač kovao u »gluvo doba noći«.

Porodilju posle poroda opašu muškim pojasom da bi sledeće dete koje će roditi bilo muško. Koliko će žena ležati posle poroda, zavisi od uslova u kući, ali najčešće to je trajalo svega dva-tri dana.

Ukoliko bi žena rodila blizance, decu bi odmah provukli kroz rasečenu šljivovu mladicu »da ostanu živi i zdravi«, a drvo bi vezivanjem ponovo spojili.

Novorođenče obavezno prvo zadoji žena iz sela koja ima dete istog pola. Ako bi dete bilo suprotnog pola, smatralo se da bi devojčica kada odraste bila »muškarasta«. Srodstvo po mleku između to dvoje dece se pazi i kasnije, pa se gledalo da takav srodnik bude đever ili kum.

Žene su decu dojile sve dok ponovo ne zanesu, a vrlo često i po tri godine.

Poslednjih godina porodilje, a naročito prvorotke, porađaju se u zdravstvenim ustanovama pod nadzorom stručnjaka.

Porodilja i novorođenče 40 dana po rođenju ne izlaze iz dvorišta, a uveče ni iz kuće, i ne ostavljuju se pelene i dečije stvari da prenoće napolju.

Posle 40 dana porodilja bi išla u crkvu i tek posle toga mogla je da izlazi sa detetom. Običaj je da detetu koje prvi put uđe u nečiju kuću domaćica pokloni dvoje jaja »radi muške djece«.

Odmah posle porođaja dolaze žene iz susedstva i rodbine »na babine« i donose porodilji darove: rakiju, pečenu kokoš, pogaču, prevratu (jelo od jaja) ili dvoje jaja (samo muškom detetu), a novorođenčetu po dve pelene i povoj. U flašu sa rakijom obavezno zadenu cvet.

Samo ako žena stalno rađa žensku decu, na babine će doći i jedan muškarac od njenog roda, brat ili rođak. On dolazi vrlo svečano, na konju i on novorođenoj devojčici daje ime Stana da bi prestalo rađanje devojčica, »da stanu ženska djeca«.

Samo prvorodenom detetu deda po ocu, ako je u mogućnosti, pokloni »krme« ili juniku.

Običaj je da dete na krštenje u crkvu nosi strina, koja tom prilikom ponese jednu mušku i jednu žensku košulju, pa dete sa ženske košulje podigne da se izvrši obred krštenja, a zatim ga spusti na mušku košulju, što se takođe čini sa mađijskom namenom da se obezbedi rađanje muške dece. Kršteni kum novorodenčeta je obavezno venčani kum roditelja.

Prvom muškom detetu daju ime dede po ocu, a ženskom babe (takođe očeve majke). Samo ako se dete rodi posle smrti oca ili majke, dobiće ime

umrlog roditelja. Ostaloj rođenoj deci daju najčešće imena umrlih srodnika (tetaka, stričeva), a ako se dete rodi u nedelju ili na neki veći praznik, dobiće ime po tom danu: Nedeljko, Božidar, Cvijeta, Đurdija itd.

Ako porodilji umiru deca, novorođenčetu će dati ime oca, odnosno majke, ili ime koje nosi neka Ciganka, ili osobe koju smatraju lošom, ili će ga neka Ciganka posiniti. Takvom detetu daće ime Živko, Zdravko, Rajko, odnosno odgovarajuće žensko ime za žensko dete. Žene kojima deca umiru najčešće su se zavetovale nekom prazniku iz kulta Bogorodice, ili svetom Sisoju, koji se uopšte kod Srba u Bosni smatra zaštitnikom dece.

Kod kuće se posle krštenja održi svečanost koja je vrlo često spojena sa »velikim babinama«, ali se ova svečanost može održati i kasnije samostalno. Na velike babine, kao i na svadbu zvanice-rođaci po muškoj i ženskoj liniji srodstva, »prijatelji«, kumovi — pozivaju se sa ploskom. Za svečani ručak, kao i za svaku drugu svečanost, bira se dolibaša sofre, a posle treće zdravice lomi se »kumovski kolač«, koji je nekada lomio dolibaša na glavi, a sada ga lome kum i dolibaša, i ljube se kao i kada se lomi krsni hleb. Za ručkom se prikazuju darovi koje su zvanice donele. Darovi se donose novorođenčetu, porodilji i svim ukućanima: detetu košuljicu (danas konfekcijsku garnituru za bebe), majci i ukućanima takođe nešto od tekstila, a pored toga rakiju, pečeno meso (kokoš ili prase), pogaču, kolače (sada tortu). Svi prisutni takođe daruju dete novcem, stavljajući mu ga pored glave. Kum kumčetu donosi pitu poklopljenu »kumovskim kolačem« (hleb sa gornje strane išaran »slovom«), na kome je dar za kumče. Roditelji novorođenčeta daruju kuma i kumu košuljom.

Ako se dete razboli, izneće ga na raskršće na mladu nedelju pre sunca. Osobu koja prva najde zamoliće da ošiša dete (proseče mu kosu u obliku krsta): »Kumim te Bogom i svetim Jovanom ošišaj mi dijete«. Smatra se za veliki greh odbiti ponuđeno kumstvo. To je šišani kum i ovo kumstvo se održava i poštije i smatra za srodstvo kao i drugi oblici kumstava. Majka detetova odmah daruje kuma, a on će užvratiti dar prvom prilikom.

U slučaju teške bolesti vršilo se takođe i ritualno »prodavanje« deteta.

Ako dete ne progovori na vreme, vršile su se takođe mađijske radnje: u jednu ruku uzme dete, a u drugu pevca i tako se tri puta obide oko kuće govoreći: »Zapjevaj, pjevče, progovori, nijemče«, ili se čeketalom iz mlina zamesi kolačić i da detetu da ga pojede.

Običaj je da majka daruje osobu koja prva primeti Zub kod deteta ili koja primeti da se dete prvi put oduprlo na noge.

Mađijsko značenje ima i uobičajena praksa da domaćica pokloni petlića muškom detetu iz rodbine kada dode u posetu.

Ženidbeni običaji. — Danas se smatra da su ranije roditelji birali momku devojku, odnosno devojci momka, i da se pri tome najviše gledalo na ugled i imovno stanje zainteresovanih porodica, te da je u to vreme bilo slučajeva da su momku doveli devojku u kuću, a da se oni pre toga uopšte nikada nisu ni videli. U vezi s tim u selu Batkoviću se priča da je neki momak davno (verovatno krajem prošlog veka) čuvao svinje u šumi i slučajno došao kući i tamo zatekao veselje. Doveli mu devojku. Prase se peklo na ražnju, on seo uz ražanj, umače hleb u mast i jede. Priđe mu cura misleći da je stranac i upita ga: »Ej, ti umakalo, za koga su me doveli?« On se lupi po prsima: »Za ovog đidu!«

Da to ipak nisu samo anegdote, da se to stvarno i dogadalo u Semberiji još krajem XIX veka, govori i jedan primer iz Velinog Sela, gde je u to vreme jedan šesnaestogodišnjak na isti način oženjen devojkom jedanaest godina starijom, a da se do dovođenja devojke u kuću momkovu oni nikada nisu ni

videli, kako mi je nedavno kazivao zet toga mladoženje, sada sedamdesetogodišnjak.

Ipak i tada, kao i sada, mladići i devojke su »ašikovali« čuvajući stoku. Prilike za ašikovanje bila su i sijela, kao i razni seoski sastanci, zborovi, svadbe, molitve i vašari. Devojke i momci skupljali su se obično nedeljom popodne u centru sela »na sastanak«, pa bi tu igrali kolo uz svirku dvojnica ili tambure.

Običaj je da devojke ašikuju sa više momaka, kao i momci sa više devojaka, sve dok se ne odluče za brak. Bilo je slučajeva da devojka i momak ašikuju, a da se ona ipak uda za drugoga momka sa kojim nikada nije ašikovala, i to po nagovoru svojih ukućana, ako je taj drugi iz uglednije porodice, ili je u mogućnosti da joj obezbedi bolji život.

Kada devojka prispe za udaju, »kiti se«: počinje se lepše oblačiti i nositi nakit, te posećivati vašare i sastanke u selu i okolini. Devojke su i ranije, a i sada kad više ne nose narodnu nošnju, nosile niske dukata u svečanim prilikama. Svaka devojka teži da ima što više dukata, pa se tako priča da je jedna devojka iz Crnjevelova pred rat na traci na kojoj su bili ušiveni dukati nosila i natpis: »Nemoj brojati, brojala sam ja, od stotine samo fali dva«. Dukati ostaju svojina devojke i posle njene udaje i predstavljaju njenu »osobinu«, koju ona kasnije proda i za taj novac kupuje stoku ili neke druge potrebe.

Sada se devojke uglavnom »kradu« (udaju bez znanja i dozvole roditelja). Prosidba je retka, a sa prosidbom se udaju samo devojke iz imućnih i uglednih porodica koje žele i mogu da podnesu troškove koje prosidba iziskuje. S obzirom da je prosidba danas izuzetak, može se zaključiti da je uobičajeni način sklapanja braka »krada«. Ranije je izgleda bilo više prosidbe nego krađe devojaka, ali su oba načina i u to vreme bila uobičajena.

U anketi iz 1911. godine spominje se i jedan, danas neuobičajeni, način ugovaranja braka.¹¹² »Devojčini srodnici uzimaju po 10 do 20 kruna od mladoženje u ime naplate što će djevojku premamiti«, što bi značilo da je u to vreme u Semberiji bilo plaćenih posrednika. Danas ovakva praksa, prema našim ispitivanjima, nije uobičajena i rasprostranjena, a verovatno da nije bila opšta ni u vreme sprovodenja ankete. Pre će biti da je i tada bilo takvih pojedinačnih i izuzetnih slučajeva, na osnovu kojih je anketirani dao uopšteni zaključak.

Kada se mladić i devojka dogovore da sklope brak, oni izmenjaju »kaparu«. Mladić devojci daje novac, ponekad dukate, a ona njemu boščaluk, čilim ili ponjavu. »Kapara« se davala i prilikom prosidbe. Međutim, ni davanje »kapare« nije garancija da će taj par sklopiti brak. Bilo je slučajeva da se momak ili devojka i posle davanja »kapare« predomisle, a događalo se da jedna devojka da i po pet »kapara«, a uda se za šestog mladića. Ali i to je sve regulisano narodnim običajima: ako se mladić posle davanja »kapare« oženi drugom devojkom, dužan je da ostavljenoj devojci vrati »kaparu«, a ako devojka ode za drugog, vraća dvostruku vrednost date »kapare«. Poznati su primeri da sveštenik nije htio da venča mladića ako nije ostavljenoj devojci vratio kaparu. Takođe su poznati primeri da devojka pobegne sa drugim momkom za vreme dok joj u kući sede prosioci ili svatovi.

Cure se »kradu« od kuće ili sa vašara, žetve ili bilo kakvih drugih sastanaka, i to bilo da je »krađa« ugovorena ranije ili tog momenta. Sada već ima slučajeva da devojka odlazi sama sa momkom; međutim, uobičajeno je da momak »krade« devojku sa svedocima, odnosno da sa njim pođu i dva-tri njegova srodnika ili prijatelja.

¹¹² Filipović, Anketa, 241—246.

Slika 84. Utkan antropomorfni i stilizovani ornament na peškiru, tkan početkom XX veka

Vrlo često krada je prividna — roditelji su upoznati sa namerom devojke da ode. Naročito često majka zna da će devojka otići, ali se to prećutkuje zato što je takav običaj, ili iz materijalnih razloga, da se izbegnu troškovi.

Za razliku od devojke koja se udaje — krade i bez znanja, a ponekad i protiv volje roditelja, momak ne sme dovesti devojku protiv volje roditelja, jer bi u tom slučaju morao da napusti kuću.

Krađe devojaka bilo je i ranije (u XIX veku), ali su se tada one ipak češće prosile. I tada, kao i sada, prošene su devojke iz uglednih i imućnih kuća.

Dolazak prosaca nagovesti se ranije, bilo da se o tome dogovore mladić i devojka, ili da dolazak najavi momkov otac. »U prosidbu« ili »na pitanje« (kaže se »udala se s pitanjem«) idu momak, njegov otac i još dvojica ljudi. Devojka i momak sede u posebnoj prostoriji, a prosci sa domaćinom kuće. Kada se obave uobičajeni pozdravi i razgovori o letini i svemu ostalom, a pošto su prosci već ponuđeni hranom i pićem, jedan od prosaca iznese plosku sa rakijom i kaže domaćinu pravi razlog njihovog dolaska. Tada domaćin kuće pozove devojku, koja izljubi prosce u ruku i pozdravi se sa njima. Tada je otac pita da li hoće da se uda za tog momka. Pošto ona pred svima izjavlji da hoće, momkov otac joj daje »jabuku« — prsten i novac (ili dukate).

Posle toga očevi momka i devojke ugovaraju svadbu i »mir« — sumu novaca koju će momkov otac dati na dan svadbe devojčinom ocu. Oko toga nastaje pogađanje, pa se dešavalо, ako ne uspeju da se dogovore, da prosci odu nesvršena posla, a da se devojka ukrade za istog momka. Devojčin otac traži vrlo veliku sumu, ali je uobičajeno uzeti onoliko novaca koliko će biti utrošeno za devojačko ruho, spremu i darove. Ukoliko se prosci sporazumeju i dogovore o svemu, oni će ostati u devojačkoj kući do sutradan na veselju koje tim povodom nastaje, a ako se ne dogovore, običaj je da odu iz kuće dok je još mrak. Na polasku prosci daruju devojku i sve žene u kući, a one njima užvraćaju dar (obično čarape, košulje ili koji drugi tekstilni odevni predmet).

Po povratku u mladoženjinu kuću i tamo nastaje veselje na koje dolaze srodnici i susedi.

Između prosidbe i svadbe nema posebnih sastanaka zainteresovanih porodica. U devojačkoj kući devojke se sakupljaju uveče na »sijelo da šiju dar«, te tako pomažu devojci oko pripremanja ruha i darova. Na takva sijela dolaze i momci, pa se tu, pored rada, zaigra i zapeva.

Ako se devojka ukrala, njena majka priprema ruho i dar te takođe saziva devojke »da šiju dar«.

Svatove ima samo mladoženjina kuća. Njih poziva domaćin kuće ili »ćajo«, nekoliko dana pre svadbe sa čuturom. Pozvani, pošto otpije rakiju, dopuni čuturu i kiti je peškirom, rupcem, čarapama ili sličnim, a sada najčešće novcem. Svatovi su mladoženjini srodnici po ocu i majci. Starojko — stari svat je starešina svatova i on upravlja čitavim svadbenim ceremonijalom. Tu dužnost obavlja obično mladoženjin ujak. Pored uobičajenog »prinosa« (dara u hrani i piću) koji donose svi svatovi, stari svat daje i »darovinu«: mlađi potpunu odeću, a mladoženji, domaćinu i domaćici košulju ili neki drugi odevni predmet.

Kum je ranije uvek bio mladoženjin kršteni kum, odnosno kum čitave porodice. Kumstva između pojedinih porodica doskoro su trajala generacijama. Sada se češće događa da mladoženja za kuma uzme nekog svog prijatelja. Kumova je obaveza da u prinosu obavezno doneše »svinje« (svinju 30—50 kg), zatim da daruje mlađu i sve ukućane, kao i da plati kola u kojima će se mlađa voziti.

Dever je mladoženjin brat ili bliži rođak, po mogućnosti neoženjen.

Vojvode su mladoženjini zetovi.

Buljubaša ili barjaktar je mladoženjin rođak po muškoj liniji. Poželjno je da bude kršan i lep momak.

»Ćajo« je jedini svat koji ne treba da bude srodnik. To je čovek koji dobro poznaje svatovski ceremonijal, a uz to ima smisla za šalu i duhovit je. Ponekad je on maskiran: stavi kapu od hartije na glavu, okiti je praporcima

i perima. Nosi drveni čekić kojim lupa. On, na mig starog svata, najavljuje polazak svatova, oglašava kad svatovi treba da sednu, izvikuje darove mladine i svatovski prinos, i uopšte pravi buku i larmu, koja je nekad imala ritualno zaštitno značenje, a sada služi za uveseljavanje svatova.

Mladoženja ide sa svatovima po mladu. Uz svatove ide i veći broj žena: starosvatica, kuma, deveruša i drugi.

Svatovi su se doskora vozili kolima sa konjskom zapregom, a sada najčešće idu automobilima.

Po svom sastavu, učešću žena u povorci i izgledu, svatovska povorka odgovara povorci u susednom Sremu i Srbiji.¹¹³

Po pričanju najstarijih ljudi u XIX veku svatovsku povorku sačinjavali su samo muškarci, koji su jahali na konjima. Mladoženja tada nije išao sa svatovima. Ovakva povorka odgovarala bi dinarskoj svatovskoj povorci.^{113a}

Ako se devojka prosi, svadba — »pilav« i venčanje održaće se istog dana, a ako je devojka ukradena, što se najčešće i događa, onda će to veče kada je devojka dovedena u mladoženjinu kuću biti veselje: sakupi se svet, postavi se u kući sofra za starije, dok omladina pred kućom igra. Pravilo je da za sofru sedaju samo pozvani, a u dvorište, uz muziku i kolo, može se priključiti ko god želi.

Od sledećeg dana pa do »pilava« dolaze srodnici, prijatelji i susedi »da vide mladu, donesu milost (dar) i da čestitaju«. »Pilav« će se održati dve do tri nedelje kasnije, i tada će se sakupljati svatovi i održati svi običaji bez obzira da li je devojka isprošena ili ukradena.

Svatovi se dan uoči polaska po mladu sakupljaju u mladoženjinoj kući. Kao i prilikom svakog drugog skupa kada se ljudi nalaze za sofrom, bira se dolibaša, najstariji i najugledniji čovek, koji sedi u čelu sofre i otpočinje sa zdravicomama. Sutradan ujutro ide se po mladu u njenu kuću, ako nije ranije dovedena, odnosno ako je mlada već u kući, ide se na venčanje. Pre polaska kite se svatovi: svakom svatu daruju se po dva peškira, na svako rame po jedan, tako da na grudima budu ukršteni. Peškirima se takođe kite i konji koji vuku kola sa svatovima, odnosno automobili.

U mladinoj kući takođe se postavlja sofa za svatove i sakupljaju se srodnici koji će ih dočekati. Ispred svatova ide buljubaša, koji prvi stiže u mlinu kuću i najavljuje dolazak svatova. Po dolasku svatova never i deveruša odmah idu kod mlađe i predaju joj odelo koje joj je svekar kupio i u kome će biti odvedena u mladoženjinu kuću. Sve što mlada oblači za venčanje prvo se stavlja na nevera, pa onda ona oblači. To se čini da bi mlada rađala mušku decu. Na mlađi ništa ne sme biti vezano, »da joj sreća ne bi bila vezana«. Never i deveruša biće sa mlađom sve do završetka svadbe.

Pre polaska iz mladine kuće, mladoženjin otac daje mlinom ocu »mir«, ranije ugovorenu sumu novca. »Mir«, kao i ruho, daje se iako je devojka ukradena, samo se u tom slučaju to obavi kasnije, kada se porodice »izmire«, i tom prilikom mladoženjin otac nosi i hranu, prase i rakiju. Vrednost »mira« zavisila je od materijalnih mogućnosti porodica. Za srednje imućnu porodicu »mir« je pre rata iznosio sumu u vrednosti jednog do tri vola, a koliko će tačno biti, zavisi samo od toga da li mlin otac hoće da traži realnu vrednost utrošenu na doček svatova, ruho i mlin darove, ili »da uceni«.

Pred polazak svatova iz mladine kuće, devojke kite svatove maramicama (slika 68, 69), cvetovima, a u novije vreme ruzmarinom.

¹¹³ Kajmaković, Ženidbeni običaji, 80.

^{113a} Kajmaković, Ženidbeni običaji, 80.

Ako svatovi sa mladom prelaze preko neke reke, mlada će darovati vodu bacajući u nju maramicu.

Kada sa venčanja svatovi dođu pred mladoženjinu kuću, svekrva prostire platno od kuće do kola sa mladom, po kome će mlada ući u kuću. Pred kućom joj daju rešeto sa žitom, koje mlada promeša i baca žito na sve četiri strane, a zatim baca i rešeto. Ranije su joj davali i malo muško dete, »nakonjče«, koje je ona tri puta okretala, ljubila i darovala. U kuću mlada ulazi držeći ispod svakog pazuha po jedan hleb, a u ruci flašu rakije, i prelazi preko praga provlačeći se ispod mladoženjine ispružene ruke. Ranije se mlada klanjala ognjištu, ljubila ga i darovala.¹¹⁴

Kada svatovi sednu za sofru, mlada i never im polivaju ruke, a oni je daruju stavljanjem novaca u času ili favor. To je »poljevačina« ili »mladinska« jabuka. Kum i stari svat se takmiče ko će više novaca dati. I taj sakupljeni novac je mladina svojina, zametak »osopca«.

U toku ručka »ćajo« prikazuje svatovski »prinos« ili »čast« ili »darovinu«, koji se sastoji od hrane i pića, najčešće svinjčeta, rakije, hleba (u novije vreme torte) i pite. Pored toga, pojedini svatovi donose darove i mladencima i ukućanima, a vrednost tih darova zavisi od stepena srodstva, uloge u svatovima i imovnog stanja. Pored toga, ujak pokloni mladi i koje grlo stoke, ovcu ili junicu.

Mlada, takođe, daruje sve svatove i rodbinu darovima u tekstilu, čija vrednost takođe zavisi od stepena srodstva i uloge u svatovima. Tako svekrvi, svekrvi, kumu i starom svatu daje najbolji dar.

Do rata mlada je na dan svadbe, a i neko vreme posle, kada u kuću dođe gost, ljubila starije svatove u ruku a mlađe u obraz, »poklanjala se«.

Drugog dana svadbe mladin rod dolazi »u prvine«, u posetu mladi. Dolaze obavezno mladini roditelji, brat i ujak i donose darove svim ukućanima. Mlada zvanično uzvraća ovu posetu, sa mladoženjom, svekrom i svekrvom, tek za krsnu slavu svojih roditelja.

Mladino ruho donose »sandučari«, mladoženjini zetovi koji u svatovima nose zvanje vojvode. Oni polaze po ruho kada svatovi pođu na venčanje i treba da stignu u mladoženjinu kuću zajedno sa svatovima. »Sandučari« otkupljuju mladine sanduke od mladinih srodnica, dajući im manju sumu novaca. U ruhu je cura nosila (zavisno od imovnog stanja) 10 do 30 košulja, 2 čilima, šarenici, čebe, jastuk, bokal, favor, bašluk (preslicu) i vreteno i peškire. Njeno ruho do pred rat stajalo je u sanduku (slika 24, 32), a negde u to vreme umesto sanduka pojedine devojke počinju nositi i nameštaj, krevet i orman, a imućnije i kompletne spavaće sobe. Uz krevet počinju se nositi i jorgani i posteljina.

Poslednjih desetak godina izmenio se i sadržaj ruha, kao i pokloni koje mlada daje i prima od svatova i rodbine. Pre svega, do nedavno većina tekstilnih darova bila je domaće proizvodnje, a sada se kupuju industrijsko-konfekcijski proizvodi: najlon-košulje, ženski najlon-veš, čarape, frotir-peškiri. U mladinom ruhu takođe preovlađuje industrijska roba, iako ima rukom tkanih čilimova, prekrivača i prostirki. Umesto sanduka, odnosno ormana i kreveta sada preovlađuju kompletne sobe, ponekad i kuhinje, a kod imućnijih, uz to, i takozvana bela tehnika: električni šporeti, frižideri, mašine za pranje rublja, a u izuzetnim slučajevima i automobil.

I darovi koje mlada dobija nešto su drugačiji. Pored već navedenih, tradicionalnih darova, sada se poklanja emajlirano posuđe, jorgani i čebad, stakleni i porcelanski servisi, pribor za jelo i drugo.

¹¹⁴ Po Erdeljanoviću: »U okolini Bijeljine mlada se pokloni ognjištu i poljubi ga, skine konduru i izvadi darovinu iz kondure i daruje ognjište.« O poreklu Bunjevaca, SAN, Posebna izdanja, Beograd, 1930, 247. Danas toga običaja nema.

Darivanje u novcu prilikom svadbe (kićenje svatova, poljevačina, kutlača) takođe odnosi dosta novaca, jer je i to jedna od prilika da se prisutni pokažu, tako da svadba iziskuje velike troškove (mnogo veće nego ranije) ne samo kuća mlađenaca nego i svih ostalih učesnika u svadbi.

Običaji oko smrti. — Kao predznaci smrti smatraju se: ako kokoš propava, ako psi zavijaju, ako goveda riču, ako konj legne pod jahačem, ako se kokoš poklopi kakvim sudom. U poslednjem slučaju, da bi se izbegla nesreća, izmeri se kokoš od mesta gde se poklopila do praga, i to od kljuna do repa. Ako na prag dođe glava, odseku je; ako dođe rep, puste kokoš. Takođe se veruje, ako u kući umre dvoje u kraćem vremenskom razmaku, da će umreti i treće. Da bi se to izbeglo, kada iznose iz kuće drugog mrtvaca, zakolju kokoš i njenu glavu stave u sanduk umrlog, kao zamenu za trećeg.

Postoji verovanje da će detetu umreti majka, ako ono ubije žabu.

Na sve ove predznake naročito se pazi ako je u kući neko bolestan.

Teško obolelu osobu rodbina često obilazi, a ako očekuju da će uskoro umreti, oprštaju se sa njim. Samrtnik ponekad sam traži da se »oprosti« sa rodbinom i prijateljima i ostavlja »zavjete« šta da se uradi posle njegove smrti, gde da ga sahrane, šta da mu obuku, šta da pripreme za sahranu, koga da obaveste i slično.

Samrtnika spuštaju sa kreveta na pod »da umre na zemlji«, ili mu samo izvade perjani jastuk ispod glave i upale sveću.

Smrt se oglašava jaukom pred kućom odmah, ako je smrt nastupila po danu, a ako se to dogodilo noću, oglasi se čim svane. Radi obaveštavanja rodbine u drugim selima pošalju neku mlađu osobu. »Na žalost« će doći iz svake kuće u zaseoku po neko, a susedi dolaze i da pomognu.

Svu vodu koja se zatekla u toj i susednim kućama u času smrti prospu jer se smatra nečistom. Dok se mrtvac ne sahrani, smatra se da u zaseoku ne valja ništa raditi, a naročito ne valja šiti, jer će onom ko šije drhtati ruke.

Sve poslove oko sahrane umrlog: spremanje mrtvaca, pravljenje sanduka (u novije vreme neki kupuju sanduk u gradu) i krsta, kopanje rake, pripremanje hrane za daću i drugo, rade susedi i rodbina besplatno. Svima koji su bilo šta pomogli oko mrtvaca kasnije se daje dar, a muškarcima učesnicima u sahrani na polasku iz kuće (za sandukom) stavljaju se peškir na desno rame.

Umrlog, zavisno od pola, kupa i oblači stariji čovek, odnosno žena. Mrtvac, »mejt«, kupa se odmah kad nastupi smrt i oblači u novo odelo. Starije osobe još za života pripreme »ukopno« odelo (žene za tu priliku sačuvaju košulju u kojoj su se venčale), pokrov, peškire kojima će darovati »ukopnike«, sveće, komad crvene prede, kafu, šećer, pa čak i šibicu kojom će se sveća zapaliti. Ako umre siromah bez rodbine, susedi zajedno obave sve oko sahrane i daju mu »trećinu« (pomen).

Umrlom muškarcu obuku košulju, gaće, čarape, stave mu kapu na glavu. Umrloj ženi takođe obuku košulju, gaće i čarape i maramu, a kosu joj raspletu i prekrste na grudima. Sada se samo starije umrle osobe oblače na ovaj način. Mladima oblače gradsko odelo i obuću na noge. Na umrlom ništa ne vezuju i ne spliću.

Obučenog mrtvaca stavljaju u sanduk u koji su prethodno stavili »prtenu« (od konopljanog platna) i »suknenu« (vunenu) prostirku i jastuče pod glavu, a na grudi mrtvaca krst od crvene »prede«, pored umrlog nešto novaca, a starijoj osobi cigarete i flašu rakije. Kada se mrtvac vozi na groblje, preko sanduka stave kaput umrlog, koji kasnije poklone osobi koja ga je kupala. Ispod sanduka stoje sveće u čaši sa kukuruzom, a u neposrednoj blizini veliki drveni krst, obojen crvenom bojom. Crvena boja, boja života, javlja se u

Slika 85. Oblici kamenih nadgrobnih spomenika na semberskim grobljima

po smrtnim običajima u Semberiji više puta: Crvene boje je i krst na mrtvacevim grudima, u svarima spremlijenim za ukop uvek će se naći smotak crvene »pređe«, kojom će, sedam dana posle smrtnog slučaja, žene iz kuće vezati zbog žalosti raspletenu kosu »da se žalost okreće na radost«.

Svi predmeti koji su bili u dodiru sa mrtvacem, odelo, posteliina, iznosu se iz kuće i pokvase i s'oce na ogradi najmanje do »trećine«, kada se mogu uneti u kuću. Najčešće, ipak, sve to poklone onome ko je kupao umrlog. Slamu iz slamarice na kojoj je umrli ležao spale.

Umrlog »čuvaju«, sede kod njega ljudi i žene i ne ostavljaju ga nikad samo, ni danju ni noću.

Svi koji dođu »na žalost« donose rakiju, cigarete, cveće, jabuke, žene peškir ili maramicu, a poneko ostavi novac pored umrlog. Kada mu pridu, »celivaju ga«, ljube ga tri puta u lice ili u krst na njegovim grudima. Darovani novac ostaje u kući, a ostalo podele ženama koje su radile oko mrtvaca.

Smatralo se da će se pokojnik koga pop nije opojao povampiriti, pa se sveštenik uvek pozivao na opelo. Verovalo se da se umrli ipak može povampiriti i dolazi i noću kući. Da bi to sprečili, smatrali su da treba zatvoriti prozor od kuće s logovim šocem, ili makar trnom.

Opelo se održava pred kućom, gde mrtvaca sa sandukom iznesu u dvorište. Posle održanog opela svi ponovo »celivaju« umrlog, i to najpre svi muškarci, zatim žene i na kraju najuža rodbina. U tom momentu naricanje dostiže kulminaciju. Jauču, »kukaju«, »nabrajaju« često u kraćim improvizovanim stihovima uglavnom žene, a i poneki muškarac. »Jauču« dok je mrtvac u kući, na sprovodu, a kasnije svako jutro po nekoliko dana posle sahrane, kao i kad odu na groblje. Svake subote do »godišnjice« rodbina je išla na groblje, a sada retko ko ide.

»Koljivo« se deli posle opela i po povratku sa groblja.

Ranije su na »sprovod« išli samo muškarci. Sada idu i žene. Ostatak običaja da na sprovod idu samo muškarci jest deljenje »dara«, stavljanja peškira svakom muškarcu učesniku u sahrani. Ako je umrla žena, njenom rodu daju se najveći i najlepši peškiri.

Pogrebna povorka zaustavlja se na svakoj raskrsnici. Sa prve raskrsnice vraća se kući većina učesnika, dok do groblja ide samo rodbina.

Umrlog voze na kolima, a samo vrlo ugledne ljude nose do groblja na rukama.

— Po povratku sa groblja na prvoj vodi (to može biti i bara) Peru ruke, a kuća umrlog kreći se sutradan po sahrani.

Po povratku sa groblja u kući umrlog daje se daća. Hrana za daću kuva se napolju, a postavljaju se uvek tri sofre. Ranije su za sve zadušne obede učesnici donosili svoje kašike. Viljuške se i sada ne upotrebljavaju, gusta hrana jede se prstima. Beskvasni hleb — pogača ne reže se, nego lomi. Od prve pogače izlomi se na sve tri sofre, i svako treba od nje da okusi. Broj pripremljenih pogača treba da bude neparan.

Za daće se kuva meso, krompir, kupus, pirinač, a ako je post, papula, riba, krompir i pirinač.

Svakom umrlom, osim dece do 10 godina starosti, daju se do godine dana od smrti tri daće, »jedžeka«, i to na dan sahrane, »trećina« (treći dan posle smrti) i »jedžek« (za godišnjicu, ali se može davati i posle devet meseci, a najkasnije do godinu dana od smrti). Godišnjica se daje ranije ako u kući predstoji neko veliko veselje: svadba, krštenje, useljenje u novu kuću. To se čini da se veselje ne provodi »rušno«, u žalosti.

Određenog dana kada se daju podušja na groblje ode nekoliko žena iz kuće. Tamo okade grob i pojedu jelo koje su ponele (kokos, kuvara jaja,

pogaču, koljivo) i popiju rakiju, a kod kuće se daju »sofre«, večera, na koje dolaze svi koji su bili na sahrani.

Sahrana i »trećina« mogu biti za vreme posta, a godišnjica je uvek mrsna i tada se kolje »dušni brav« (ovan, vo ili svinjče), za umrlog muškarca muškog pola, a za umrlu žensku osobu ženskog. Od džigerice i drugih iznutrica »dušnog brava« pravi se kavurma od koje svi prisutni treba da okuse, kao i od prve pogače.

Jela za sve »jedžeke« spremaju žene koje su spremale jela i za sahranu. Pre 1945. godine obavezno se spremao i bungur.

Žalost za umrlim, »ruši se«, izražavala je rodbina u novije vreme nošenjem »crnine«. Žene su nosile crnu maramu, a muškarci crnu pantljiku na rukavu i dok se nosila narodna nošnja, a i sada. Samo majka ne nosi crninu za malim umrlim detetom. Ko će nositi crninu za umrlim, zavisi od njegovog uzrasta. Tako za malom decom žale samo žene iz kuće, za starim osobama bliža rodbina, dok za osobama u punoj snazi, mladićima i ljudima u najboljim godinama nosi crninu najširi krug rodbine. I dužina žaljenja zavisi od uzrasta pokojnika, a traje obično godinu dana.

Pored nošenja crnine, dok se nosila narodna nošnja, izvrtalo se gornje odelo na naličje i tako nosilo. Nakit i ukrasi ne nose se dok se žali. Osim toga, muškarci su išli gologlavi na pogrebu i prvih 40 dana od smrti srodnika nisu se brijali, a žene su išle raspletene kose.

Smatra se da se i u najvećoj žalosti treba nasmejati, jer se neće nasmejati ni u radosti onaj ko se u žalosti ne nasmeje.

Za vreme žalosti ne učestvuje se u veseljima. Slava se slavi, ali se ne peva i ne veseli. Svadba se u toj kući neće provoditi u toku te godine, a ako se devojka iz kuće »ukrade«, skinuće crnu maramu pre nego što podje i neće je više stavljati.

Nedelju dana pre godišnjice, »da se srete godina«, sve žene koje su se »rušile« na grobu umrlog skinu crne marame, razderu ih i ostave na grobu. Tako se radi i u Jadru, Mačvi i Pocerini.¹¹⁵

Samo majka za odraslim sinom i starija udovica za mužem doživotno ne skida crnu maramu.

Zadušnice su u subotu pred Mitrovdan (8. XI) i u subotu pred mesoposnu nedelju (zadnja sedmica pred uskršnji post). Tada se ide na groblje, pale sveće na grobovima, nosi se hrana i piće, te se zajednički postavljaju sofre i zajednički jede. Tada se pominju mrtvi iz porodične »čitule« i prelivaju se grobovi. (Čitula se još »čita« kad je seoska Molitva i na slavu).

Svako selo ima svoje groblje, »greblje«, a veća sela imaju i po dva ili tri groblja. U nekim selima zna se da su postojala i stara, davno napuštena groblja, koja ovde zovu »madžarska greblja« (Velino Selo, Triješnica). »Kužno« ili »astalučko« groblje (Donji Brodac i Dvorovi) jest staro groblje za koje se veruje da su u njemu sahranjeni umrli od kuge. Priča se da su umrle od kuge na groblje vukli kukama. U selu Ostojićevu ima staro groblje za koje se ne zna ko je i kada u njemu sahranjivan. U Popovima postoji »pogibalačko« groblje, u koje se sahranjuju oni koji umru nasilnom smrću. Umrle nasilnom smrću nerado sahranjuju u groblju. Njih najpre ukopaju na mestu smrti, pa tek kasnije prenesu u groblje, jer postoji verovanje da će polje kroz koje se takav mrtvac pronese (idući na sahranu) uništiti grad i oluja. Postoji verovanje da »led tri godine tuče njivu kroz koju nose utopljenika«.

¹¹⁵ Jeftić M., Smrt i sahrana, Glasnik Etnografskog muzeja 27, Beograd, 1964, 440; Radović B., Ženska narodna nošnja u Mačvi, Glasnik Etnografskog muzeja XVI, Beograd, 1953, 40

Do ovog rata umrle nasilnom smrću sahranjivali su van groblja. Sada se svi umrli sahranjuju u groblju, samo se nekrštena deca sahranjuju u cvetnjaku.

Za većinu grobalja ne zna se kada su nastala. Recentno groblje sela Kojčinovca nalazi se na srednjovekovnoj nekropoli, što se može zaključiti po dosada očuvanom stećku. Stećci su u Semberiji nađeni još u selima Batković i Dvorovi.

U vezi sa zasnivanjem groblja postoji verovanje da novo groblje treba da oboru dva brata blizanca sa dva vola blizanca, a da dve sestre donesu oračima večeru. Smatra se da mrtvac shranjen u takvom groblju ne može da se povampiri. Priča se da su groblja sela Batković i Obarska oborana na takav način.

Groblja su zajednička za pojedine delove sela, celo selo ili dva susedna sela (Meterizi sa Brocem, Gornje i Donje Crnjelovo; u Gornjem Crnjelovu samo zaselak Burum ima svoje groblje), što znači da je groblje zajedničko za više »famelija« (termin rod ne postoji u uobičajenom smislu), ali svaka »famelija« ima svoj deo groblja u kome se sahranjuju njeni članovi. Tako se u groblju sela Batković sahranjuju i Srbi i Karavlaši, ali svako ima svoj deo groblja. Starije osobe obično za života odrede na kome mestu u groblju žele da budu sahranjene, i taj zavet se obično ispunjava.

Grob je naziv za raku sa krstom i humkom. Već postojeći grob, ma koliko da je star, neće otvarati radi sahrane novog mrtvaca, ali, ako prilikom kopanja rake nađu kosti, pokupiće ih i bez ikakvog posebnog obreda staviti kod glave novog mrtvaca.

Raku kopaju srodnici ili susedi umrlog i tom prilikom važe opštupoznate zabrane: nije dobro da prilikom kopanja rake potekne krv (da se neko ozledi), nije dobro da prazna raka pokisne ili prenoći, alat se ne dodaje iz ruke u ruku, nego se spusti na zemlju i sa zemlje uzima.

Raka je jednostavna, bez ikakvih obloga. Preko sanduka naspe se zemlja u vidu humke, koja se odmah krstom obeleži.

Od kada se pamti, mrtvaca su uvek sahranjivali u sanduku, samo što su sanduke do pre nekoliko godina pravili sami seljaci, a sada se pretežno kupuju u gradu.

Uz sanduk obično odmah naprave i drveni krst, koji oboje crvenom bojom. Drveni krstovi su velikih razmera, do 3 metra visine (slika 86, 87), često sa ponovljenim krstom na krsnicama (slika 86, 87, 91). Krstovi su izrezbareni i na njima nema nikakvog teksta. Na groblju u Bijeljini drveni krstovi su jednostavni, oko 80 cm visoki i obojeni crnom ili žutom bojom. Grobovi ateista obeležavaju se drvenom piramidom. Krstove, odnosno piramide, okite peškirima (muški grob) (slika 90, 92) ili maramama (ženski) (slika 88, 89), cvećem, a u novije vreme i kupovnim vencima. Preko humke prebace pokojnikov kaput, koji je za vreme sahrane stajao na sanduku, a takođe ostavljaju i motke od nosila. U toku godine, a i kasnije, na grob umrlog stavlju i druge priloge: voće, cigarete, uoči Vaskrsa ostavljaju bojena jaja. Na dečije grobove ostavljaju kesice bombona, šećer, bočicu voćnog soka. Po isteku žalosti, žene iz rodbine umrlog ostavljaju crne marame. Sada je napušten običaj da na grobove rano preminulih osoba sade voćke, koje se i sada mogu videti kod nekih grobova.

Ko hoće i može u toku prve godine od smrti podiže umrlom trajniji spomenik. Ukoliko se dotle ne podigne, spomenik će se podići prilikom smrti nekog drugog člana porodice. Prilikom postavljanja spomenika na grob »kurbani se«: zakolje se kokoš i na grobu priredi zadušna gozba.

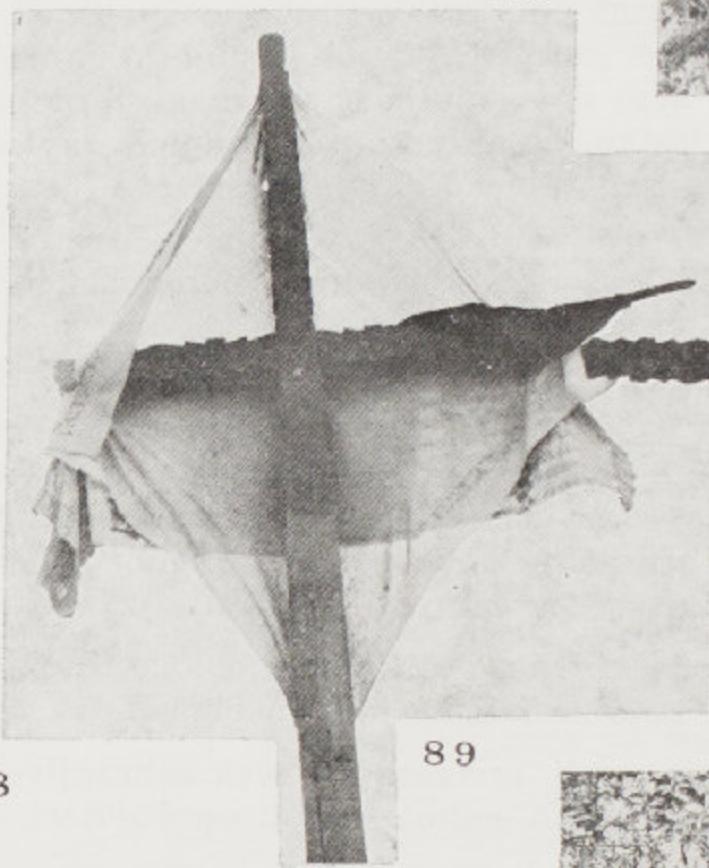
86

87

88

89

90

91

92

Slika 86. Deo groblja sa savremenim kamenim i drvenim spomenicima.
Slika 87. 3 metra visoka drvena rezbarena krstača sa više puta ponovljenim krstom.
Slika 88. »Krpa« (marama) i peškiri na grobu žene. Slika 89. »Krpa«, peškir i »crni barjak« na grobu žene. Slika 90. Staro (rubac i peškir) i novo (kupovni venac) na grebu muškarca. Slika 91. Rezbarena krstača sa ponovljenim krstom. Slika 92. Deo groblja sa novim grobovima; visoke rezbarene i nerezbarene krstače i mali jednostavni krstovi sa prilozima (krpama i rupcima).

Najstariji datirani spomenici na grobljima semberskih sela potiču iz druge polovine XVIII veka. Stariji kameni spomenici su oblika krsta ili stele, koja takođe ima mali krst na vrhu. Krstovi su obično oko 60 cm visine, sa slabo naznačenim krsnicama, poneki imaju »jabuku« na krajevima krsnica. Ornament je, ukoliko ga ima, po pravilu varijacija krsta (slika 85).

Natpisi, ukoliko ih uopšte ima, vrlo su lapidarni. Pored imena pokojnika, godine njegovog rođenja i smrti, zabeleženo je još najčešće i ko i kad podiže spomenik.

Kameni spomenici do početka XX veka su vrlo retki, što je i razumljivo. Podizanje kamenog spomenika iziskuje prilične materijalne troškove koje sebi mogu da dozvole samo imućni. S obzirom da su semberski seljaci tek osamdesetih godina počeli da se oslobođaju kmetske zavisnosti, to se period ekonomskog jačanja sela poklapa sa periodom u kome se kameni spomenici češće postavljaju.

Posle prvog svetskog rata kameni spomenici se češće postavljaju. Ovi spomenici su najčešće oblika stele sa krstom, bilo da je na vrhu stele, ili kao ornament na početku teksta. Obično su pravljeni od slabijeg kamena, peščara ili betona. Po obliku i izradi ne razlikuju se od spomenika na bijeljinskom gradskom groblju, pa su najverovatnije proizvod iste radionice, bijeljinskog klesara, zanatlije.

Izuzetno već pre rata, a sada češće, i na seoskim grobljima javljaju se skupoceni mermerni spomenici, po obliku i izradi bez ikakvog oslonca na tradiciju, istovetni sa spomenicima koji se postavljaju na gradskim grobljima.

Održavanju groblja ne poklanja se naročita pažnja. Vrlo često groblja su neograđena, a grobovi, osim najnovijih, zapušteni i zarasli u travu, jer nije u običaju da se, kada se izdaju podušja, posećuju grobovi (osim za zadušnice). Od ovoga se izuzimaju majke preminulih odraslih sinova i kćeri, koje subotom redovno idu na groblje, pogotovo ako nemaju žive dece.

Osim toga, zbog prenaseljenosti sela, a i prakse da se grob ne otvara radi novog ukopa bez obzira koliko je vremena prošlo, i groblja su preopterećena.

GODIŠNJI OBICAJI

Porodična slava. — Pre rata se na slavu pozivalo. Domaćin kuće uoči slave pošalje nekog mlađeg muškarca iz kuće na konju da pozove »goste na piće«. Od rata se na slavu ne poziva posebno, ali se zna ko kome dolazi na slavu (rodbina, »prijatelji«, kumovi i susedi). Ukoliko neko bez razloga ne dode na slavu, to je znak da ni njemu ne treba više odlaziti, princip uzajamnosti održava se u svim međusobnim vezama.

Do oslobođenja slavila je većina stanovništva, a od tada ne slave komunisti i porodice koje su u toku rata aktivno saradivale sa NOB-om.

Smatralo se, a i danas većina starih ljudi smatra, da se slava ne sme napuštati niti menjati. Nema poznatih primera da je neko promenio slavu, osim opštepoznate anegdote o Klimunjdanu, koja se ne vezuje za određenu porodicu.^{115a}

^{115a} Čovek zapadne u nevolju i počne prizivati svoje krsno ime, Klimunjdan, da mu pomogne i izbavi ga iz nevolje, ali mu ne pomogne. On počne moliti sv. Nikolu da mu pomogne, spase se i kaže: »Ti, Klimunjane, klimaj, a ja će od sada slaviti svetog Nikolu, koji mi je pomogao«. Ovu priču slušala sam u mnogim bosanskohercegovačkim selima. Zabeležena je i u Srbiji: Vlad. R. J., Promena krsnog imena, Karadžić, list za srpski narodni život, običaje i predanja, br. 1, god. II, Aleksinac, 1900, 224—225.

Slava se po pravilu nasleđuje po muškoj liniji srodstva; međutim, ako porodica nema muških naslednika, onaj ko nasledi kuću ili imanje, nasleđuje i slavu te porodice i najčešće je slavi pored svoje slave. Ukoliko domazet ne dobije deo očevine, on će slaviti samo slavu kuće u koju je došao. Isto se događa i ako bilo ko drugi primi nečije imanje, što znači da se, po shvatanju Semberaca, slava nasleđuje sa zemljom (»na čijem je ko zemljištu, taj kolač lomi«). Na taj način događa se, kada se čovek oženi udovicom kao domazet, da će slaviti slavu njenog prvog muža. U većini slučajeva ta, sa zemljom nasleđena slava, slavi se pored glavne domaćinove porodične slave kao sporedna, »preslava«. Ona se samo »preslužuje«, obavi se obred lomljenja hleba i priredi bolji ručak za najuži krug posetilaca. I u Jadru slava je »praznik kuće i muške glave, ali i zemlje«,¹¹⁶ a u okolini Aleksinca slava se prima sa zemljom.^{116a}

Ukoliko je porodična slava istoga dana kada i slava nasleđena sa zemljom, izvršiće se dva obreda. Poznat je primer iz sela Trnjaka čoveka koji održava tri obreda istoga dana: pali tri sveće i lomi tri hleba, i to za svoju nasleđenu porodičnu slavu, drugu za slavu svoga strica čiju zemlju je nasledio jer ovaj nije imao muške dece i treću za slavu svoga dede po majci, koji takođe nije imao muške dece i čiju zemlju je takođe ovaj nasledio. Dvostruko se slavi i na Majevici.¹¹⁷

Najzad, ima slučajeva da, dok je punac živ, kuća slavi obe slave: i punčevu i domazetovu, a posle punčeve smrti domazet slavi samo svoju slavu.

Da li se slava nasleđivala i prilikom kupovine zemljišta, nije se moglo ustanoviti.

Nasleđivanje slave sa zemljom dovelo je, ipak, do promene slave (iako se to u Semberiji ne smatra promenom), tako da ogranci jedne iste porodice danas imaju različite slave, što je, uz gubljenje tradicije o poreklu porodica, stvaralo velike teškoće prilikom ispitivanja porekla stanovništva.

Slava se slavi tri dana: uoči slave, na dan slave i sutradan po slavi (upotrebljava se i termin »patarice«). »Gosti« dolaze sva tri dana, neki ostaju sve to vreme, a neki samo nekoliko sati (komšije i suseljani). Iz svake kuće dođe po dvoje-troje (muškarac i žena, a bliža rodbina dovodi i decu), i donose darove, »milost« — ranije jabuke »divljake«, pšeničnih »kolačića« išaranih »slovom«, a sada kafu, šećer, cigarete, keks. Darove donose i žene i muškarci. Kada gost podje kući, daju mu da ponese ukućanima malo mesa i kolača, a domaćin ga ispraća sa pićem, koje je ranije bilo u »zelenom bardaku«.

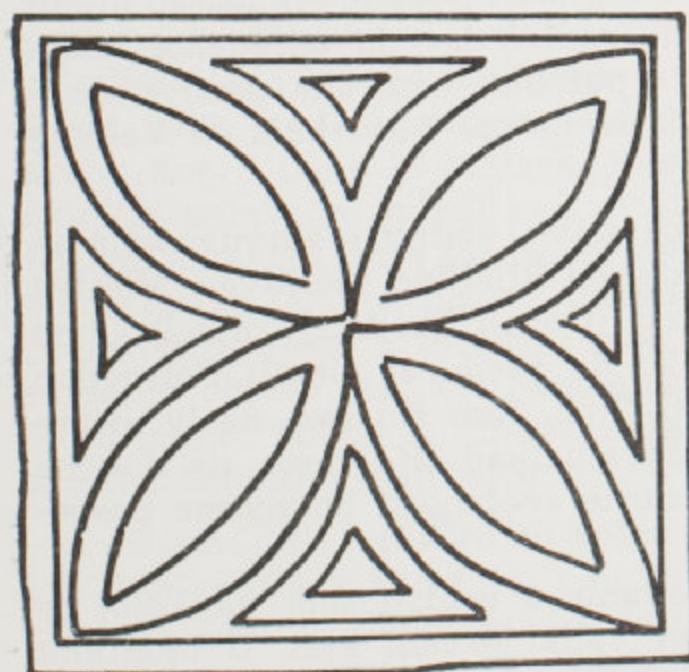
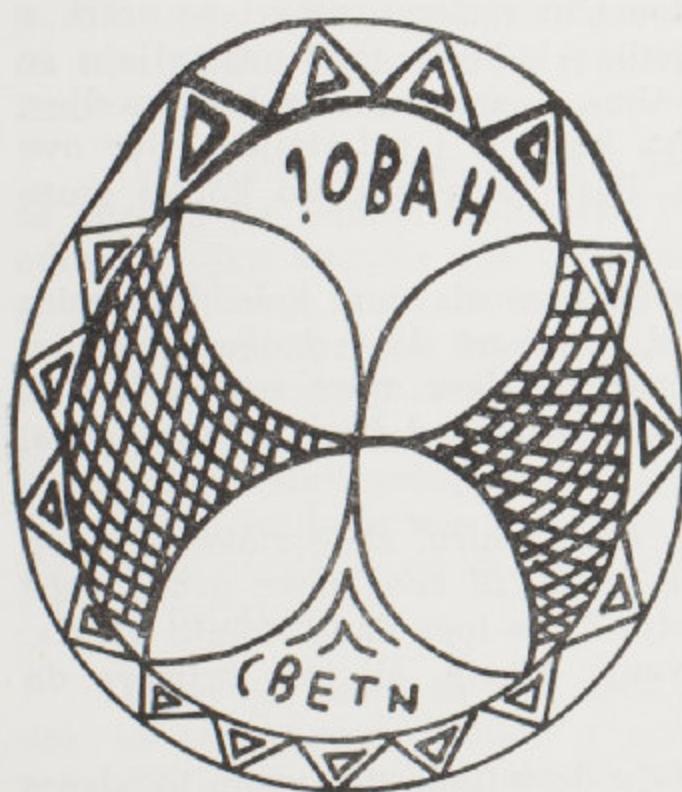
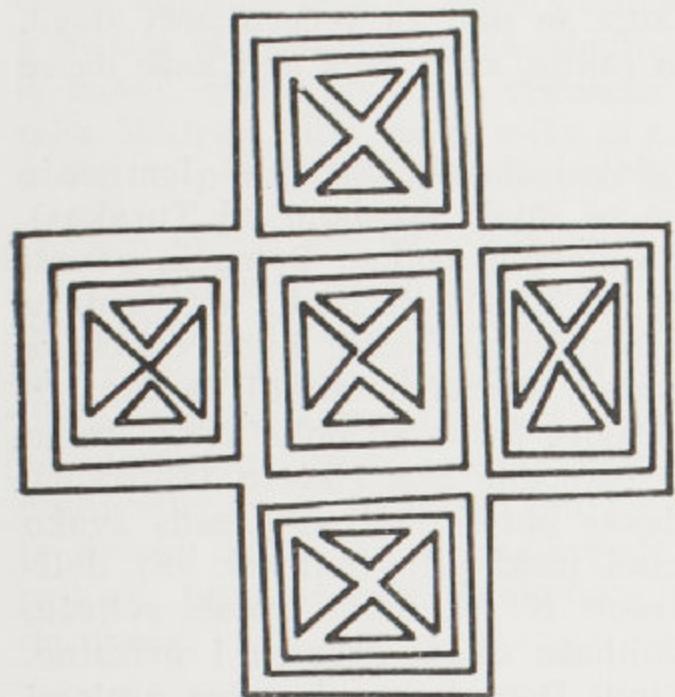
Koliko će gostiju biti na slavi, zavisi od materijalnog stanja i ugleda kuće, kao i od brojnosti rodbine. U nekim kućama bude i preko sto gostiju, ali i u najsiromašniju kuću dođe gost na slavu. Muškarci na slavi, kao i na svim drugim skupovima, sede posebno u glavnoj prostoriji kuće u kojoj se vrši i slavski obred. U sobi sa muškarcima može sedeti samo po neka stara i ugledna žena ili gošća sa strane. Žene su u drugoj prostoriji, a i deca su posebno, ako ih ima više. Pravilo je da domaćin ne seda u toku čitave slave, on gologlav »služi slavu«.

Za slavu se obavezno pripremi »krsnica« (»krsni ljeb«, »kolač«) od pšeničnog brašna u kvas, išaran »slovom« (drvenim kalupom sa »Solomunovim slovom«) u sredini i unakrst, »prekadnja« od kuvenih pšeničnih zrna i sveća. U Amajlijama od testa za krsnicu ispeku kolačić, izrežu ga na kockice i to upotrebljavaju umesto prekadnje. Sveća je jednokraka i pali se za vreme

¹¹⁶ Jeftić M., Slava, Glasnik Etnografskog muzeja 27, Beograd, 1964, 429.

^{116a} Karadžić, 1, god. II, Aleksinac, 1900, 227.

¹¹⁷ Filipović, Majevica, 176.

Slika 93. Oblici i ornamentika »slova«

obreda, a »provlak« je mala, tanka sveća koja se pali za večeru uoči slave. Za slavu se obavezno pripremi veća količina rakije, zbog čega se i kaže da se na slavu ide »na piće«.

Do osamdesetih godina prošlog veka glavni slavski obred — lomljenje hleba — obavlja se uveče uoči slave (»nije se smelo po danu od Turaka«). Od tada obred lomljenja hleba obavlja se na slavu u podne. Domaćin odredi dolibašu, najstarijeg, odnosno najuglednijeg od prisutnih ljudi, koji sedi u čelu sofre i otpočinje sa zdravicomama. Ako je prisutan kućni kum, on će sa domaćinom lomiti hleb, ako kum nije prisutan, domaćin odredi sa kim će lomiti hleb. Obred počinje podizanjem tri zdravice (prva »u dobri čas«, druga »u bolji čas« i treća »za svetu Trojicu«, »da pomogne Bog i sveto Trojstvo«). Ranije su svi prisutni pili iz »zelenog bardaka« obređujući se, a sada svako dobije čašu. Zatim domaćin, sa krsnicom u ruci, nazdravlja dolibaši: »Ej, dolibašo, šta si se ušutio. Pomogo Bog. Došo sveti N. N., donio kolač, svijeću, koljivo, jabuka i svakog dobra mnogo.« Dolibaša okadi krsnicu i prisutne, upali sveću, razreže krsnicu i dâ je domaćinu. Domaćin sa kumom prelomi krsnicu (da se ne rastavi gornja strana) na polovinu, pa na četvrtine, i domaćin je prelije rakijom. Komad iz desne ruke domaćin razlomi, ostavi na sofri, a iz leve ruke stavi u sito (»da bude sita godina«). Posle toga nastavljaju se zdravice (4. »za šljajni krst«, 5. »za svetu Petku«, 6. »za domaćinovo zdravlje«, 7. »za domaćicu«, 8. »za omladinu« i 9. »za kumove i prijatelje«). Sve ove zdravice nazdravlja dolibaš i svi ispijaju. Posle toga piće ko koliko može i nazdravlja ko zna i hoće.

Srbi u Semberiji slave razne svetitelje po pravoslavnom kalendaru osim Petkovice (27. X), koju slave samo Karavlaši, a oni ne slave druge svetitelje. Smatra se da Ilino (2. VIII) ne može biti porodična slava, nego samo crkvena. Veruje se da svi koji slave Đurđevdan (6. V) potiču od Đurđa Brankovića, te da zato moraju imati neku manu.

Zaveti. — Zaveti se najčešće čine ako deca umiru, zbog stoke (stočnog pomora usled epidemija koje su ranije bile česte), ili zbog neke druge veće nevolje. Pojedinac se zavetuje nekom svetitelju da će toga dana »lomiti kolač«. Obično smrću zavetovanog prestaje održavanje zaveta, ali ima primera da potomstvo produži održavanje zaveta.

Zaveta ima i druge vrste. Žene koje imaju decu (sada uglavnom to održavaju stare žene) poste svaki petak i sredu »zbog djece« ili se zavetuju da poste »svetom Sisoju«, koji se smatra zaštitnikom dece (»jer je on spasao dijete koje je đavo progutao«). Zatim ima zaveta »radi leda« da određenog dana posti cela kuća. Čak i kada se devojka iz te porodice uda, ona posti zavetni dan svoga roda. Nekada je bio opšti zavet da se ne ore četvrtkom od Velikog četvrtka do Spasovdana.

Seoska slava. — Svako selo ima seosku slavu, »žitnu molitvu«, koja se u selima do Bijeljine zove »preslava«, a južnije od Bijeljine »molitva«. Molitve su u proleće; počinju od drugog dana Vaskrsa (Gornji Brodac, Trnjaci) i imaju svake nedelje do Petrovdana. Meterizi su do pred rat slavili Petrovdan (12. VII), a tada su promenili i počeli slaviti Ilino. Kao što sam naziv »žitna molitva« govori, a i period u kome se održavaju (kad žito raste, pa dok ne padne prvi snop) upućuje da su molitve agrarne svečanosti posvećene pospešivanju žitnog roda.

Svako selo ima svoje »molitvište«, poljanu u centru sela na kojoj je ranije (u nekim selima i sada) bio podignut veliki drveni krst. U Modranu molitvište je bilo u Gaju, a u Glogovcu »kod Savića rastika« (hrastove šumice), u Ostojićevu takođe »kod rasta«. Za molitvište »Gaj« u Modranu dao je beg

devet dunuma zemlje. Posle oslobođenja molitvište je premešteno na »Meraju« u blizini Marjanovića kuća. Godine 1948. omladina je krst sa molitvišta bacila u bunar. Posle izvesnog vremena desilo se (što se vrlo često dešava) da se reka Modran izlila, pa su neki to doveli u vezu sa bacanjem krsta sa molitvišta u bunar, platili 50 kg kukuruza za vađenje krsta i ponovo ga postavili.

U nekim selima održavanje molitve preneto je na groblje.

Određenog dana svi domaćini okupljali su se ujutru na molitvištu, gde se uređivala »litija« (povorka), koja je obilazila selo, njive, bunare, a na raskršćima se osvećivala so i brašno za stoku (»čini se molitva«). Domaćice su pred litiju iznosile hranu i piće i čašćavale. Zatim bi litija otišla na groblje, gde se »prečitaju čitule« i osveti groblje, pa se vraćaju na molitvište. Do rata na molitvištu bi se okupljali seljaci, njihovi gosti, rodbina, kumovi i prijatelji iz drugih sela. Tu se postavljala zajednička sofra za koju su svi donosili priloge, hranu i piće. Omladina je igrala i pevala, i veselje se produžavalо do uveče.

Litiju zovu još i krstonoše, zato što su sa njom nošene i ikone i krstovi. Pravo nošenja krstova i ikona dobijao je onaj ko da veći prilog. Pred svakom kućom litija stane i krstonoše govore: »Mi idosmo i krst nosismo. Da nam Bog da rosnu kišu. Da nam rodi u polju šenica i granati kukuruzi i vinova lozica. Amin.« Ukućani daruju krstonoše hranom, pićem i novcem.

Od rata se ne vrše nikakvi verski ophodi, pa su i litije napuštene. Obred se obavlja na samom molitvištu, gde omladina ostaje da igra i peva. Stariji odlaze svojim kućama gde sačekuju goste iz drugih sela. Svako čašćava svoje goste kod svoje kuće, a na molitvište se donosi samo rakija. Za »Molitvu« svaka kuća priprema hranu i piće i dočekuje goste kao i za kućnu slavu. Obavezno se zakolje nešto od stoke (najčešće prase) i pripremi dosta drugog jela i pića. Za sofrom se takođe izabere dolibaša, dok domaćin, kao i za vreme kućne slave, stoji gologlav. Gosti dolaze pre podne, a pred mrak se razilaze. Oni donose »milost« kao i za slavu, a ukućani ih takođe ispraćaju sa uzdarjem. Za vreme obeda se nazdravlja: »Hvala kume i prijatelju. Srećna ti 'Molitva' i Bogu prijatna«.

Vašar je naziv za sve veće sastanke prilikom seoske i crkvene slave, dok se za skupove nastale u novije vreme na dane pojedinih državnih i republičkih praznika i značajne datume iz NOB-a kaže »proslava«. Kod svake crkve prilikom proslave dana posvećenja crkve održavaju se vašari, na koje dolaze ljudi i iz okolnih sela. Selo u kome je crkva toga dana je domaćin gostima iz drugih sela, kao i prilikom »Molitve«. Do 1945. god. kod crkve je postavljana zajednička sofra za sve domaće i njihove goste iz drugih sela. Posle rata, kao i prilikom »Molitve«, svako domaćinstvo vodi svoje goste svojoj kući i tamo ih čašćava. Kod kuće se priređuje ručak, dok se kod crkve okuplja uglavnom mlađi svet. Vašar je i prilika za trgovinu. Razni putujući trgovci otvaraju šatre sa sitnom robom, tekstilom, različitim potrebama seoskog domaćinstva (alatke, posuđe, preslice i sl.). Prodaju se takođe i poljoprivredni proizvodi i stoka, a toči se i piće. Na vašare u Semberiji dolaze i stanovnici susednih oblasti, kao što Semberci idu na vašare izvan Semberije. Sela južno od Bijeljine odlaze u manastir Tavnu, dok iz sela bliže Savi idu na vašare u Šid i Sremsku Mitrovicu.

U prošlosti naročito su veliki bili vašari na koje je dolazilo stanovništvo i iz udaljenijih krajeva, koji su održavani prilikom »tronošenja« (osvećivanja) crkava. Tom prilikom pored darivanja crkve, ona se i opasivala platnom, a onaj ko da najveći prilog bude i kum crkvi. Tako je 1912. godine, kada je »tronošena« crkva u Batkoviću, Jovica Božić, koji je dao zemljište za crkvu,

opasao je tri puta »bezom« i bio je kum crkvi. Ovaj običaj poznat je u severo-zapadnoj Srbiji.¹¹⁸

Krajem XIX veka, pod uticajem Srbije i Vojvodine, odomačio se crkveno-školski kult sv. Save. Toga dana (27. I) u školama je organizovana svečana proslava.¹¹⁹ Svake godine neko od imućnijih ljudi bio je »kum« škole. On je o svom trošku pripremao gozbu za goste škole, »lomio kolač«, a ponegde bi siromašnjim đacima kupio odeću.

Posle oslobođenja proslavlja se Dan škole davanjem prigodnog programa. U ovakvim proslavama pored učenika i nastavnika učestvuju i đački roditelji. Ovakve proslave razlikuju se od ranijih ne samo po formi (načinu proslavljanja) nego i po suštini, jer je Dan škole liшен religiozno-obrednog sadržaja, koji je bio osnova crkveno-školskog kulta sv. Save.

Zimski praznici. — U semberskim selima u zimskom ciklusu nije bilo maskiranih ophoda, poznatih inače u Bosni (kao što su koledari, čarotice, vučari). Samo je u nekim selima (obično onim koja su imala školu), kao i u Bijeljini, verovatno pod uticajem učitelja školovanih u Vojvodini, još od XIX veka, bilo povorki vertepa. Običaj nikada nije bio opšte usvojen. Primili su ga i održavali samo učenici. Zbog toga se i moglo dogoditi da se komplikovana strana imena, Melhior i Baltazar, izgovaraju potpuno tačno. U Bijeljini se običaj vertepa održavao do 1941. godine.

»Vertep«. — »Vertepaši« su bili samo muškarci, obično učenici. Bilo ih je pet do šest. Svi su imali brade i brkove, a na glavi su nosili visoke kape od hartije na kojima su bile izlepljene zvezde. Dvojica među njima bili su carevi Melhior i Baltazar, jedan je bio »mali dak«, zatim »stari deda«, koji je nosio štaku i »ovčar«. Ovaj poslednji bio je obučen u kožuh, nosio je ovčarsku torbu na koju bi prikačio nekoliko zvona. Oni su obilazili kuće u selu, u svakoj bi otpevali najpre »Rođestvo tvoje«, a zatim bi svako izgovorio svoj tekst. Počinjao je »stari deda«:

»Evo mene, Starine Novaka,
koji dode iz bakina budžaka.
Sto godina kako čuvam ovce
ja ne stekoh baš nikakve novce.
A baka mi umrla još lani.
Ja živim ko goso nariktani,
te putujem tri istočna cara
da mi skupe što za puta para.
Oj, čestiti gazda, domaćine,
podigni se i potraži pet-šest desetaka
da daruješ Starinu Novaka.
A ti, snašo, peškirić,
da pokrijem šeširić.
Ako to ne bi bilo
tako mi ovog mog bijelog brka
biće ovdje ženskadije
oko kuće trka.«

¹¹⁸ Petrović Ž. P., Opasivanje crkava, Glasnik Etnografskog muzeja VII, Beograd, 1932, 110.

¹¹⁹ Filipović S. M., Sveti Sava u kultu i predanju u severoistočnoj Bosni, Beograd, 1939, 8.

Carevi Melhior i Baltazar govore isti tekst, samo zamene imena:

»Ja sam car Melhior (odnosno Baltazar)
sa persijske strane.
Viđoh zvijezdu na vostoku
i pridoh novorodenom caru
i poklanjam se.«

Poslednji govori »mali đak«:

»Ja sam mali đak
i vrlo sam nejak.
Učitelj mi kaže az
a ja velim napolju je mraz.
Učitelj mi kaže zjelo
a ja velim napolju je
janje bijelo.
Ja prido njegovoj ruci
a on mene za uvo povuci, povuci.
Dadoše mi kolačić na štapić,
u torbici sira i koščicu,
daj nam, gazda, jednu vješalicu« (vešalica je komad
mesa od leđa u blizini kičme).

Ukućani bi ih zatim darovali hranom — jajima, mesom, kolačićima i sličnim, i oni bi odlazili dalje. Pošto obiđu sve kuće u selu, među sobom bi podelili sakupljene darove.

Na Varindan (17. XII) kuvali su pomešane razne vrste žita (pšenicu, kukuruz, grah) i u toku toga dana tri puta jeli, a jedan deo ostavljali za Božić, kada su »varicu« pomešanu sa mekinjama davali ovčama.

Period između Božića (25. XII i 7. I) od dvanaest dana, prema vremenu određenog dana računaju (proriču) kakvo će biti vreme u idućoj godini, računajući jedan dan za jedan mesec.

Uoči Božića mora se vratiti sve što je pozajmljeno u toku godine.

Na Tučindan (5. I) »tuku« se (kolju) »pečenice«, a peku na Badnji dan (6. I). Pečenica je obavezno svinja. Na Božić parče njene guše pojede domaćin čim se ispeče »da bi se prasila muška prasad«. Papak od pečenice stavljuju u česnicu, a njenu krv, pomešanu sa mekinjama i varicom, daju stoci. Kroz jabučicu pečenice na Božić rano ujutro sipaju vodu »da ne bi bilo suše«, a zatim kroz nju sipaju i piju rakiju »zbog zdravlja«. Pečenicu sekut unakrst — desnu plećku, pa levi but, zatim glavu (koju ostavljaju za Mali Božić — 14. I) i levu plećku (ostavljaju za Bogojavljenje — 19. I). U plećku gataju i kost od nje čuvaju cele godine. Kada pečenicu unose u kuću, posipaju je kukuruzom. Najmlađe žensko dete se prvo omrsi pečenicom »da bi se telila ženska telad«.

Na Badnji dan iznosili su iz kuće stolice i metle »da ih badnjak ne zateče«. Toga dana domaćin seče jedan badnjak od hrastovog ili cerovog drveta, a lisnati vrh prislanja uz kuću, gde stoji do Malog Božića. Dok su kuće bile bez tavana, njime su toga dana čistili badžu. Na Mali Božić granom od badnjaka okite kuću i svinjac, grančice daju kravama sa mekinjama, a ostalo zapale na ognjištu. U nekim selima lisnati vrh badnjaka prislonje na Božić na prozor i na njega stavljuju rubine koje su to jutro, pre izlaska, skinuli pre obaveznog ritualnog kupanja.

Badnjak je ranije bio ogromno stablo, po 5 m dugo i vrlo debelo, tako da ga je nekoliko ljudi pridržavalo dok su ga prislanjali uz kuću. Smatralo se da badnjak svake godine treba da bude malo veći i malo deblji.

Prvi iver od badnjaka treba da bude što deblji. Njega ostavljaju pod karlicu u mlječaru »da bi kajmak bio debeo«, a komadić od tog ivera stavljuju u česnicu »radi 'čela«.

Na Badnje veče domaćin preseče badnjak na tri dela i jedan po jedan komad unosi u kuću, čestita Badnje veče i loži ga na vatrnu, a domaćica ga posipa kukuruzom. Preko noći sedi se kod badnjaka dok ne pregori. Ujutru na njemu peku česnicu. Dva komada od badnjaka čuvaju za polaznika, koji sa njima kreše vatrnu.

Posle unošenja badnjaka domaćin unosi slamu u kuću, a domaćica po njoj baca oraha, lešnika i kukuruza, koje deca kupe pijučući kao pilići. Konopac kojim je slama bila vezana ne sme se razvezati do Malog Božića. Na Božić ujutru u krugu tog konopca (ili kroz prozor) hrane kokoši »da ne idu daleko od kuće«. Od kada je slama prostrta po kući do dolaska polaznika na Božić ujutru ne prima se u kuću niko. Smatra se da ne valja po slami polivati. Slama ostaje u kući do Malog Božića, kada je iznose. Tada jedan pita: »Šta radiš?«, a drugi odgovara: »Kupim muve i buve«, i tu slamu su ranije bacali kod begovskih konaka. Ostatkom slame kitili su šljive »radi roda«. Ako šljiva ili orah ne rađa, jedan uzme sekiru, a drugi rakiju i idu kod šljive. Onaj sa sekicom zamahne i kaže: »Sad ču te posjeći«, a drugi: »Nemoj sjeći, uzmi rakije. Rodiće«. To ponavljaju tri puta sa uverenjem da će voćka ubuduće rađati.

Na Badnje veče večeraju sa vreće prostrte po slami. Jedu se posna jela: papula, riba i pogača. Te noći svi spavaju okrenuti na jednu stranu »da tako bude 'šenica kada se žanje«.

Na Božić ujutru pre izlaska sunca krstićima od ljeskovine »zakrštavaju« njive, bunar, vratnice i kuću. Tada muškarac donosi sa bunara vodu za česnicu, a domaćica, koja mora biti obuvena, mesi božićne hlebove. Kada ih umesi, rukama umrljanim testom uhvati se za drvo što niže »da bi se tako rojile 'čele«.

Božićni hlebovi su od beskvasnog pšeničnog brašna i peku se na badnjaku. U česnicu, koju zovu i »maslenica«, stavljuju papak od pečenice, zrno graha i kukuruza, novac, komadić ivera od badnjaka, soli u krpici, komadić sira i, neko, komadić konjskog ulara. Česnicu nataru mašću od pečenice (»kapavicom«). Šta ko nađe u svom komadu, smatra se da će imati sreće u odgovarajućem poslu, novac otkupi domaćin i drži ga u kesi sa novcem, a so daju stoci.

Od istog testa naprave još dva hleba: »čelin kolač« i »kolut«, »rogač« ili »volin kolač«. »Čelin kolač« je jednostavan, okrugli mali hlepčić koji na Božić ostave kod košnica, a na Mali Božić ga stave u poparu. »Kolut« je veći, u sredini šuplji hleb, koji na Mali Božić, kada daju stoci so, stave volu na rog i tako ga tri puta proteraju oko kuće. Po strani na koju padne gataju: ako padne na lice, biće dobro, i obratno.

Na Božić pre izlaska sunca domaćin ide u tor i glasno »vabi marvu da se bolje plodi« i posipa je kukuruzom.

Ruča se rano ujutru. Prvo se na sofru stavlja česnica i plećka od pečenice, a zatim se »mirbože« — ljube se i nazivaju »Mir božiji« svi ukućani moću sobom, samo se domaćin i domaćica ne ljube. Osobe ženskog pola prvo treba da okuse sira »da bi se telila ženska telad«. Jede se po malo: od pečene bundeve (da ne mori ljutina), drenov pupoljak (da budu zdravi kao dren), sira, komadić vrabice koja se pekla u pečenici, komadić pečenice i česnice. Obavezno jelo na Božić o ručku je keške, koje se kuva na vatri od badnjaka.

Posle ručka daju soli stoci i utrkuju se sa konjima. Toga dana ne ide se u tuđu kuću »radi kokošiju«.

Za badnju večeru, na Božić i Mali Božić o ručku zapali se božićna sveća, koja je zamotana u želudac od pečenice i stoji u situ sa pšenicom i kukuruzom

na »kolutu«. Preostali komad od sveće čuvaju i pale kad ko umre ili sa njim traže utopljenika. To se radi tako što upale sveću prilepljenu na daščici i puste niz reku. Smatra se da će se sveća zaustaviti iznad utopljenika. Žitom u kome je stajala sveća posipaju stoku i bunar, a ono koje je pokapano voskom stave u semensko žito.

Smatralo se da će, ako kućni pas lane za vreme ručka, te godine vukovi napadati stoku, a da će pas pobesneti. Ako pas ne laje za vreme ručka, hraniće ga dajući mu hranu kroz prozor — »da ne ide daleko od kuće«.

Polaznik može biti čovek (muškarac) ili ovca. Ako je ljudski polaznik, to je uvek određena osoba. Nekada su polaznika pred Božić pozivali sa ploskom, a i kada se ne poziva, zna se ko je kome polaznik. Obično je to mlađa osoba, koja baca žito u prozor kada dolazi na Božić ujutru. Domaćin ga sačekuje na vratima i oni se uzajamno posipaju kukuruzom. U kući polaznik prvo tri puta pomakne badnjake napred i udara mašom po njemu nabrajajući želje za plodnošću i zdravljem ukućana, stoke i letine (»Koliko varnica, toliko prasica, krava, teladi i ovaca, u domaćina žita i novaca, a najviše zdravlja i veselja«). On ostavlja srebrni novac na ognjište, a na badnjak povesmo lana »da ti toliki četen uzraste kao oni ogranki pred kućom«. Domaćica ga daruje peškirom, maramicom, čarapama ili nazucima; obavezno mora biti nešto vuneno »zbog ovaca«. Polaznik zatim seda za sofiju. Ogrnu ga čebetom »radi kajmaka« i ponude ga rakijom i papulom. Na Mali Božić polaznika pozivaju »na čast« ili »omrsak«. On tada daruje sofiju novcem, a domaćica njega peškirom.

Ako je polaznik ovca, domaćin je privodi vatri, njenom nogom kreše badnjak i govori kao i polaznik.

Posle ručka domaćica prede kudelju, koja treba da bude što veća, na panju drvljaniku »da je ptice vide i ne prpaju sjeme«. Posle toga do Malog Božića neće uzimati preslicu u ruke. Zatim domaćica ide u mlječar da zamesi proju.

Period između Božića i Malog Božića je »nesnovanice«. Tada se ne ide noću iz kuće i ne radi se »zbog vukova«. Kosti koje ostanu od jela u tom periodu daju svinjama ili zakopavaju u mravinjaku.

Na Mali Božić završava se ciklus božićnih praznika i tada se ponavljaju neki, na Božić već izvršeni, obredi.

Na Krstovdan (18. I) posti se i ne radi se ništa.

Veruje se da uoči Bogojavljenja (19. I) »gore pare«, vidi se vatrica gde je zakopano blago. Ako se vidi bela vatrica, zakopano je srebro; ako je vatrica crvena, zakopano je zlato. Plamen treba posuti pepelom i ujutru gledati koja je životinja ostavila na njemu svoj trag. Ta je životinja »tilsum« i takvu treba zaklati kad se počne blago kopati. Treba kopati noću ne govoreći ništa. Za vreme kopanja tilsum će doći da napada, ali ne može ništa učiniti.

Prolećni praznici. — U ovom periodu više puta se ponavljaju tabui u vezi sa kultom zmaja. Tako na Veliki petak, Mladence (22. III) i Blagovesti (7. IV) pale bunjišta, ne unose u kuću drva i žene ne pletu »da se guje ne bi plele oko kuće«. Na Lazarevdan ujutru pre sunca izvezu, žmureći, tri krstića crvenom predom na košulji.

Na Mladence se prvi put isterivala stoka na pašu i tada su čobani pravili trube od vrbove kore i trubili.

U Donjem Crnjelovu na Blagovesti se omladina skupljala na mestu zvanom Subotište i igrala.

Na Časne poklade se preduzimao niz radnji protiv veštice: u vatru na ognjištu zatrpalji kamen i goreli trešnjevo drvo, uveče, kad pođu na spavanje, mazali su decu ispod pazuha i oko vrata belim lukom, a u vrata bi zabadali nož.

U toku poklada ljudi bi se uveče sakupljali u jednoj kući »na sijelo«, a domaćin bi pozvao guslara. Takva sijela održavana su do rata.

Jeremijevdan (14. V) jest »volovski svetac«. Toga dana ne prežu volove, a ako moraju da ih upregnu, ispletu gužvu od bele loze i stave volu dešnjaku na desnu nogu. Veruje se da se toga dana mogu prepoznati veštice (pomoću zmijske glave kroz koju je izrastao beli luk).

Na Lazarevdan idu Lazarice: jedna devojčica, Lazarka, koja igra, jedna žena koja peva i muškarac koji svira. Lazarice su samo Karavlaši. One dolaze pred svaku kuću, pevaju i igraju:

»Ova kuća bogata
ima dosta dukata.
Okreni se, Lazare,
Domaćinu za zdravlje.«

Domaćica daruje Lazarice jajima, slaninom, grahom i brašnom.

Na Veliki četvrtak šaraju jaja za Vaskrs. Jaja šaraju voskom i »šaraljkom« napravljenom od komadića lima ili perom za pisanje. Šare izvedene perom tanje su i lepše. Ornamenti su uglavnom stilizovani cvetovi, ređe geometrijski motivi (slika 94). Drugi način šaranja je da koncem uvežu cvet ili list za jaje te ga tek tada boje. Šare, na oba načina šarane, posle bojenja ostaju bele. Poslednjih godina šaraju već obojena jaja sonom kiselinom, ili nalepnicama.

Na Veliki petak ujutru pre izlaska sunca, ili uveče po njegovom zalasku, boje jaja, i to najviše crvenom bojom. Sada kupuju u prodavnicama boje industrijske proizvodnje, a ranije su crvenu boju dobijali od varzila, a ostale od raznih biljaka: mlječike, šljivove kore, ljeske od crvenog luka, rujike.

Prvo obojeno jaje čuva se u sanduku po nekoliko godina. Iznosi se sa duvakom (ili nekim drugim komadom odeće u kome je mlada bila na venčanju) pred gradobitne oblake »radi vremena«.

Svaka kuća našara najmanje 6—7 jaja (a neka i po 30 komada) da se podele deci koja dođu na Vaskrs.

Na Veliku subotu žene, kojima je neko skoro umro, idu na groblje i na grobove svojih pokojnika ostavljaju obojena jaja.

Na Vaskrs se prvo omrse bojenim jajetom zamočenim u »lug« (pepeo) »da ne mori ljutina«. Toga dana daju bojena jaja muškarcima, deci i prosjacima, a takođe ih šalju odsutnim ukućanima (koji su u školi, vojsci ili negde na radu). Deca i omladina »tucaju« se jajima. Jače jaje »dobija« ili »nosi« slabije.

Na Mali Vaskrs (nedelju dana posle Vaskrsa) ponovo boje jaja i »tucaju se«. Boju kojom su bojili jaja prospu na »gradinu« (živu ogradu).

Uoči Đurđevdana (6. V) dizali su (u nekim selima i sada to čine) »bandere« na sred sela radi zaštite od leda. Bandera je visoko i pravo jošikovo ili janjevo drvo koje momci treba da kradom useku u nečijoj šumi. Smatralo se da grad neće tući polja kroz koja je proneta bandera: »Kuda se bandera vuče, grad ne tuče«. Na vrh bandere stave krst, okite je maramama, peškirima, ogledalom, cvećem i postave na raskršću u centru sela, a u većim selima postavlja je svaki zaselak svoju banderu. Oko postavljenе bandere nastaje veselje i igranka.

Na Đurđevdan ujutru pre izlaska sunca »zakršćavaju« vratnice, bunare i njive krstićima od ljeskovine.

Žene su uoči Đurđevdana i Spasovdana mešale semena od lana i konoplje sa pepelom i posipale oko štala kao zaštitu od veštice.

Na Đurđevdan ujutru pre izlaska sunca palili su na vratima tora slavsku i božićnu sveću i proterivali stoku između njih.

Slika 94. Ornamenti na uskršnjim jajima šaranim 1961. godine

Noću uoči Đurđevdana momci sekut curama »miloduv« i cveće u cvetnjacima. Očevi i braća čuvaju i brane, pa se događalo da zbog toga bude tuča, a nekada i mrtvih glava.

Uoči Đurđevdana devojke beru cveće, posebno »miloduv«, i potapaju ga u vodu, a na Đurđevdan ujutru se tom vodom umivaju.

Ranije su se devojke na Đurđevdan ujutru kupale u tekućoj vodi. To se mesto krilo od momaka, koji su ih, jašući na konjima, tražili. Posle kupanja nastajala je igranka i veselje.

Devojke su to jutro prale kosu i lice sokom od divlje loze, na novorođenčad su stresali rosu sa ruže da bi bila lepa.

Letnji praznici. — Uoči Ivanjdana deca pale vatre i preskaču preko njih. Na Ivanjdan (7. VII) beru ivanjsku travu i prave vence sa kojima kite vratnice, bunare i prozore. Toga dana iznose na sunce i sunčaju tekstilne predmete od vune.

Uoči Petrovdana (12. VII) mladići su pripremali lile od trešnjeve kore i sa zapaljenim lilama išli kroz selo unakrst, zvoneći zvonima, a neki su stavljali i maske od tikve na glavu. Pred svakom kućom su vikali: »Sirca, zarca, majo. Rikalo, bukalo, pjevalo«. Domaćica ih je darovala sirom, jajima i slanim. Verovalo se da će krave bolje voditi, ako ih udare lalom. Kada lilari obidu selo (ili zaselak), na raskršću bace sve lile na gomilu i zapale veliku vatru, igraju, preskaču preko vatre i preteruju stoku preko nje. Od sakupljene hrane naprave zajedničku večeru u jednoj kući. Običaj je da se lile »krešu« jedna o drugu ako se lilari sretnu. Od oslobođenja lile nose dečaci. Sakupi ih se po nekoliko, idu od kuće do kuće i traže »sirca, zarca, majo«. Domaćica iznese za svakoga po jedan »zarc« (mali okrugli sir), a na siniju iznese mleko. Deca se prskaju mlekom: »Šarena ti se krava otelila, šaren ti se voko otelio.«

Sva domaćinstva rado su primala lilare i darovala ih jer se verovalo da je to dobro za stoku. Priča se da samo jedan domaćin u Amajlijama nije nikada htio da primi lilare i da mu se zato svake godine kvario sir.

Do dvadesetih godina, kada je bilo mnogo više stoke, na Petrovdan bi se na paši iskupili čobani na zajedničku užinu koju su im pripremale »maje« (domaćice) i tada su pevali:

»Sveti Petre, dobro tvoje veče.
Lile sjaju jer siromasi lampe nemaju.
Svakom domaćinu dobro veče bilo
a mi ćemo nešto u torbu dobiti.
Majko, rikalo ti, bukalo ti,
dajder nama sira, mleka, jal' kajmaka
da ti sutra dobar ručak ručamo
kao što je domaćin dobar.
Domaćine, sretan bio
Bog ti u toru volove i krave obdario.
Krave riču, a volovi buču.
Kravama i volovima njive natorio.
Stare prodavo, dukate slago,
Mlade gojio, s njima zemlju obrađivao.«

Ako bi u letnjem periodu duže potrajala suša, išle su »dodole«, grupa devojaka, koje su vodile jednu devojčicu »dodolu«.¹²⁰ »Dodola« je morala biti

¹²⁰ Govoreći o dodolama u Bosni, E. Lilek kaže da su dodole petorica dečaka (Etnološki pabirci po Bosni i Hercegovini, Glasnik Zemaljskog muzeja XI, Sarajevo, 1899, 711). Međutim, po našim ispitivanjima dodole su uvek obavezno ženskog pola. Prema tome, Lilekov podatak se ne može smatrati verodostojnim. Ovo utoliko pre kad se zna da Lilek nije sam vršio istraživanja, nego je podatke dobijao od drugih lica.

siroče, bez roditelja, gola, obučena samo u košaru od »avtuge«. Dodole su išle od kuće do kuće, i pred svakom pevale:

»Mi dodolu vodismo,
mi se Bogu molismo.
Daj nam, bože, rosne kiše
da porosi naše polje
i vinovu lozicu
i šljivovu grančicu
i granate kukuruze.«

Dodolu domaćin polje vodom i daruju je sirom, jajima, brašnom i drugom hranom. Kad dodole obiđu selo, bace avtugu u tekuću vodu u kojoj okupaju i dodolu, a svi prisutni se umiju. Sakupljenu hranu podele među sobom.

Makivije (14. VIII). — Toga dana žene ništa ne rade. Priča se da su žene jednom radile na Makivija na njivi, a iz neba se čulo: »Makivije, smakni dvije, pusti treću nek' kazuje«. Udario je grom i dve žene su poginule. Od tada žene ne rade na Makivija.

Jesenji praznici posvećeni su zaštiti od vukova. To su »vučiji sveci« ili nesnovanice: period između Gospojina (28. VIII do 21. IX), Vrači (14. XI), Đurđic (16. XI) i Aranđelovdan (21. XI). Tih dana ne počinju se nikakvi poslovi (snovanje tkanja ili pleteri), ne ore se i ne radi o vuni da vukovi ne bi napadali stoku.

Do 1941. su iz sela ispod Bijeljine na Gospojinu, kada je slava manastira Tavne, nosili »dar namastiru«: pšenicu, žito (kukuruz), stoku i zob.

OBIČAJI UZ POSLOVE

Smatra se da je petak »baksuzan dan« i tada ne počinju nikakve poslove.

Kada orač pode da započne sa oranjem, treba da je okupan i obučen u čistu košulju i odelo i treba da ponese čuturu rakije na njivu.

Ko seje pšenicu, treba da obuče čistu belu košulju, a preko nje žensku košulju. Na njivi sejač razlomi pogaču, a sa semenom pomeša kuvana jaja da pšenica bude krupna i bela kao jaja. Poslednjih godina uz pogaču obavezno nose i pečenu kokoš, a imućniji i prase. Toga dana ne nosi se na njivu čorbasto jelo.

Od prvog požnjevenog snopa opletu venac ili »amajliju«, osvete je na Ivanjdan u crkvi i čuvaju. Prvim požnjevenim klasom opaše se svaki žetelac »da ga ne bole leđa«. Neki i od prvih obranih kukuruza opletu venac i drže u kući.

Za vreme žetve devojke su pevale:

»Žetvu žele glavate djevojke,
žetvu žele, nijesu je pojele.
Duga dana u zla gospodara,
ne da šjesti, ne da jesti,
ne da stati, ne da pogledati.«

Ranije su neki domaćini ostavljali »berićet« — malo nepožnjevene pšenice na njivi.

Od testa od prvog samlevenog novog brašna (pšeničnog ili kukuruznog) naprave krst na vratima.

Podizanje kuće praćeno je mnogobrojnim običajima i verovanjima: Drvo za »japiju« (građu) ne seku za vreme mene meseca (da se ne ucrva). Ne počinje

se kuća između Gospojina. Dobro je početi ponedeljkom ili četvrtkom. Da bi utvrdili da li je srećno odabранo mesto za kuću, ono jutro kada majstori započinju pravljenje temelja treba pre zore presti kudelju i namotati na motovilo. Ako zadnji kraj pređe dođe na vrh motovila, mesto će biti srećno. »Na temelj« kuće domaćin zakolje prase ili jagnje i pripremi svečani ručak za majstore. Na svaku »čošu« kuće domaćin daruje majstore i tek tada oni podižu zidove. »Kurban« se kolje (prase ili jagnje) kada se digne »šljeme« i tada se napravi svečani ručak na koji dolaze i susedi i rodbina i donose darove: litar rakije, stan beza, duvan, marame, čarape, peškir. Bliža rodbina donese domaćinu košulju, domaćici maramu, a ostalima u kući po nešto. Domaćinova udata sestra donosi čitav »boščaluk« kao i za svadbu. Na kurban se pozove i čajo, koji je okičen perjem i praporcima. On »izvikuje darove«, koje majstor postavlja na rogove kuće. Domaćin se prilikom pogodbe dogovori sa majstorima da li sav dar pripada majstorima ili pola majstorima, a pola domaćinu. Majstor sa »šljemena« zahvaljuje za dar:

»Fala, gazda N. N.,
koji si se postarao
svome komšiji na šljeme.
Sretan taj dar donio,
ti živ i zdrav bio.
I ti dvore gradio,
u širine širio,
u visine visio.
Sinove ženio,
snaje dovodio,
šéri udavo.
Fala, gazda N. N.,
Živ i zdrav bio.«

U novu kuću useljava se kada je pun mesec. Tada se priredi dobra večera. U kuću prvo ulazi domaćin i posipa po kući novac, orahe i jabuke. U kuću se najpre unese so i hleb, a svako ko prvi put uđe u novu kuću daruje ognjište (sada šporet) novcem.

U selima u kojima su bunari duboki, prilikom kopanja bunara kada pode voda, susedi donose dar koji se izvikuje kao i kada se na kući »digne šljeme«, a domaćin prireduje svečani ručak.

Kad povedu goveče na prodaju, iščupaju mu dlaku između rogova i postave pod kućni prag (da ostane u kući »berićet«), a kad dovedu kupljeno goveče, daju mu preko praga soli i mekinja.

Mnogi od napred navedenih običaja danas se više ne održavaju. Neke od njih održavaju samo starije osobe, dok je većina običaja koji se i danas održavaju (kao što je, na primer, slavljenje slave, svadbe ili »molitve«) izgubila religiozno-ritualni značaj, ili je on postao sekundaran. Takvi običaji imaju u današnjoj formi održavanja pre svega društveno-ekonomski smisao. Vrlo često održavanje takvih običaja predstavlja i priliku za okupljanje srodnika i prijatelja, za društvene kontakte, kao i mogućnost za prikazivanje ekonomske snage i ugleda porodice.

Istovremeno, zbog izmenjenih društveno-ekonomskih uslova dolazi do stvaranja i usvajanja novih običaja koji su lišeni religiozno-obrednog sadržaja. To su: proslava Dana škole, ispráčaj regruta u vojsku, Dan žena, Dan ustanka naroda Bosne i Hercegovine, Dan borca.

VEROVANJA U NATPRIRODNA BIĆA

Kod starijih osoba i sada se može čuti da je čitav život unapred određen još na rođenju, »suđeno je«, a poneki znaju reći da »suđenice« ili »usud« na rođenju određuju sudbinu. Ko su suđenice i koliko ih ima, ne znaju. Naročito se teše »sudbinom« kada neko umre ili uopšte kada se dogodi kakva nesreća.

Rado se priča o prikazama, da se nekome nešto prikazalo, naročito ako je išao noću ili po usamljenim mestima, grobljima i raskršćima.

Vrlo je rasprostranjeno verovanje da se čovek posle smrti može pretvoriti u »kodlaka«. Da se to ne bi dogodilo, u prošlosti je vršeno oboravanje grobalja ili čitavog sela. Tako je, kako smo već naveli, kada je osnovano, groblje u Batkoviću oborano za noć drvenim plugom koji su vukla dva vola blizanca, a volove su vodila dva brata blizanca. Hranu su im donele dve sestre bliznakinje. Smatra se da je selo Obarska dobilo ime zato što je celo selo oborano, po jednima zbog »kodlaka«, po drugima zbog »leda«.

Veruje se da postaje posle smrti »kodlak« čovek koji je umro neopojan ili anatemisan, odnosno mrtvac koga neka životinja, naročito mačka, preskoči. Zato se svaki mrtvac, dok je u kući, čuva i pored njega se stavi glogov trn. Ako se ipak povukodlači, on dolazi noću kući i napada naročito one koji su za života bili jači od njega. Kad dođe u kuću, rado opkorači verižnjaču i na njoj sedi. Veruje se da je vukodlak naduvana ljudska koža, »mijeh« koji je obučen u belo.

Poznata priča o trgovcu koji se pretvorio u vukodlaka ovde se vezuje za Milana Mastilovića, pretka porodice Milanović.

Spretniji i otresitiji ljudi znali su uvek da u svoju korist zloupotrebe verovanje u vukodlaka. Tako se u Brocu neki Riketa maskirao u vukodlaka i plašio ljude kod kazana, dok ga jednom nisu uhvatili i isprebijali.

Tako je u Modranu neki Risto Lazarević uvek rano ujutro išao na posao i pevao. Njegove kumove, Milakoviće, otac je stalno korio što spavaju ujutru kad kum već ide na posao i peva. To im je dosadilo i jedno jutro Mićo Milaković obuče sestrinu košulju a maramu stavi na glavu i ode na groblje, sačeka Ristu mašući rukama. Ovaj se toliko uplašio da su mu davali vode i hleba preko maše, a zatim su mu salivali stravu. Od onda više nikada nije ujutru pevao.

Mnogo se ranije pričalo i o vilama, a i sada kažu da je nekada bilo vila, ali ih sada više nema. One su zamišljane kao lepe, stasite devojke (»lijepa kao vila«) sa dugom raspletrenom kosom, ali sa nogama »kao u ovce«, koje vole čistoću i urednost. Naročito vole konje, posebno mlade, dobre i uredno držane konje kojima hoće da opletu grivu. Očito pod uticajem narodnih pesama neki smatraju da su vile bile krilate, da su nosile strele i »ustrijeljivale« jedne, a spasavale druge junake.

»Igrališta« su lokaliteti za koje se veruje da su se na njima vile sakupljale, pa je zato na njima trava uvek ugažena.

U vezi sa vilama priča se u selu Dazdarevu: »Bila neka baba. Gotovo sva joj čeljad od astaluka izumrla. Ona ih je dugo i jako žalila. Jednom baba ležala na klupi, a džukele laju na nju pa odmiču. Snahe pogledale i vide ženska sedi, naslonila se na gradinu, kose duge do pojasa, noge joj doli tanke ko kod ovce. Došla đe je baba spavala, stajala kod direka i ošla. Viš njene glave stajala. "Da vidimo oće li baba šta spomenuti", kažu snahe. Baba tražila češlj. Dotle bila raspletena, da se očešlja. "Dode mi na san žena duge kose do zemlje, raspletena i kaže mi: 'Baba, ako budeš i dalje jaukala sve će ti zamrijeti. Ako se budeš oplela, ostaće ti kuća'." Baba izvrati jelek kako treba da bude i ostala joj čeljad. Kažu vila da je to bila.«

Verovalo se da se davo, kao i druge prikaze, pojavljuje noću na raskršćima, virovima, vodenicama i uopšte na pustim mestima i plaši ljude.

U vezi sa đavolom priča se najčešće kako ga je prevario sveti Savo kad su sadili repu i kupus. Priča se da je bio neki Ševo, mlinar u Debenjaku. »Neki Ševo bio mlinar, peko slaninu u mlinu na ražnju, a došo mu đavo da peče žabu na istom ražnju. Kaže đavo: 'Tebi se masti, meni ne', pa onu žabu da omasti o slaninu, a Ševo njega po glavi, a iz (vodeničnog) kola viknu: 'Znao sam ja da ćeš ti dobiti od Ševe'.«

Mnogo se priča o kugi jer je ona još u XIX veku bila česta u ovim krajevima. Kuga je zamišljena kao živo biće, žena koja je išla po kućama. Gde je kuća prljava i neuredna, kaže domaćici: »Ajde me nosi kući N. N.« Usput pita: »Jesam li ti teška?« Ako kaže: »Jesi«, pritisne je i bude jako teška. Ako kaže: »Nisi«, olakša se kao da je nema. Verovalo se da se od kuge može sakriti i zato su, kad bi se pojavila epidemija, bežali u šume. Svaka porodica se sama krila i tako ih je većina i umirala. Umrle od kuge kopali su u posebna groblja, a mrtve su do groba vukli kukama. Da ne bi privukli kugu, ne sme se kuća nečista držati, ne sme se smeće posle zalaska sunca iznositi i ne sme se klada sa drljače ložiti. Najteža je kletva »Kuga te pomorila«. Radi zaštite od kuge, kažu da je Obarska oborana, odnosno da su nekada oko sela obnosili vrata od mlina noću, čuteći. Posle obilaska vrata su vraćali na svoje mesto i držali ih zatvorena. Pored ovih natprirodnih bića verovalo se da postoje ljudi, odnosno žene, koje poseduju natprirodne moći.

Smatra se da **mora** može biti samo devojka. Ona dolazi noću i »mori« ljude, siše im krv i davi ih. Kada se mora uda, ona postaje **vještica**, koja naročito »ukida« decu i oduzima kravama mleko. Ona jaše na vratilu i čini razne štete i zla ljudima i stoci. Da bi se zaštitili od nje, nosili su »amajlige«, stavljali na vrata od štale drljaču sa klinima okrenutim napolje. Uoči Đurđevdana i Spasovdana mešali su seme od lana i konoplje sa pepelom i time posipali krave, a uoči Poklada su mazali decu belim lukom, u vrata zabadali nož, a na vatru ložili trešnjevo drvo.

Veštica se može prepoznati ako se na Blagovesti ubijenoj zmiji u glavu posadi beli luk i taj luk metne za kapu na Jeremijevdan. Veruje se da će osoba kojoj veštica otme taj luk sa kape odmah umreti.

Stuać je muškarac sa pozitivnim natprirodnim svojstvima. Verovalo se da se stuači sastaju pod drvećem i brane svoje selo od oluje i nepogode. Veruje se da su oni i gatari, da znaju da razgovaraju sa stokom, proriču gledajući u plećku. Smatra se da svoje sposobnosti stuać, ako hoće, može da prenese na svoje muško dete.

Nevidljiv može postati svako ko u novom loneu skuva živu crnu mačku bez belege da se odvoje kosti. Sa svakom od kostiju u ruci treba se gledati u novo ogledalo, sve dok se ne nađe kost, odnosno Zub sa kojim se u ruci postane nevidljiv. Jedino stuać može otkriti takvog čoveka.

Veruje se da **utopljenici** predvode gradobitne oblake i da se mogu nagovoriti da takve oblake prevedu na drugo selo. Zbog toga, kada naidu gradobitni oblaci, pozivaju poslednjeg utopljenika iz sela da odvede oblake u drugo selo.

Verovanja o biljkama. — Smatra se da je vrba prokleta, da nema roda, a da je leska blagoslovena zato što je prva hrana u proleće stoci. Smatra se da nije dobro zaspati ispod oraha, te da ne valja saditi orah u blizini kuće, jer će, kad žile od oraha stignu do kuće, ukućani umreti.

Smatra se da se svi gresi mogu okajati kalemljenjem drveća (»Ajdruk u proljeće hoda po šumi i kalemi voće da ufati sevap«).

Verovanje u lekovitu moć pojedinih izvora naročito se vezuje za »vrelo u Teveriću« (lokalitet između sela Broca, Dazdareva i Ostojićeva). U tom su vrelu oduvek majke kupale bolesnu decu. U vrelo su bacale novac, a na drveće pored vrela ostavljale košuljice bolesne dece.

Veruje se da svaka kuća ima svoju zmiju čuvaricu, koja se ne sme ubiti. Da se to ne bi dogodilo, kada se zmija pojavi blizu kuće, oteraju je smradom od zapaljenih krpa.

U vezi sa zmijom darovaocem znanja nemuštoga jezika priča se: »Bio čovjek i žena. Čovjek išao i vidio neko zapalio granje. Pištala guja u granju, a on pruži štap i spase guju. Ona mu kazala da zna sve što marva govori, samo da ne kaže nikome, jer će umrijeti. Pošli čovjek i žena u goste. Čovjek uzjaše konja, žena kobilu. Konj njisne: 'Ajde, požuri.' 'Ja, lako je tebi. Ti nosiš jednu dušu, a ja četiri.' Žena i kobila noseće. Čovjek se nasmijao, a žena ga zapita što se nasmijao. Utom zapjeva pjevac, a ker jekne: 'Što pjevaš, kad će gazda umrijeti.' 'Nek' umre kad je budala. Ja imam pedeset žena, a ja kad nađem zrno čuknem i sve dodu, a ja zrno pojedem.' Čovjek pozove ljude, iznese rakije: 'Pijte ljudi, a ti, ženo, dodi da ti kažem.' I izudara je, a ne kaže joj zašto se nasmijao i tako ostane živ. Spasio ga pjevac.«

Verovalo se da se konj mora sahraniti, te da se, ako to ne učini, »domaćinu neće dati u konjima«. Nasuprot tome, smatralo se da će se čoveku »dati u konjima ako poklopi Ciganku«.

Ranije je bilo opšte verovanje da se sve živo, a naročito ako je mlado i lepo, može ureći pogledom zlih očiju, pa da čak ni majka ne treba da pomiluje svoje dete da ga ne bi urekla. Zbog toga su detetu, čim se rodi, stavljali razne hamajlike i zapise, ili su ih garavili po čelu. Zapise i hamajlike stavljali su i životinjama, naročito mlečnim kravama.

Takođe se smatralo da su zle oči, uroci i razne natprirodne sile uzroci mnogim nedaćama i bolestima ljudi i domaćih životinja, pa su i bolesti lečene madjiskim putem: salivanjem strave, zagasivanjem ugljevlja, merenjem krajčice, davanjem bolesniku hleba i vode preko maše, i slično. U težim slučajevima obolelog su nosili svešteniku da mu očita molitvu. Mnoge bolesti ljudi i životinja lečili su gatari i »babe« travama, a bilo je i »specijalista« koji su lečili od zmijskog ujeda. Svako selo imalo je bar po jednu iskusnu stariju ženu, »babu«, koja je pomagala porodiljama prilikom porođaja. Takođe je bilo ljudi koji su »popravljali« udove ljudima i stoci kod uganuća i lomova.

Odnos prema bolestima i lečenju još početkom XX veka vidi se iz odgovora na anketu: »Sve moguće bolesti su česti gosti, i, tako reći, ne napuštaju našeg težaka, a naročito djecu i starež, jer su oni u sobama više nego u dvorištu. Naše ženskinje pri svem tom, ipak, o dvorbi bolesnika ništa ne zna. Bolest se po miloj volji širi i prenosi s jednog na drugog, a naše seljanke sjede kod bolesnika, plaču, te bolesnika s tim još prije dotuku. Naročito su babe i vračare učinile svoje. Njih ima u svakom selu. Isto tako rado idu hodžama poradi zapisa i hamajlija. Ako kogod siđe s uma, izludi, idu hodžama koji čine dove i izgone šejtane, te narod vjeruje da takvi bolesnici jedino tamo se mogu svoje bolesti oslobođiti. U ovim prilikama idu i manastiru. Kad su već sve pokušali, i kad je obično već i kasno, idu liječniku.¹²¹

Na isti način u to vreme lečena je i stoka: »O gajenju i držanju marve ima vračanja, idu te ogledaju, zapisuju i te zapise vežu na muzlicu, daju kravama nekakve trave da više mleka dobiju. Čuvaju krave od činilica, jer vele da ima naših žena koje kravama nešto učine, te im mleko oduzmu. Ima ih dosta koji kod sveštenika očitavaju so o Đurđevu danu i Varinu danu.¹²²

Danas je situacija sasvim drugačija. Bolesnici se redovno obraćaju lekarima, a većina porodilja se porađa u porodilištu.

Uzgoj stoke vrši se pod nadzorom stručnih lica, a u bolesti stoke se obavezno obraćaju veterinarima.

¹²¹ Filipović, Anketa, 255.

¹²² Ibid. 399.

DRUŠVENI ŽIVOT

Brak. — Opšte je tvrđenje da su ranije mladenci stupali u brak u zrelijim godinama, između dvadeset pete i tridesete, te da je sadašnja praksa da se devojke udaju do dvadesete godine a mladići žene čim odsluže vojsku, pa i ranije, nova pojava. Međutim, pojedinačna proveravanja pokazala su da su se i pre sedamdesetak godina brakovi sklapali u ranijim godinama. Izuzetaka je bilo i onda kao i sada. Naime, jedinca sina ženili su vrlo rano, 16—17 godina, i u tom slučaju devojka je bila znatno starija. Takvim ranim brakovima želeselo se da se što pre u inokosnoj kući obezbedi potomstvo a i radna snaga.

Kako su ranije komunikacije bile slabije, ženilo se i udavalo obično iz svog ili iz najbližeg sela, ali je i tu bilo izuzetaka. Tako se devojke najradije udaju u Srem, zato što je za ženu lakši život u Sremu nego u Semberiji. Momci se rado žene iz »Brda« (susednih podmajevičkih sela). U selima pored Drine često se sklapaju brakovi sa momcima, odnosno devojkama iz Mačve.

Danas ima sve više slučajeva sklapanja braka sa osobama ne samo iz udaljenih sela nego i iz drugih oblasti.

Srodstvo je bračna smetnja do sedmog kolena, kao što je predviđeno i crkvenim zakonodavstvom. Na stepen srodstva se naročito pazi ako je prezime porodično ostalo isto. Srodstvo po ženskoj liniji se smatra manje značajnim i na njega se mnogo ne pazi. Smetnju za sklapanje braka predstavlja i kumstvo, kao i srodstvo po mleku.

Nije uobičajeno sklapanje braka dvojice braće sa dve sestre. Takođe nema ni levirata niti sororata.

Sklapanje braka sa osobama druge nacionalnosti bilo je do rata izuzetna pojava, utoliko pre što u semberskim selima žive gotovo isključivo Srbi.

Prilikom stupanja u brak strogo se pazilo na starešinstvo unutar kuće, pa je kršenje ovog pravila predstavljalo ozbiljnu smetnju za starijeg brata, odnosno sestru.

Devojka udajom obično prelazi u mladoženjin dom, ali je i ranije bilo (mada mnogo manje nego sada) a i sada ima domazetstva, i to u slučajevima kada devojka nema braće.

Različiti su faktori koji utiču na izbor bračnog druga. Jedan od značajnih je društveni ugled i imovno stanje izabranika, pa se brakovi najčešće i sklapaju među osobama sličnog materijalnog stanja i ugleda. Ljubav između mladenaca je takođe značajna, a ona se između ostalog zasniva na lepoti i ličnim svojstvima izabranika (»da je cura poštena, pametna i vrijedna«).

Na šta se sve gledalo prilikom izbora devojke ilustruje i ovaj primer: Kada je današnjeg osamdesetogodišnjaka otac htio da oženi, izabrao je devojku, uzjavao je konja i pošao da je isprosi. Došavši pred kuću, predao je konja izabranici i ušao u kuću. Ona je konju bacila seno, ali mu nije skinula uzde. To je bio dovoljan razlog da domaćin odustane od prosidbe.

Jedan od novih kvaliteta koji od oslobođenja ima velikog značaja za izbor mladoženje jeste da je on zaposlen izvan poljoprivrede, pa mladenci mogu da ne žive na selu.

Smatralo se, a i danas se smatra, da svaka odrasla, zdrava osoba treba da stupi u brak, pa je celibat izuzetna pojava, i za nju uvek postoji ozbiljan razlog.

Isto tako mlada udovica i udovac gotovo su redovno stupali u drugi brak. Ukoliko je udovica mlada i nema dece, onda se posle smrti muža ponekad vraćala u očevu kuću, odakle se ponovo udavala. Ukoliko udovica nema devera, događa se da ona drugog muža dovede u kuću prvog muža. Deca su najčešće ostajala u očevoj kući, ali je bilo primera i da sa majkom odu kod očuha (kao što je i Filip Višnjić doveden sa majkom u Međaše).

Kao i u drugim oblastima u Bosni i Hercegovini, i ovde je vrlo živa tradicija da je za vreme turske uprave beg imao »ius primae noctis«.¹²³ Porođična predanja govore da je zbog toga bilo i ubijanja begova i iseljavanja porodica. Zanimljivo je predanje o tome kako su se Gnjidići u Kojčinovcu rešili ove obaveze: »Kad se ko ženi u selu, morao je da javi knezu, da zakolje ovna i beg dođe da noći s mladom. Kad se Mitar Bogić ženio, momci (braća njegova) rekli da neće dozvoliti da beg noći s mladom. Beg došo i naredio da mu vodaju konja. Pored kuće prolazili momci s puškama. Beg pito: »Ko to s puškom prolazi?« Kaže: »Brat momkov«. — »Pa, koliko ih ima?« — »Koliko ja znam ima ih devet«. — »Ma kakvi devet. Ima ih koliko gnjida u glavi«, kaže beg, »nego ti, kneže, meni osijeci plećku u šarpelj i buklju rakije, nema meni ovdje konaka«. Od tada ih zovu Gnjidići. Drugi put knez javi begu biće pilav. Beg pita: »Hoće li doći Gnjidići?«. »Hoće«. — »E, onda ja neću. Nemoj me više zvati na pilav«.

Brak se smatra sklopljenim po održavanju »pilava« (svadbe) bez obzira da li je obavljena formalnost sklapanja braka kod vlasti.

Opšte je uverenje da su samo današnji brakovi nestabilni i da je razvod braka nova pojava. Međutim, po jednom dokumentu s kraja XIX veka u zvorničko-tuzlanskoj mitropoliji¹²⁴ (koja je obuhvatala i Semberiju) već tada »ovladala je bračna nesloga; divlji brakovi oteli su mah, i pogrešno i nezakonito sklapanje braka. Roditelji ne pitaju mladence za uzajamnu volju i ljubav, nego ih i bez njihovog znanja, često protiv njihove volje, obručuju, i bez ljubavi vode..... zavelo se pravo kupovanje i prodavanje naročito ženske djece«. Prema izveštaju iz 1893. godine vidi se da je u toj godini u ovoj mitropoliji bilo 200 zahteva za razvod braka.¹²⁵ Mada iz ovih izveštaja nije moguće tačno ustanoviti koliko se zahteva za razvod braka odnosi na sela, i to posebno semberska, ipak se može pretpostaviti da je i pre osamdeset godina bilo razvoda braka. To smo mogli utvrditi i anketiranjem. Razvoda brakova bilo je i tada, ali svakako mnogo manje nego danas. Međutim, odnos prema razvodu se izmenio. Doskoro razvod braka smatran je nesrećom za koju je uvek i isključivo žena bila kriva, pa ju je kao takvu najoštrije osuđivala javnost. Još tridesetih godina očevi su vrlo često naredivali udatim kćerima da trpe sve bračne nevolje, jer ih oni neće primiti u kuću. Danas tako nešto nijedan otac ne bi rekao svojoj kćeri. Ipak, razvedenu ženu, kao i neudatu sestruru snahe nerado gledaju u kući.

Odnosi u porodici do najnovijeg vremena bili su izrazito patrijarhalni. Muškarac je apsolutni gospodar, on o svemu odlučuje. Njemu je sve dozvoljeno, pa se i na njegove vanbračne avanture, ukoliko ih je bilo, gleda blagoklono.

Smatralo se da je sasvim normalno da muž tuče ženu (»na pašče digni motku, a na ženu spusti«).

Porodica. — Do kraja prvog svetskog rata porodice su živele u velikim zajednicama (»jaka kuća«, »društvena kuća«, »velika famelija«, »zadruga«) u kojima su živila oženjena braća sa svojim, takođe oženjenim, sinovima. Ponekad su u jednoj zajednici živele i po četiri generacije. Smatra se da vlasti za vreme turske uprave nisu dozvoljavale deljenje porodičnih zajednica zbog obezbeđenja radne snage, a da je i seljacima više odgovarala ovakva porodična organizacija jer je sigurnost članova zajednice bila veća ukoliko je kuća bila

¹²³ Kajmaković R., Narodni običaji u Lištici, Glasnik Zemaljskog muzeja, Etnologija, Sarajevo, 1970, 304; Filipović S. M., Ozrenjaci ili Maglajci, Glasnik Zemaljskog muzeja, Sarajevo, 1952, 371.

¹²⁴ Naredba pravoslavnom sveštenstvu i narodu mitropolije zvorničko-tuzlanske, Bosansko-hercegovački istočnik, VIII, Sarajevo, 1894, 243.

¹²⁵ Ibid. 243.

brojnija. »Takve kuće nisu lako napadali ni Turci, ni hajduci«. Društveno-ekonomski promene, prodiranje kapitalističkih odnosa, kao i agrarne reforme (1919. i 1945) uticale su na raspadanje velikih porodičnih zajednica. Do oslobođenja bilo je još dosta sinovskih zajednica u kojima su živeli roditelji sa oženjenim sinovima i njihovom mnogobrojnom decom. Posle rata i ove zajednice se naglo raspadaju, a najčešći uzroci tome su zakon o zemljišnom maksimumu, kao i sticanje prava na dečiji doplatak i penziju. Sada sa roditeljima ostaje da živi u zajednici samo jedan oženjeni sin, dok ostali ubrzo posle sklapanja braka zasnivaju samostalno domaćinstvo.

Najčešće zajednice su imale oko dvadesetak članova, ali je bilo i mnogo većih kao: Jakšići u Velikoj Obarskoj sa 46 članova (odeljeni pred rat 1941. godine), Avakumovići u Dazdarevu sa 45 članova, Ivanovići u Kovanluku sa 30 članova, Petrovići u Crnjelovu sa 27 članova, Đuričići u Brocu sa 26 članova. Godine 1970. u Modranu su Mićići živeli u zajednici sa 16 članova. Starešina ove zajednice bio je Diko Mićić, »Knez« (umro nedavno).

Ukoliko je otac živ, on upravlja zajednicom dok ne ostari, a tada predaje starešinstvo jednom od sinova. U zajednici braće starešina je najstariji brat.

Zajednice su se obično delile kad se previše razmnože (preko 20 članova), kada otac umre, ili kada braća u zajednici ostare i požene sinove. Kao najčešći razlog za deobu navode svađu među ženama. Stav žena prema zajednici najbolje ilustruju reči koje sam u semberskim selima vrlo često slušala: »Kud god idem, sve se bogu molim da ne budem najmlađa jetrva, da me tuku djeca kašikama, djeca kašom, a jetrva mašom, a svekrva govnom iza vrata.«

Ako članovi nisu zavađeni, podele se sami, a ako su u svadi, pozovu kmeta (sada odbornika) i dva-tri uglednija čoveka da ih podele.

Sve, osim hrane koja se deli po članovima, deli se na jednakе delove prema broju braće, s tim da, ako je otac živ, i njemu ostane komad zemlje. Ova zemlja posle očeve smrti pripada onom sa kim je živeo do smrti. Po pravilu najmlađi sin ostajao je da živi sa ocem u staroj kući, ali je i tu bilo izuzetaka. Pored toga, iz mase se izdvajalo za sahranu roditelja, za ženidbu neoženjenih doraslih momaka i udaju odraslih cura. Bilo je i takvih koji su pre deobe zajednički podizali kuće za svu braću, pa se tek onda delili. Uvek najstariji brat deli, a najmlađi bira. Tako podele kuće, zgrade, njive, stoku, poljoprivredne alatke i drugo. Ponešto ostane zajedničko da se svi služe za izvesno vreme (drljača, plug, kola). Dogodi se da jednom bratu pripadne voćnjak, a drugi sebi posadi novi voćnjak. Dok novi voćnjak ne počne da daje plodove, stari se voćnjak iskorištava zajednički.

Ako je u zajednici bilo više braće, kako većina odluči, tako se dele. Ako je otac živ, on podeli sinovima imanje kako on hoće. Smatra se da je bolje da otac podeli imanje za života, da se braća ne bi svađala prilikom deobe.

Svaka kuća imala je ranije svoju »čitulu« u koju su upisivani svi umrli članovi zajednice i koja je čitana na seosku molitvu i slavu prilikom obreda. Kada se dele, čitula ostaje u staroj kući, a ostala domaćinstva je prepis. Neke kuće i sada imaju čitule. U njima, osim imena umrlih, nema nikakvih drugih podataka.

Kćerke (odnosno sestre) ne uzimaju deo, iako od oslobođenja imaju prava na to. Njih kuća spremi kada se udaju, a i kasnije uvek im priskače u pomoć brat ako treba nešto da se uradi, naročito kod većih poslova (zidanja kuće). Braća daju sestrama i njihovoj deci poklone (za rođenje, svadbu) i dužna su da sestre i njihovu porodicu u svaku dobu lepo dočekaju i prime. Udata sestra obavezno dolazi bratu o većim praznicima i svečanostima. Doskoro se smatralo, a stariji i sada tako misle, da nije dobro da žena u brak unosi vlasništvo nad zemljom, jer takva žena neće poštovati muža.

Starešina upravlja čitavom imovinom. On raspoređuje posao, određuje kada će i šta ko da radi, njemu se polaže računi o svemu i on sve nadgleda. On predstavlja kuću pred vlastima i u javnosti uopšte.

Domaćica, »stopanica«, jeste domaćinova žena ili majka. Ona upravlja radom žena. Njoj pripada i ona raspoređuje novac od jaja, sira i živine i tim novcem podmiruje sitne potrebe u domaćinstvu. Maja je jedna od žena koja priprema hranu za sve ukućane. Maja je obično žena koja ima malu decu. Ukoliko u zajednici ima više žena sa malom decom, onda se one smenjuju u poslovima.

Svaka uža porodica u zajednici ima svoju ličnu imovinu, kojoj je osnova »osobac« koji mlada dobija prilikom svadbe (dar u novcu i stoci). »Osobac« je i zarada stečena radom izvan kuće. Jedan od razloga za deobu zajednica je i »osobac«.

Današnja porodica je po pravilu inokosna i sastoji se od bračnog para sa decom, ponegde i sa jednim ili oba stara roditelja. Prema statističkim podacima najviše je porodica sa pet članova. Ovaj podatak govori ne samo o strukturi današnje porodice (zadrugu je zamenila inokosna porodica), nego i o smanjenju broja dece u porodici. Do pre desetak godina žene su rađale i po desetoro i više dece (od kojih je veliki broj umirao u ranom detinjstvu), pa nisu bili retki bračni parovi sa šestoro dece. Poslednjih godina porodica se planira; broj rodene dece po jednom bračnom paru je znatno smanjen, pa je, iako je zbog poboljšanja životnih uslova uveliko smanjena smrtnost dece, ipak njihov broj smanjen.

Kao i ranije, i danas je porodica patrijarhalna, sa istaknutom ulogom muškarca. Iako danas i muška i ženska deca, kada odrastu, obično napuštaju roditeljski dom, muška deca se više žele, njihovom podizanju se obraća veća pažnja, među njima je malo nepismenih, više se školuju i u proseku stiču veće kvalifikacije nego ženska deca.

Ipak je položaj žene u odnosu na predratni period poboljšan. U toku rata žene Semberije aktivno su se uključile u NOB, a posle rata i zvanično su stekle ravnopravnost, kojom se još uvek ne koriste dovoljno u svojoj kući. To se naročito oseća u porodicama u kojima ima starijih osoba. Ipak, u inokosnoj porodici svaka žena je domaćica, sa svim dužnostima, ali i pravima, i kao takva ima daleko veća prava nego snaha u mnogobrojnoj zadruzi. Zatim, poslednjih godina i žene zemljoradnika su počele masovno da odlaze na rad u inostranstvo i tako počele samostalno da zarađuju. Ovim novcem mnoge porodice podigle su kuće, školuju decu i, uopšte, znatno su poboljšale svoj standard.

Jedna od posledica izmena u porodičnom životu i položaju žene je povećan broj razvoda brakova, a istovremeno i odnos prema razvodu. Danas je razvedena žena u daleko povoljnijem položaju, u mogućnosti je da sama za sebe i svoju decu zarađuje i na taj način ne pada nikome na teret.

Međutim, položaj dece razvedenih roditelja danas je znatno teži nego ranije. Naime, ranije su deca u zajednici uvek bila zbrinuta, ako nema majke, tu je baba, strina ili tetka. Danas sa razvodom braka raspada se i porodica i deca ostaju prepuštena sama sebi.

Domazet. — Iako se i ovde kaže da je onaj ko je došao ženi u kuću crnji i od gavrana, domazetstvo je, od kada su zajednice počele da se dele, dosta česta pojava, a domazet (»uljez«, »udo se«, »pustila ga žena u kuću«) u kući i u selu uglavnom je izjednačen u položaju i pravima sa ostalim oženjenim muškarcima. Za domazeta će obično otići siromašniji mladić koji ima vrlo malo zemlje, a mnogo braće. Po pravilu ranije je on svoj deo, ako ga je imao, ostavljao braći, dok sada zadržava. Ranije se ponekad događalo da domazet

uzme prezime kuće u koju je došao (pošto je kuća ostala bez muškog naslednika). Mnogo je češća pojava da domazet, nekad samo dok je punac živ, uzme njegovu slavu, a da svoju slavu zadrži kao preslavu.

Srodstvo. — Za sve srodnike po muškoj i ženskoj liniji srodstva kaže se »rod« ili »rodaci«, za srodnike po ocu »famelija«, a po majci »ujčevina«. Za ženine srodnike kaže se »tazbina« (»U tazbinu, u jazbinu«). Smatra se da je važnije i jače srodstvo po muškoj liniji srodstva. To je verovatno i zato što se sa najbližim očevim srodnicima živelo u istoj kući, a sa rođacima u neposrednom susedstvu, dok su srodnici po majci, ako ne iz drugog sela, onda sigurno iz drugog zaseoka. Naročito se bliskim srodnicima smatraju oni koji imaju isto prezime. Za njih se kaže da su »jedna loza«, te se sa takvim ne sklapaju brakovi bez obzira koliko je daleko srodstvo, iako se, uglavnom, računa da je »famelija« do trećih rođaka. Starije generacije mnogo su više održavale i cenile srodničke odnose, računalo se srodstvo i po nekoliko generacija, čak i ako je prezime jedne grane ranije promenjeno. Ipak, nema svesti o pripadnosti široj srodničkoj zajednici. Termini bratstvo i pleme nisu uobičajeni.

Bliži srodnici se uzajamno pomažu kada je to potrebno. Oni se redovno posećuju o slavama, seoskim molitvama, krštenjima, svadbama i sahranama. U svim ovim posetama, odnosno učestvovanjima važi princip uzajamnosti. Ko ne odlazi srodnicima na slavu, na primer, neće ni oni njemu doći. S druge strane, ko ode nekome, mora i sam biti spremna da primi goste određenog dana. I to je verovatno jedan od razloga upornog održavanja, među stanovništvom zemljoradničkog zanimanja, religioznih svečanosti.

Prezimena. — Promene prezimena su u Semberiji normalna i uobičajena pojava. Prilikom ispitivanja porekla stanovništva (porodica) vrlo često sam čula da je doseljenik imao u matici drugo prezime, ali da njegovi potomci danas ne znaju kakvo je ono bilo. Isto tako za mnoge ogranke jednog pretka zna se da imaju druga prezimena. Najzad, u prvom popisu stanovništva izvršenom posle austrougarske okupacije upisivana su prezimena najčešće po imenu oca domaćina kuće, neki su tada upisali staro porodično prezime, a neki po porodičnom nadimku. Kako su ta porodična prezimena tada ozvaničena, uglavnom su se održala do danas, a pored toga mnoge porodice imaju još po jedno prezime po kome su poznate u selu. Na primer, Margetići u Obarskoj su Lazići, ali su prezime Margetić, pod kojim se zvanično vode, dobili po nekoj Margiti koja je rano ostala udovica. Dvostruka prezimena imaju i potomci domazeta ili sestrića koji dođu da žive kod ujaka i naslede njegovo imanje (pa sa njim i prezime i slavu).

Srodnički nazivi. — Deca braće i sestara su »prvi rođaci«, odnosno »prve rodice«. Svi srodnici jedne generacije su rođaci. Očev brat je »amidža« (ovaj termin upotrebljavaju danas samo starije osobe), odnosno »čića«, njegova žena je »strina«. Majčin brat je »ujak« (ranije se moglo čuti i »daidža«), njegova žena ujna. Sestra roditelja je »tetka«, njen muž »tetak«. Otac roditelja je »đed«, a majka »babica«; njihovi roditelji su »pramdjed« i »prambaba«, a njihovi roditelji »šukundjed« i »šukunbaba«. Njihovi potomci su: unuk, »praunuk«, »šukununuk« i »bijela čela«.

Muževljevi roditelji su »svekar« i »svekrva«, njegov brat »đever«, njegova žena »jetrva«, njihova deca »đeverić« ili »sinovac«.

Muževljeva sestra je zaova, njen muž svak.

Ženini roditelji su »punac« i »punica«, ženin brat »šura«, njegova žena »mlada punica«. Ženina sestra je »svast«, njen muž »badža«.

Roditelji zeta i snahe su »glavni prijatelji«, »prijatelj« i »prijataj«, a svi srodnici zeta i snahe su »prijatelji«.

»Pastorak«, »pastorka« je ženino, odnosno muževljevo dete iz prethodnog braka. »Očuh« je majčin muž, »mačija« je očeva žena. »Polubrat« i »polusestra« su njihova deca. »Nerođena braća«, odnosno »nerođene sestre« su deca od istog oca, ali različitih majki.

Muž i žena se ranije nisu zvali po imenu, sada se zovu, a kada muž govori o svojoj ženi, reći će »moja domaćica«, a ona o njemu »moj čo'ek«.

Ritualno srodstvo. — Najznačajnije veštačko srodstvo je kumstvo, koje je i sada u velikom poštovanju (Kaže se »I kumovskoj se ogradi bog naziva«). Kao i svuda kod Srba, kumstvo je ranije bilo nasledno i održavalo se generacijama. Isti je kum bio i za krštenje i za venčanje. Kum učestvuje u svim porodičnim svečanostima i skupovima. Na slavu i molitvu dolazi sam, a na svadbu i krštenje se poziva s bardakom. O smrtnom slučaju u porodici kum se obavezno obaveštava. »Spleteno kumstvo« je uzajamno kumstvo između dve porodice. Do početka XX veka kum se mogao promeniti samo ako izumre porodica dotadašnjeg kuma. Prilikom deobe zadruge delili su i kumstva »da vežu veće društvo«. Kada se kumstvo raskine, više se ne posećuju. Smatralo se da nije dobro živeti sa kumom u susedstvu da ne bi zbog sitnice došlo do svađe.

Kumstvo se smatra za najveće srodstvo i isključuje bračne veze. U vezi sa poštovanjem kumstva priča se ova priča:

»Sveti Ignjatije bio grijesni pa ga bog stvorio u kurjaka. Seljak pustio kobilu i ždrijebe s njom. Kurjaci riješili da pojedu ždrijebe, a kobra ne da. A taj kurjak, grijesni Ignjatije, nije htio ujtiti. Trojica kurjaka počnu ga derati, a kobra sa ždrebetom pobegne u štalu. Gospod bog mu je video da je to učinio zato što je znao da je kumova kobra bila i ždrijebe i zato mu je bog taj dan dao znak i proslavio se. Neko mu je primio i slavu.«

Između dva rata pojedinci su za kumove uzimali imućne i ugledne ljude da bi im mogli biti od veće pomoći i koristi. Smatralo se da će onaj ko ne prihvati ponuđeno kumstvo izgubiti »svaku sreću i sadaku«, pa su tako pojedini ugledni ljudi stekli i po više desetina kumstava.

Sada mladići za venčanog kuma vrlo često uzmu najboljeg prijatelja.

Srodstvo po mleku postoji jer je uobičajeno da novorođenče prvi put obavezno zadoji neka druga žena koja ima dete istog pola. Ovo srodstvo se održava samo između to dvoje dece i, ako su ta deca muška, obavezno će jedan drugoga uzeti »za đevera uz devojku«, a u novije vreme za kuma.

Pobratimstva ima i ono nastaje: iz osećaja prijateljstva, ako neko nekome pomogne u nevolji ili ako nekoga »pobrati« u snu. Prilikom sklapanja pobratimstva »pobrati« okreću i lome kolač kao za slavu, ispijaju rakiju i ljube se. Kaže se da je pobratimstvo toliko jako da jedan bez drugoga ne bi ni čašu rakije popili. Pobratimi se posećuju u svim svečanim prilikama i održavaju doživotno prijateljstvo i oni i njihove porodice.

Usvojenja je bilo, ali rede, jer je u zadugama uvek bilo dece, ako ne svoje, onda bratove, pa nije bilo potrebno uzimati dete izvan kuće. Prilikom usvojenja samo se »načini zijafet«, »sobet«, odnosno gozba, a nema posebnih obreda.

Selo. — Semberska sela su velika i po prostranstvu koje zauzimaju i po broju kuća i stanovnika. Često je selo sastavljeno od delova koji su mnogo veći nego čitavo selo u drugim krajevima. Delovi sela ponekad nemaju nikakve veze među sobom, a neki nemaju ni istu seosku molitvu niti isto groblje. Pojedini delovi sela obično imaju i svoje posebno ime (na primer, Kuzovrat u Batkoviću) i takođe se smatraju selom u sastavu većeg sela. Takva »sela« se dele na »maale«, koje se opet dele po »sokacima«, a u sokacima su »komšiluci«, najbliže susedstvo. Komšije se obično »dobro paze«, pomažu se u poslovima i zajedno su »i u žalosti i u veselju«. Tako se priča da je selo Batković

nekada imalo samo devet koliba. Svi osim jednoga su imali pečenice za Božić i, kad u ponoć pukne puška, oni svi njemu po plećku mesa odnesu.

Ipak, i u tako velikim selima postojao je oduvek zajednički interes, pa su se održavali seoski »sastanci« ili za pojedine »maale«. Svako selo imalo je određeno mesto, obično na raskršću u centru, gde su se domaćini kuća sakupljali na sastanke i dogovore o zajedničkim poslovima. Tako je u Donjem Crnjelovu za tri »maale« sastanak bio kod Gajića mlina, u Kojčinovcu na »vašarištu«, u Golom Brdu nasred sela kod velikog bagrema, u Modranu u Gaju i tako dalje.

Za vreme turske uprave selo je zajednički snosilo odgovornost ako bi se na njegovoj teritoriji izvršilo ubistvo, odnosno ako bi se našao mrtvac. U tom slučaju selo bi zajednički plaćalo »krvninu«, o čemu se takođe većalo na seoskim sastancima.

Pored ostalih zajedničkih poslova, na takvim sastancima birali su i seoskog kneza, koji je bio veza između državnih vlasti i sela. U selu knez je rešavao i sitne sporove, najčešće oko međe, štete koje pričini stoka, a pozivan je i prilikom deobe zadruga.

Pored kneza, selo je biralo i kmeta, koji je bio zamenik kneza, i poljara, koji je čuvao polja i bio od svake kuće nagrađen za svoj rad.

Do rata se na takvim sastancima dogovaralo i o mobi — pomoći u obavljanju poljoprivrednih poslova onima koji nemaju dovoljno radne snage. Mobe su ranije sazivali i imućni i siromašni za žetvu, kopanje, »rezanje japije« (pripremanje građe za kuću), podizanje kuća i slično. Domaćin bi pozvao nekog mlađeg iz kuće da pozove na mobu suseljane, a ako ima srodnika u drugim selima, pozvaće i njih. Na mobu se sakupljalo po 100 osoba. Posao za sve raspoređuje domaćin kuće, a on je obavezan da pripremi hranu i piće za sve. Imućniji bi pozivali i svirače, pa bi se posle rada i zaigralo.

Sada se samo »cigljana slaže« (priprema se za pečenje) mobom. Za sve ostale poslove uzima se »zajam« ili se plati nadnica. Komšije se i danas pomažu u svim poslovima, ali i to je, u stvari, zajam.

»Sprežnici« su domaćini koji se za obavljanje pojedinih poslova udružuju sa stokom, kolima ili poljoprivrednim spravama tako da jedan drugom rade isti broj dana. Onaj kome se radi, taj dan pripremi hranu za ljude i stoku. Obično se isti domaćini uvek udružuju kada im zatreba.

»Na izor« se daju volovi drugome da ih prehrani i da se njima obave poslovi za to vreme.

»Napolica« je kada se drugom da krava da je muze i hrani nekoliko meseci, a tele prodaju i novac podele popola, ili dele telad.

»Najamnik«. — Imućne porodice, naročito one koje su imale više stoke, uzimale su u najam siromašne osobe muške i ženske (obično iz Brda) za čobane ili sluge. Najam se ugovarao od Đurđevdana do Đurđevdana i produžavao se svake godine, a plaćao se u novcu i hrani, ponekad i u oblačenju. Vrlo često najamnik bi se posle više godina rada u istom selu oženio i ostao u selu, pa je često i na taj način dolazilo do lokalnih preseljavanja.

Današnje generacije ne pamte da je postojala zajednička seoska imovina u zemlji, ali su postojali »arari« (pašnjaci, šume, meraje — ledine), kojima se selo ranije zajednički koristilo za ispašu, a bilo je državno vlasništvo.

Zemlja je do agrarne reforme pripadala begovima, koji su uglavnom živeli u Bijeljini, a po selima su imali svoje »čardake«, »konake«, »begluke«. Zemlju su obradivali seljaci, kmetovi. Pored uobičajenih dažbina, »desetine« i »trećine«, kmet je morao begu da ide na mobu. Za vreme turske uprave, po tradiciji, kmet nije smeо da oženi sina, niti da sahrani mrtvaca bez begove dozvole.

Održala su se nejasna predanja o nekadašnjoj krvnoj osveti. Neke porodice su, po tradiciji, pobegle iz Hercegovine i naselile se u Semberiji zbog

krvne osvete. Prilikom bekstva poneli su okrvavljenu košulju i po promenama na njoj gledali kada je vreme za osvetu.

»Činiti kletav«, proklinjanje krivca u crkvi sa zapaljenim svećama naopako, vršen je još početkom XX veka. U oba poznata slučaja razlog je bio otimanje muža, odnosno verenika.

LOKALNA PREDANJA

Lokalna predanja vezana su za postanak imena pojedinih naselja ili njihovih delova, kao i za materijalne tragove starijeg stanovništva. Kao i u čitavoj severnoj Bosni, materijalni tragovi starijeg stanovništva pripisuju se Madžarima,¹²⁶ a motivi ovih pričanja — zakopano blago, halke za koje su Madžari vezivali svoje lade, zatvaranje izvora, te razlozi zbog kojih je ovo stanovništvo napustilo ove krajeve (nerodne godine, sedam godina suše) opšte su poznati i rasprostranjeni kod dinarskog stanovništva.¹²⁷

Kao motiv doseljavanja, pored ubistva »Turčina«, pominje se bežanje od kuge, odnosno dolazak u puste predele koje je opustošila kuga, »astaluci«. Epidemije kuge harale su Bosnom kroz čitav period turske uprave, pa iako nema pouzdanih podataka o kugi u Semberiji, može se smatrati da ova predanja u vezi sa kugom imaju osnove u stvarnim događajima.

U pričanjima o doseljavanju sadašnjeg stanovništva vrlo je čest motiv zauzimanje zemlje obilaženjem (ponekad obilaženjem na konju), koji je takođe uobičajen kod dinarskog stanovništva.¹²⁸

Predanja o ličnostima iz starijeg vremena najčešće se vezuju za »Filipa Madžarina«, a odnose se na madžarskog velikaša Pipo Spana, koji se u vreme ugarskog kralja Žigmunda istakao u borbi protiv Turaka i Mlečana, pa je učestvovao i u ugarskim pohodima u Bosnu, a jedno vreme upravljao je i delom severozapadne Srbije.¹²⁹

Kao i u čitavoj severoistočnoj Bosni, i u Semberiji su raširena predanja i kult svetog Save.

Najživlja su, međutim, pričanja o hajdučiji, i to iz njenog poslednjeg perioda, kroz čitav XIX vek, a vezuju se za realne ličnosti i događaje, počev od prvog srpskog ustanka, pa do lokalnih hajduka koji su u ovom kraju četovali još na početku austrougarske okupacije.

Utoliko je čudnije da o značajnim istorijskim ličnostima iz ovog kraja, knezu Ivi od Semberije i Filipu Višnjiću, tradicija nije sačuvala značajnije podatke.

Predanja o postanku naselja

O postanku Bijeljine priča se: »Bio Bijelo neki beg. Imao sina. Bijeljina je na ploštari bila. Udari i nije mogao da prode, udavi se. I onda beg naredi da se zabijeli drveće kuda će ići u Janju. Janja je negda bila varoš. I tako ostade Bijeljina.«

»Bio neki mator čovjek, Bijeljo, a nije vidio nikako, a ne zna se odakle je došao. Imo tri sina. Kaže: »Sinovi, ne možemo ovdje biti. Nego donesite mi zemlje da primirišem.« Kaže: »Ima ovdje bolje zemlje.« I tako došli do Gojsovca. Tu je prvo bila Bijeljina. Pitali: »Čije je ovo selo?« »Čiča Bijeljino.« Poslije došla voda, pa se premakli gdje je sad Bijeljina. Tu napravili kolibu

¹²⁶ Palavestra V., Narodna predanja o starom stanovništvu, Glasnik Zemaljskog muzeja XX/XXI, Etnologija, Sarajevo, 1966, 26, 57.

¹²⁷ Ibid. 46—7, 41—45, 48, 38.

¹²⁸ Filipović, Prilozi, 57.

¹²⁹ Maretić T., Naša narodna epika, Beograd, 1966; Stanojević S., Pipo Spano, Prosvetni glasnik XXII, Beograd, 1901, 679—680.

jednu. Došli ljudi, pitali: »Kako živiš, čika Bijeljo?«, »Dobro živim«. I oni se tako nasele i tako postane selo.

»Kad su putovali u Srem, nije bilo puta, nego bijelili drveta i sve išli. A u današnjoj Bijeljini bila neka obijeljena kuća i po tome prozvali Bijeljina.«¹³⁰

Po narodnom predanju ime sela Amajlija nastalo je po amajliji. »Bilo je prije tuče da je ubivala i mal (stoku). Na kraju sela bio veliki brijest. Jedan Musliman koji je znao, hodža, poručio da se skupe kod tog briješta, on po svom zakonu, oni po svom, da se pomole da tog grāda više ne bude. I on je napisao jednu amajliju i savio je u trokut i zakopao kod tog velikog drveta i kazao da će tu biti najbolje da se ljudi kod tog briješta sastaju. I stvarno je tu najbolja šenica. Tako se prozvalo selo Amajlije, a dotle se zvalo Kalovito. I od tada nema tako velikog grāda.«

»Crnogorac zakopo amajliju kod stare kuće da ne tuče led.«

»U Amajlijama bile same odže. Idi po amajlije, dobićeš od odže. I tako se prozvalo Amajlije. De je polje Taborište u Amajlijama, tu je bio turski tabor.«

»Balatun se prozvo po balvanima što su svlačeni na Rači.«

Za Batković narodno predanje kaže da se u selu prvi naselio neki Batak, po kome je selo dobilo ime.

Brodac je, po predanju, dobio ime po prelazima »brodovima« preko vode. »Brodovi odavde do Save išli i zato se zove Brodac. Brodac je stariji od Bijeljine.« »U Brocu se jedna mahala zove Danguba.« »Bila je jedna vodenica i tu su ljudi ostajali po nekoliko dana. Ne može da samelje, i zato se prozvala Danguba.«

Smatra se da je Crnjelovo dobilo ime po crnim hrastovim šumama.

Dvorovi su, po predanju, dobili ime po »dvoru« Filipa Madžarina, koji se, kako se smatra, nalazio na mestu današnjeg sela. »Kad su vladali Madžari, bio je tu dvor Filipa Madžarina, a de je sad Hanište, bio je njegov han.«

Zaselak Karin Put dobio je ime po hajduku Kari, koji je na mestu današnjeg sela presretao i pljačkao ljudе koji su tuda prolazili.

Kovanluk je dobio ime po begovskim kovanlucima — košnicama.

Smatra se da je selo Međaši nastalo na međi, granici imanja dvojice begova i da je po toj međi dobilo ime.

Po predanju, na mestu današnjeg sela Meteriza bio je logor turske vojske — meteriza, po kojoj je selo dobilo ime.

Po predanju mahala Marić u selu Batković dobila je ime po nekoj Mari, koja je jedina preživela kugu. »Vladali neki astaluci pa zatirali čitava sela. Tako je Batković zatro astaluk za jednu noć i ostala živa samo jedna žena, Mara, sa djecom. Od nje je ostalo Marić-selo.«

Narodna tradicija sačuvala je stari naziv sela Modrana, Čukojevići. Današnje ime sela, Modran, po predanju dobilo je ime po reci Modranu, koja kroz selo protiče.

Patkovača je, po predanju, dobila ime po patkama kojih je bilo mnogo u močvari na mestu današnjeg sela.

Smatra se da je selo Popovi dobilo ime po popovima, ocu i sinu, koje su Turci ubili. »Bila dva popa, otac i sin. Čulo se da imaju novaca. Dodu Turci i zakolju oca i sina i dijete njegovo. Kod Burića kuća bili su ti popovi.«

Selo Ostojićev doskora se zvalo Svinjarevac. Na mestu današnjeg sela bila je nekada velika šuma u kojoj su stanovnici okolnih sela žirili svinje. Selo je, smatra se, dobilo ime po tim »svinjevima« (oborima za svinje).

¹³⁰ Varijantu ovog predanja o postanku Bijeljine objavio je Ružićić M., Postanak varoši Bijeljine, Bosanska vila II, Sarajevo, 1887, 120.

Po predanju, selo Triješnica dobilo je ime po njivi na kojoj je rezana građa (»triješće«) za dvor Filipa Madžarina.

Velino Selo zove se po nekom Veliji, koji je nekada bio starešina sela.

Reka Sava, po predanju, nastala je na mestu kuda je sveti Sava proneo štap. »Kako je on pronio štap, tako je Sava krivudava.«

Sva predanja o poreklu porodica govore da je, kada su se doseljavali u Semberiju, »bila sve pustinja i šuma. Kad su počeli doseljavati, ovdje nije bilo naroda, samo po brdimu«. Tako se priča da je u Meterizima »bilo pusto, pusta šuma kad su doselili. Kad ode otac da se umije, nije znao kući da se vrati, tako je bila gusta šuma.«

U Brocu kažu: »Naselili se na selište, pa se povukli otuda jer su Turci odali tuda.« »Gdje su Trifunovića kuće, Drina je topila. Sve se bijeli, ne zna se čija su kućista.« (Dvorovi)

Kao razloge za doseljavanje i preseljavanje navode najčešće sukobe s Turcima, odnosno ubistvo Turčina, ali i međusobne sukobe. Tako se za Joviće u Gredi, zaselak Crnjelova, kaže: »Snaja šila momku košulju, a đever pito: »Šta to radiš?« — »Šijem njemu (mužu) košulju.« — »Šta, zar nakon ugursuzu tako lijepu košulju«, našalio se. A ona rekla mužu i on brata pištoljem u stomak. Njega izlijecili puževima i zečijom kožom. A taj brat pobjegne u Gredu.« Otada Jovići žive u Gredi.

»Lopandići se naselili iz Nevesinja u Pućile, pa u Dvorove, pa u Balatun. Tamo video kladu i pito: »Šta će ovo ovdje?« — »Donjela Drina.« On reko: »Kad je donjela, doći će voda po nju«, i ošo u Crnjelovo. U Crnobarskom Salašu u Srbiji ima porodica Janković, isto slavi Tripunjdan (kao Lopandići) i isto pričaju da je došo u Balatun, video kladu, isto reko da će voda doći po nju ako je donjela i odselio u Crnobarski Salaš.«

»Grujičići su najstariji u Asama. Došli iz Kladnja od Stupara. Došo Trifko i sin mu Grujica. Njegov unuk Krsto se, kad je Austrija došla, po umrlom ocu nazvao Grujičić. Bježali od kuge. Trifko natovario samo sina Grujicu na konja, tikvu sira i kotlić brašna. On vodio konja, žena nosila dijete. Došli u Ase. Bila pustinja. Tu naložili vatru. Kroz nekoliko mjeseci dođe Asan-beg. Pita: »Kad ste došli i kako vam je?« Kaže: »Sve je dobro, samo se patimo za vodu« — Onda on njih preseli bliže Bijeljini, na jedan kilometar od njegovog bunara da odatle nose vodu. Ko god se doseljavao poslije, oko tog bunara se naseljavao. Beg ih dobro pazio i kad je on umro, selo se po njegovom imenu nazvalo Ase.«

O unutrašnjem seljakanju od jednog bega drugom, često i zbog sasvim sitnih razloga, govori predanje o porodici Jeftić.

»Jednom nastupi astaluk, kuga. Od Jeftića umrije brat Dimitrije i sestra, i digli im spomenik. Kasnje oni osiromaše. Beg javi da zakolju tukca da teferiči. On nije htio zaklati i beg mu naredi da seli. On ode u Krivu Baru drugom begu. Ovaj beg išao u lov i riješi da ga tamo naseli đe je išao da lovi.«

Porodično predanje Aleksića iz Batkovića govori o čestim unutrašnjim seljakanjima iz jednog mesta u drugo i od jednog bega drugom. Po predanju, bilo je dovoljno preći iz jednog zaseoka u drugi (Mala Obarska i Marići su zaseoci sela Batkovića) da bi se zameo trag i izbegla kazna zbog ubistva.

»Danila Aleksića šukunded živio u Maloj Obarskoj. Imao ženu i sestruru. Nasrtali Muslimani na žene. On ubije Turčina i dode u Mariće. Tu se opet pobije sa Muslimanima i naseli se u Vrela. Žena nešto radila o konoplji, pa zapalila kuću i tako se naselili đe su sada.«

»Trifunovići (u Batkoviću) doselili iz Lopara. Kad je bio rat 1876, pobegli u Srbiju od Turaka. Kad su se vratili, sve pogorjelo. Kad se baba vratila sa ocom, a muž joj poginuo na Trnjacima, đever joj nije dao da se vrati na to imanje. Ona morala begovoj hanumi da otka čilim. Anuma kaže da dode

sutra kad dođe beg, bio u lovnu. Begovi voljeli puške, kerove, dobre konje. Beg joj kaže: »Idi tamo de su Kneževići. Zato su oni u Kneževićima urodica. I tako ogradi baba 130 dunuma i tako je to ostalo.«

Po predanju, beg je dozvoljavao naseljeniku da raskrči onoliko zemlje koliko obide: »Uzjaši dobra konja, pa kud okolo obadeš, tvoje je.« »Beg išo kroz Gajeve i zvao Stevanovića: »Stevanoviću, ajde za mnom. Što god ja obadem, tvoje je.« A on se otreso: »Ne treba mi. Onda on išo u Hanište, pa zvao Vuka: »Hej, Vuče, ajde za mnom. Koliko god obadem, tvoje je.« A Vuk, bome, htio, i tako obade i Gajeve i Čaire. Od tog Vuka su Stančići.«

»Stari su bježali u Srbiju. Kad se vrate, ograde koliko im treba.«

O Malićima iz Dazdareva se priča:

»Bila tri brata u Grahovu i majka udovica. Svi oženjeni. Najstariji imao dva sina. Poklali se s Turcima, poginuo najstariji brat. Oni pobili nekoliko Turaka i pobegli u Dragaljevac begu. Ima Malića i sad u Dragaljevcu. Majka bila domaćica. Bila poslom u Rači, došla do Bistrika i tamo strefila bega Dizdara od sela Dazdareva. Ona imala šesnaest kućana. Begenisala mjesto, zemlju zatvorili, opšančili. Sinovi i snahe nisu htjeli tu, a ona uzela ona dva unuka od najstarijeg sina i dode u Dazdarevo. Bile svega dvadeset četiri kuće. Beg pozove sve kmetove. Beg išo kroz šumu, a ona sikirom bilježila i zakomatala trista dunuma zemlje. Ona bila Erka, krupna, visoka. Rugali joj se »Mala«. Kad je Švabo došo u Bosnu, djeca velika. Pisali ih Malići. Tamo se zvali Neškovići.«

»Šukunded (Danilo) ogradio u Lugu sebi među, a došo neki Ilić pa sebi ogradio i preko njegove međe. Danilo došo njemu: »Vidiš ovu sikiru od tri oke? Ako ne skineš među s moje, sav ćeš biti isječen, a ja bacim dijete na dogata, preplivam Drinu i odoh.« I Ilić digo među i otišo.«

Predanja o starim narodima

I u Semeriji, kao i u čitavoj severnoj Bosni staro stanovništvo narod naziva Madžarima. »Prije bili ovdje Madžari. Sedam godina nije pala kiša i oni zbog suše iselili.«

»Ovo je nekad bilo pod Madžarskom. Tanke srebrne pare nalazili. Bila škola niže Jelava, pop učio i stare ljude i djecu. Zamrlo prije turskog vakta, pobegli u Srbiju.«

»Madžari prije Turaka bili, ima i sad madžarsko groblje.«

»Madžari su izašli odavde zato što im zemlja nije rađala. Kažu da su na Pačiću pare zakopali. Na Pačiću zakopano dvanaest akova dukata. Ima tu tri oraha i među njima bunar. To je madžarski bunar.«

»Mikajlo Petrović sreo u vojsci (za vrijeme Austrije) jednog Madžara. Rekao mu da je njegova famelija iz Janje. Bili na Pačiću Madžari. I sad ima Madžar-brod. I rekao da su tu zakopali blago jer su se mislili vratiti i tu je blago ostalo. De je Mitar Simeunović orao zna se da su bile tri kovačnice.«

»Prije trideset godina Madžari dolazili i pitali za Pejinu baru, da je tu veliko blago zakopano, madžarsko blago.«

»Rado Gavrilović pričao da je on kao čoban vidio kad su Madžari dolazili sa niskim konjima i vrećama i digli poklopce i napunili zlatom i odneli sa Graca.«

»Njih sedmorica čuvali stoku na Gracu. Imali dosta stoke. Došo čovjek preko Save i reko im da ponesu budak, ašov i malo kukuruza. On postavio instrumente de da kopaju. Digli kapak i sišli dolje. Tamo puno dukata. On rekao njima: »Kupite!« Oni nisu htjeli. Misle: »Sutra ćemo.« On nakupio pune bisage i nazor im dao po šaku dukata. Rekao da zakopaju i bace šaku kukuruza. Oni više nikad nisu mogli to da nađu. To je bilo u Teveriču.«

»Bila petorica braće iz Graca. Iskopaju korugu iz vrbe i naprave čamac. Jedan brat čamcem prevezo nekog Švabu ili Madžara na Veliko Brdo. On uzeo plan, po planu iskopao ključ i otvorio gvozdena vrata. Dolje su stepenice. On pozvao Gajića da uđe i da kupi. Švabo mu da u košulju dukata i zakopa opet sve. Gajić mislio sad će on pokupiti sve. Odvede Madžara i ode kući. Bio čoban i nije dolazio deset godina kući. Obesio torbu na jabuku. Kaže: »Ajte, ustajte, vatajte volove, ima puno zlata na Velikom Brdu«. Oni mu nisu vjerovali. On istrese bisage pred njih. Ispriča im kako je to dobio. Oni brže-bolje volove i kola, pa na Veliko Brdo, traži prosjek danju i noću, nigdje prosjeka nema. Onda čuje Milan ajduk za njih. On imo devet ajduka. Napiše Nikoli Gajiću pismo da mu doneše 500 dukata, akov rakije, pečeno prase i hljeba. Nikola mu doneše 100 dukata, nema više. Milan kaže: »Sve to nosi kući i donesi 500 dukata, 40 akova rakije i bravca od 100 kila ili će ti izgorjeti kuća«. Nikola namiri 200 dukata. Milan nije htio manje od 500. Tako se to ganjkalo po godine. Nikoli to dosadilo, ode nekom Panteliji. Traži 20 vojnika godinu dana da ga čuvaju dok ne ode onaj pas. Predstojnik dade i on ih drža godinu dana. Ne čuje se ništa za Milana. On odvuče vojsku i isplati i vrati se kući. Kad Milan došo u kuću, traži pare. On mu dao, nije mu poklao čeljad. Onda su otišli i zaklali Branka Erića oca i čeljad, oni nisu htjeli da isplate. To je bilo za vrijeme Austrije. Milan je iz Srbije došo. Iz Glogovca je. On je za vrijeme Turaka ajdukovao. Izdao ga vojnik austrijski, ubio ga i odsjeko mu glavu.«.

»Pričao Raka Pavlović da je bila madžarska varoš od Zmajevca do Pačića. Tuda je cura prošla sa čepenkama na čepenak noseći na glavi tevsiju. Kod Zmajevca je Madžar-brod.«.

»Od Janje do Zmajevca bila je varoš, sve čepenak do čepenka. «Mačka s krova na krov išla, nigdje nije sišla na zemlju.«

»Madžarski grad bio na Rači na ēošku Save.«.

»U Gornjem Brocu na Orašču ima madžarski grad. Izoravali velike cigle. Ima cigala i u njivi Alakovac.«.

»Imaju kanali Daljan i Visoc, koje su Madžari kopali. Ima jedna rupa kopana, bezdan. Tuda su izgleda bili nestali. Ima dolje Mandara. Tu kad se kopa nađu se cigle.«.

»Šuma Madžarevac ima u Svinjarevcu.«.

»Vod (Velino Selo) nekad je bilo madžarsko selo. Bilo je u sadašnjem groblju madžarsko groblje. Izoravali su srebrenе madžarske pare. Ima i danas neka kruška i jabuka što su Madžari kalemili, pa nisu uginule.«.

»Ima u selu (Brocu) kruška stara što su je Madžari kalemili.«.

»U Jelavu (Velika Obarska) ima mjesto Crkvina, bila madžarska crkva.«.

»Na ulazu u sokak Teodora Živanovića na njivi s lijeve strane bila je madžarska crkva i pred njom veliki dud. Posjećen je prije nekoliko godina. I groblje madžarsko. Kopano je groblje i nalažene grobnice. Vladali neki astaluci, pa zatirali čitavo selo. Govorilo se da su tu zakopana crkvena zvona i u zvonima da imaju dukati. Kopali su, ali ne mogu da ovarišu.«.

»Madžarska crkva je kod Rončevića kuća (Batković). I sad ima crkvina i podrumi.«.

»U Lipovici je madžarska crkvina, iskopavaju kosti, temelje, cigle.«.

»U Teveriću, bročanski udut, naden kostur i minduše, prstenje golemo, ogromne kosti. Otac priča da su Madžari ukopavani tamo. Novaca je nalaženo. Groblje njovo tamo bilo. Ti ljudi bili veliki, golemi, krupni.«.

»Kod groblja glogovačkog 1950. godine kopali i nađu na jednom ēuviku krupne kosti. Vilice ko u konja, krupni ljudi bili. U dubini od 60 cm pod zemljom nađu zemaljanije' lončića gdje su Rimljani kuvali, ognjište gdje je bilo vatrište i lonaca zemaljanije.«.

»U Pelkićima (Glogovac) ima njiva Madžaruša«.

»Mjesto Pepeljare zove se zato što su tu Madžari prodavali pepeo. Taborište je u Velinom Selu. Tu je bio Madžarski tabor. U Taborištu se lipa razvalila i u njoj čoban našao madžarske dukate«.

»Kad su Madžari napuštali Tavnu, imali su u Lazarevici dobru vodu i na njoj vodenice i valjarice. Probali da je zaspri zemljom. Sutradan probije. Onda su oni slaninama zatrplali i posle nekog vremena izbjegla masna voda u Dvorovima. I dan danas ide tamo masna voda«.

Predanja o ličnostima

Jerina. — »Gradac kod državnog dobra prema Batkoviću je nasuto brdo. Na Gradcu je Todor Perić našo dukat, a nalazili su i ostatke sudova. Neko mu je rekao da je dukat rimski. Ljudi su jednom počeli kopati i udarila je kiša, sve se napunilo vodom. Nalazili su sadžak i mač. Taj grad su gradile tri sestre. Jedna je gradila Smederevo, Jerina, druga Morović, Vanda, treća je gradila Gradac. Između ovih gradova bila je veza Savom, pa su one vezivale lade na Gradcu. I drugi su nalazili dukate na Gradcu«.

Filip Madžarin. — »Kad su vladali Madžari, onda je u Dvorovima bio dvor Filipa Madžarina«.

»Gradac je Filipa Madžarina. Bila je tamnica. Nalazili su koščiju i topuz. Tu je Kraljević Marko dolazio i ubio Filipa Madžarina«.

»Ime Dvorova je od kad su Madžari napadali na Bosnu. Filip Madžarin je uz Bistrik do Save dolazio s nekim lađicama. Imao je dvor na Haništu na Tanasića imanju«.

»Dvori Filipa Madžarina su na Đokića placu (u Dvorovima). Prije rata iskopan je kamen i na njemu neko pismo bilo. Kraljević Marko došao na Badnjaču i zatekao ženu koja je bijelila platno. Ona mu rekla da se nije udala jer nije imala da plati Filipu Madžarinu za svadbu. On ubio Filipa Madžarina i otišao lađama do Jezera. Sad je skoro presušilo«.

»Filip Madžarin izdao naređenje da se cura ne može udati ni momak oženiti dok ne nakupi cipelicu dukata. To čuo Kraljević Marko, dođe na Odžinovac kod Svinjarevca i nade sijedu djevojku. Doskora je bio hrast veliki za koji je Filip Madžarin vezivao konja. Porušio mu Kraljević Marko dvore kad ga je ubio«.

Car Trojan. — »Trojanci je mjesto u Gornjem Crnjelovu i bio je stari grad cara Trojana«.

U vezi sa carom Trojanom priča se i opštepoznata priča »U cara Trojana kozije uši«.

Predanja o ličnostima iz novijeg perioda su realnija i slažu se sa istorijskim događajima. Tako za kneza Ivu od Semberije predanje kaže da se rodio u Dvorovima, gde je imao svoj konak, ali je odrastao u Popovima, gde mu se mati preudala i dovela ga sa sobom. »Ne zna se dokle je bila ta njegova kneževina«. »Ordija je zemlja ņe su turski šatori pali za vrijeme Kulina kad je knez Ivo otkupljivao roblje«. »Stanko Crnobaran kneza Ivu robio i mučio«.

O Filipu Višnjiću priča se da ga je majka, kad se preudala, dovela u Međaše i da se jedna njiva u tom selu zove Višnjica po njoj. Kuća u kojoj je Filip Višnjić živeo bila je u centru sela, a nalazila se na »kućištu« Stojana Ristića. Ta je porodica izumrla. Filipov stric Stojan Vilić izbegao je iz Trnove u selo Glavičice i tamo sada živi porodica njegovog pravnuka.

»Stojan Čupić, kad je ratovao, imao je čador u Haništu i odatle je napado Turke«.

Himzi-beg Đulšić učestvovao je u borbama sa ustanicima 1876. godine i poginuo je u Trnjacima. Do pre nekoliko godina postojalo je njegovo turbe. »On je na konju jašio, sedam topova razgonio, puška ga nije mogla ubiti. Kad dođe do osmog topa, tobđija ga udari čistilicom i ubije ga. Trešnjev top je bio«.

I danas su vrlo živa pričanja o hajducima u ovom kraju. Sudeći po poznatim izvorima, ona je ovde imala dugu tradiciju. Naime, turski izvori pominju hajdučiju još u prvoj polovini XVI veka. U Zvorničkom sandžaku su u XVI veku sa hajducima bili povezani i neki upravnici carskih dobara.^{130a} Hajdučiji je ovde pogodovala i blizina granice, koju su oni, u slučaju potrebe, lako prelazili i sklanjali se od potere. Tek austrougarskom okupacijom preuzimaju se oštре mere i konačno se ukida hajdučija.

Današnja pričanja o hajducima vezuju se za ličnosti iz XIX veka: Stanko Crnobarac, Zeko Buljubaša, popa Marko Ljubinković (iz Broca), Lazo (iz Trnjaka), Petar-hajduk (iz Gračanice), Karo, Milan Nikolić, Milan Mastalović, Jovica, Stanoje-šumar, Stanko Katić i Toma-hajduk, koji je boravio u pećini Starine Novaka u Lazarevici.

Za neke hajduke priča se da su se odmetnuli »zbog turskog zuluma«. »Milan Mastalović doselio iz Crnobarskog Salaša u Srbiji. Tamo vladali Turci. Sin mu se oženio a nije zvao bega. Beg došo da mlada dođe da je vidi i da mu doneše vatre. On je privuče i poljubi je. Mladoženja to gledao i sikirom isječe bega na komade, prebaci ga svinjama da ga pojedu. Žene sve operu, a on pušku pa u ajduke. Tri godine vrlja po šumama i pređe u Bosnu. Izade pred bega; on u šumi lovio. Beg kaže: »Alal ti sve, samo da glava ostane i žena i đeca«. »Ne boj se, beže, 'oću i ja da živim tu«. Beg mu da pola svoga placa i načini mu kolibu. On iz Srbije noću prevede ženu i dvoje dece. Došo Božić, a njemu pranulo da opali metak u zemlju i pogodi junicu begovu. Nema druge nego opet u ajduke. Beg se prepao za svoju glavu. »Nek se on vrati đeci, alal mu junica«. Privuko se noću kući. Žena mu kazala. On dođe i da begu dukata«.

Kada se govori o hajducima uopšte, uvek se ističe da su oni samo »Turke« napadali; međutim, pojedinačna predanja govore da su pljačkali i imućne Srbe i jednako postupali loše sa njima.

»Karin put je od ajduka Kare. On sjedi u šumi. Ide čovjek veseljak putom, on kaže: »Vidiš onu torbicu? Da je daruješ«. On izvadi neku paricu i cigaru, kad petnaest ajduka skoči na njega i pretrese ga. Ako nema ništa, puste ga; ako je bogat, naredi da im sutra ispeče prase«.

»Avakumovići živjeli u Prnjavoru u Srbiji i bili bogati. Avakum nije imao djece. Avakum bio kao najbogatiji dolibaša na svadbi, a rekao ženi da spremi čast i dođe na pilav. Ajduk Popa se privukao pozadi kuće i gledao kad će ona metnuti nisku dukata na se. Ajduk upadne u kuću, skine joj dukate i rekne da Avakum spremi 200 dukata i da će on doći po to. Ona nije išla na svadbu. Popa se zvao Marinko. Avakum dođe kući. Kaže mu žena šta je. On nije imao dukata. Ode u odbor i kaže: »Dajem sve imanje onome ko ubije Marinka«. A on odseli u Batković, a odatle pređe u Dazdarevo. Utom Popa preselio u Bosnu i dođe tud u konak begu, da oče kod njega da živi. Beg pozove kmetove: »Imamo jednog musafira, oče on da bude kmet, pa da mu napravimo kuću«. Raskrče šumu oko jedne panjuge, kuću načine, taj panj da bude sinija. Iz brestovine naprave načve i tu on živio sam ko ajduk. Kroz dvije godine pozove bega na čast, ispeče tukca. A svatovi iz Broca pošli u Dvorove po đevojku. »Nego da mi izademo pred njih da otmemo đevojku. Ja se drukčije oženiti ne mogu. Ti, beg, izadi pred kola u kojima sjedi dje-

^{130a} Назечић С., Из наше народне епике, I, Сарајево, 1959, 187.

vojka. Izadi pred njih i konje za uzdu ufat i ne pušćaj dok ja devojku ne iznesem u šumu. Onda ti pušćaj konje«. On devojku na leđa i kroz šumu njegovoju kući i tu s begom mezeti. Kroz petnaest dana vjenča se s njom«.

Hajduci su u narodu imali svoje jatake, koji su im pomagali da se sakriju u slučaju potrebe i da ih obaveste o poterama. Za neke, nekad bogate, semberske porodice priča se da je njihovo bogatstvo zasnovano na dukatima dobijenim od hajduka.

Šijaci i Ere. — Neki od kazivača govorili su mi da se sembersko stanovništvo deli na Šijke i Ere.^{130b} Šijaci su, po njima, starinačko stanovništvo, dok su Ere doseljenici, Hercegovci. Međutim, većina anketiranih nije znala ništa o Šijacima, a i oni od kojih sam čula za Šijke nisu mogli da mi navedu nijednu porodicu Šijaka. Za Šijke se priča: »Šijaci su stare famelije, starosidioci.« Kaže se: »U Šijke tako, u Ere 'vako'. »Čula od oca da Šijaci drukčije šaraju česnicu«. »Šijaci su ravanjci, tako ih zovu Brđe. Vlasenica i okolina Sarajeva nazivali su ravničare u Semberiji Šijaci«.

O Eramu kažu: »Ere nisu dobri ljudi, vole prevariti, lukavi su, njima svejedno razvesti se. Hvale se kad koga prevare.«

Po R. Jeremiću u vreme njegovih ispitivanja spominjani su u Crnjelovu »Tatove širokijeh gaća«. Danas ni u Crnjelovu niti u drugim semberskim selima nisam mogla ništa da doznam o »Tatovima«.¹³¹

ZAKLJUČAK

Osnovni cilj obavljenih istraživanja je bio da se ustanove glavne etničke karakteristike stanovništva Semberije. Obavljena ispitivanja pokazala su sledeće rezultate:

Oblast Semberija, sudeći po brojnim materijalnim ostacima i rezultatima arheoloških istraživanja, bila je naseljena još od praistorije do danas. Na osnovu natpisa, na stećku iz Batkovića može se zaključiti da je srednjevekovno stanovništvo Semberije slovensko, jer je govorilo slovenskim jezikom i služilo se cirilskim pismom. Narodna tradicija i ovde, kao i u čitavoj severnoj Bosni, staro stanovništvo naziva Madžarima. Istoriski izvori ne pokazuju da je na ovoj teritoriji u srednjem veku živeo madžarski etnički elemenat, ali je oblast u to vreme potpadala i pod ugarsku vlast. Održavanje termina Madžari u tradiciji današnjeg stanovništva daje osnova prepostavci da nije bilo prekida u kontinuitetu u stanovništvu od srednjeg veka do današnjih Semberaca. Iako je u toku čitavog perioda turske vlasti u ovim krajevima trajao proces migracija stanovništva, koji je bio naročito intenzivan u toku ratova i buna, na osnovu svega izloženog može se prepostaviti da oblast nikada nije potpuno opustela, niti je ikada došlo do potpune smene stanovništva u jednom određenom vremenskom periodu. Masovne migracije u susedne oblasti u toku ratova nikada nisu obuhvatile celokupno stanovništvo. Jedan deo stanovništva je i tada ostajao u oblasti sklanjajući se u guste šume kojima je Semberija tada obilovala. Kada bi opasnost prošla, mnogi iseljenici su se vraćali u Semberiju. Kako oblast nije bila gusto naseljena, još uvek je ostajalo dovoljno mesta za nove doseljenike da osnuju naselja na krčevinama, o čemu govore narodna predanja. U prilog tome ide i kontinuitet u nazivima naselja. Godine 1458. spominje se selo Podlužje. Godine 1548. Pod-

^{130b} »Šijak, nadimak ljudima različnih krajeva radi govora. Hercegovci zovu Šijacima sve Srblje, koji ne govore kao oni; a Srijemci i Bačvani zovu Šijacima Hercegovce, Dalmatince i Hrvate. Stanovnici (zvorničke nahije), koji Bošnjaci ostali Šijacima, a oni ostale Bošnjake Herama nazivaju, jesu ristjani«. Rječnik JAZU s. v. Šijak.

¹³¹ Jeremić, O poreklu, 155.

lužje i Modran su zaseoci sela Čukojevići. Današnje stanovništvo isto selo zove Modran, a jedan njegov kraj Lužani. Većina imena sela koja se spominju u prvim turskim popisima (u XVI) veku poznata su i danas kao imena sela, zaselaka ili lokaliteta, dok ime današnjeg sela Kojčinovac čuva sećanje na hrišćanskog kneza Kojčina, koji je imao timar u Čukojevićima u XVI veku.

Iako oskudni, podaci o stanovništvu iz perioda rane turske vlasti omogućavaju izvesna saznanja. Na osnovu prvog popisa može se zaključiti da je oblast u vreme turskog osvajanja (oko 1521. g.) bila zapustila: ubeležena su samo četiri sela sa malim brojem stanovnika. Sledeći popis (godine 1548) beleži znatno veći broj i naselja i stanovnika. Naziv »došlac« uz ime nekih popisanih stanovnika označava doseljenike, što znači da je među popisanima bilo i starosedelaca.

Na razliku između starinačkog i doseljenog kod današnjeg stanovništva upućuje termin »Šijak« za starince i »Ero« za doseljenike.

Citav period turske vlasti obeležen je stalnim migracijama stanovništva: iseljavanjem i doseljavanjem. Migriranje je bilo pojačano u toku ratova i buna koji su u ovom graničnom području bili vrlo česti.

Već u tom prvom periodu turske vlasti, doseljavanjem vlaha stočara iz dinarskih oblasti južno od Semberije, otpočeće proces doseljavanja iz ovih oblasti koji će trajati do samog kraja turskog perioda, i koji će biti od posebnog značaja za formiranje etničkih prilika i etničke slike današnjeg stanovništva ove oblasti. Ta dinarska komponenta u semberskom stanovništvu konstantna je od XVI veka i osvežavana je svakim novim doseljavanjem. Zbog toga je ona u jednom periodu formiranja Semberaca bila presudna, iako su doseljavanja bila u manjim grupama. Dinarske karakteristike današnjeg stanovništva evidentne su kako u materijalnoj, tako i u duhovnoj kulturi, počev od prvo-bitno razbijenog, »starovlaškog«, tipa naselja zasnovanog na krčevinama, brvnare dinarskog tipa i stočarstva kao osnove privređivanja. U narodnoj nošnji košulja sa uglavljenim rukavima i crvena kabanica odlike su dinarske nošnje, a takve su i geometrijska ornamentika na starijem tekstilu i bogatstvo drvorezbe. U svadbenim običajima pored crvene kabanice, obavezognog svatovskog rekvizita, dinarske su odlike vojnički nazivi nekih svatovskih časnika (vojvoda, čajo-čauš, barjaktar, buljubaša), a u prošlosti takva je bila čitava svatovska povorka, sastavljena samo od muškaraca, konjanika, u kojoj mlađenja nije učestvovao. U godišnjim običajima mnoštvo madijskih radnji vezanih za stoku i stočarstvo (u novogodišnjem ciklusu, oko Đurđevdana i »nesnovanica«), kao i badnjak klada. Za dinarsko stanovništvo karakteristično je predanje o zauzimanju zemlje obilaženjem na konju, a kod ovog stanovništva su vrlo rasprostranjena i sledeća predanja o starom stanovništvu: o zakopanom blagu, halkama za vezivanje lađa, napuštanje kraja zbog nerodnih godina i tom prilikom zatvaranje izvora. Doskora vrlo razvijena epska tradicija i pevanje uz gusle, kao i predanja o herojskim razlozima napuštanja matice takođe su dinarski element. Verovanje u stuhe, »stuać«,¹³² karakteristično je za dinarsko stanovništvo Hercegovine i Crne Gore, kao i proklinjanje, »činiti kletav«.

Danas se, međutim, stanovništvo Semberije znatno razlikuje od Dinaraca, kako po materijalnoj, tako i po duhovnoj kulturi. Došavši u Semberiju, dinarsko stanovništvo se razvijalo prilagođavajući se novim uslovima u novoj sredini, koja se znatno razlikovala od matice. Ovaj proces prilagođavanja bio je olakšan time što je doseljavanje, iako dugotrajno, bilo u manjim grupama koje su dolazile iz raznih dinarskih krajeva. Zbog toga se stanovništvo Semberije formiralo u posebnu grupu srodnu srpskom stanovništvu na Majevici (a verovatno i drugde u severoistočnoj Bosni, o čemu nema dovoljno poda-

¹³² Filipović, Majevica, 206.

taka), sa kojim je srođno i po poreklu — većina majevičkih Srba doseljena je takođe iz dinarskih predela.¹³³ Stariji tip kuće — polubrvnara, polučatmara starovlaškog tipa, bio je rasprostranjen i u Semberiji i na Majevici.¹³⁴ Nošnja koja je u Semberiji nošena do dvadesetih godina XX veka, »srednjobosanska«, nošena je i na Majevici.¹³⁵ U narodnim običajima, pored mnoštva podudarnosti, ističu se običaji koje je M. Filipović označio kao karakteristične za Majevicu, a bili su uobičajeni i u Semberiji. To su: »prodavanje deteta«¹³⁶ u bolesti, »velike babine«,¹³⁷ obavljanje dvostrukog slavskog obreda ako su slava i preslava istog dana,¹³⁸ pravila o »jedžecima« u posmrtnim običajima,¹³⁹ »činiti kletav«,¹⁴⁰ nasleđivanje slave sa zemljom,¹⁴¹ termin Madžari¹⁴² za staro stanovništvo, te predanja i kult svetog Save.¹⁴³

Međutim, Semberci se od Majevičana razlikuju ne samo po načinu privređivanja i razlikama koje otud proizilaze — zemljoradnja je osnov privrede u Semberiji, a voćarstvo na Majevici — nego i po znatnim uticajima u narodnoj kulturi iz Mačve i Srema kod Semberaca. Ovi uticaji naročito su izraženi od početka XX veka i očituju se pre svega u materijalnoj, manje u duhovnoj kulturi.

Ako izdvojimo u muškoj nošnji nošenje košulje preko gaća koje je panonski kulturni element i koje je duboko prodrlo u Bosnu i postalo osnovna karakteristika »srednjobosanske« nošnje rasprostranjene u istočnoj Bosni, sremski uticaji u narodnoj kulturi Semberije između ostalog su: nošenje kožuha i opanaka »kapuraša«, u ženskoj nošnji duge i široke sukne nošene sa podsuknjama i »rekle«, zatim floralna ornamentika, preslica sa točkom, u ishrani određena jela kao meso i jaja prženi u slatkom kajmaku i »pohovanje« meso, u običajima svatovska povorka u kojoj učestvuje i veći broj žena, »vertep« i crkveno-školski kult svetog Save.

Elementi kulture primljeni iz Mačve su: današnji tip naselja »mačvanske vrste«, polihromija u dekorisanju kuće i zgrada, »bošča«, pregača u ženskoj nošnji, potpuna muška nošnja koja je nošena u Semberiji u periodu između dva svetska rata, kao i opanci sa »nosačem«. Preko Mačve je sigurno primljeno i nošenje libade, haljetka srpske građanske nošnje XIX veka. U narodnim običajima spomenemo: »velike babine«, običaj poznat i na Majevici, gde je verovatno primljen iz Mačve preko Semberije, primanje slave zajedno sa zemljom (takođe poznato i na Majevici), ostavljanje crne marame kao znaka žalosti na grobu pred godišnjicom, »opasivanje crkve«, dodole i lazarice, te »podizanje« bandere uoči Đurdevdana.

Najzad, treba reći da ni stanovništvo Semberije nije potpuno ujednačeno; mogu se uočiti izvesne, makar sasvim male, razlike između stanovništva »prave« Semberije i sela južno od Bijeljine. Sela uz Drinu su u svakodnevnim kontaktima u vrlo čestim bračnim vezama sa susednom Mačvom, pa na taj način prihvataju i brže i snažnije uticaje iz Mačve. Isto se može reći i za sela uz Savu, koja su više od ostalih semberskih sela upućena na Srem.

¹³³ Ibid. 204.

¹³⁴ Hadžidedić N., Naselja, Majevica, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Djela, XXXIV, Sarajevo, 1969, 73—75.

¹³⁵ Hadžidedić Lj., Nošnja, Majevica, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Djela, XXXIV, Sarajevo, 1969, 97—117.

¹³⁶ Filipović, Majevica, 161—2.

¹³⁷ Ibid. 160.

¹³⁸ Ibid. 175, 207.

¹³⁹ Ibid. 171.

¹⁴⁰ Ibid. 187.

¹⁴¹ Ibid. 15—17.

¹⁴² Ibid. 220, 270.

¹⁴³ Filipović, Sveti Sava, 8—9.

REČNIK MANJE POZNATIH REČI

Aldomaš, madžarski, blagoslov kupovini s napitkom svjedočanstva radi. Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, u daljem tekstu Rječnik JAZU.

Alvaluk, halvaluk, arapski, turski, dar, nagrada, čast koju daje onaj koji obuče ili skroji nešto novo od odjeće ili obuće. Daje se obično u gotovu novcu kako bi obdareni kupio halve i počastio se. Otuda ovakav naziv. Škaljić A., Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku, Sarajevo, 1965, u daljem tekstu Škaljić, Turcizmi.

Amurati, hamur, arapski, tijesto, kvas. Škaljić, Turcizmi.

Avtuga, aptuga, bacca elulli, Rječnik JAZU.

Bareš, francuski barege, neko lako vuneno tkanje u naše vrijeme. »Đevojke preko vesa nose maramu ili bareš, koju samo prebace a ne vezuju«. Rječnik JAZU.

Culah, derviška kamilavka ili kapa, turski kulah, a to od persijskog neka kapa koju nose Persijanci, nekad se ta kapa nosi ispod fesa do glave, obično je bijela a plete se ili od pamuka ili od vune u naše vrijeme. Rječnik JAZU.

Čair, čajir, turski čajr, livada, pašnik, polje. Rječnik JAZU.

Has, arapski, carsko imanje, dvorsko imanje, lenski posjed turskih sultana, članova dinastije ili visokih funkcionera, koji je donosio preko 100.000 akči godišnjeg prihoda. Škaljić, Turcizmi.

Janj, janja, janjac, jagnjić, jagnjed, crna topola, *Populus nigra* L. Identifikacija dr ing. Č. Šilića, naučnog saradnika Zemaljskog muzeja.

Jedžek, turski, jelo, hrana, jestivo. Škaljić, Turcizmi.

Jošika, joha, jova, *Alnus glutinosa* L. Gaertn. Identifikacija dr ing. Č. Šilića.

Keške, od persij. tur. kešk, kešlek, ječmena kaša. Rječnik JAZU.

Mandara, jelo od masti i brašna; cicvara bez masla; kako je to pastirsко jelo, možda je nastalo po semantičkom zakonu od grecizma mandra (bačija). Skok P., Etimologiski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. Zagreb, 1973.

Mendele, riječ je iz tur. mèngène, mašina, tijesak. Rječnik JAZU.

Meterizi, meteriz, opkop. Iz tur. meteriz. Rječnik JAZU.

Miloduv, *Ligusticum levisticum*, *Hyssopus officinalis*. Rječnik JAZU.

Mlječika, *Eurhobia paralias*. Rječnik JAZU.

Pilav, pir, svadba. Rječnik JAZU.

Ploštara, plošta, kao bara koja kadšto presušuje. Rječnik JAZU.

Rekla, ženski kaputić, haljetak, od njemačke riječi Röckel. Rječnik JAZU.

Ruj, ruika, *Rhus cotinus* Lim. Rječnik JAZU.

Savza, pers. povrće, vrt. Ova riječ se čuje u narodu u krajevima oko Zvornika. Škaljić, Turcizmi.

Silah, turski, oružje, opašaj od kože za oružje. Rječnik JAZU.

Sindžirlija, sindžirli, pers. tur. lančan, sa lancom, od lanca. Škaljić, Turcizmi.

Sugreb, mjesto gdje pas ili mačka razgrebe zemlju. Rječnik JAZU.

Stranjge, u Vojvodini uzica, konopac. Rječnik JAZU.

Tilsüm, arapski, madijska tajna, tajni izgovor, znak, crtež i sl. kojim se kakva tajna čuva. Bez upotrebe tog madijskog sredstva ne može se doći do tajne koja se krije. Škaljić, Turcizmi.

Tozluci, turski, dokoljenice od čohe ili sukna koje se sa strane skopčavaju. Škaljić, Turcizmi.

Trabolos, grčki, svileni šareni pojas sa kitama na krajevima, koji se izrađivao u Siriji i za turske uprave uvozio u naše krajeve. Škaljić, Turcizmi.

Udžera, hudžera, arapski, sporedna soba uz kuhinju koja služi kao spremnica. Škaljić, Turcizmi.

Uzbašlija, bašlija, turski, igla s glavicom, čioda, ukrasna igla — pribadača. Škaljić, Turcizmi.

Varzilo, sredstvo za bojenje jaja (za Uskrs), dobiva se od drva, koje raste u Brazilu, od čega je napravljena riječ premetanjem glasova. Rječnik JAZU.

Velenac, u Srijemu šarenica. Rječnik JAZU.

СИГ. 908/497.15

КАЈ. - СЕД.

22-180

ИНВ. БР. 102139/22

=3397

Odgovorni urednik

Dr Vlajko Palavestra